

Pedagogiek Dar al-Hudaa

EEN ANALYSE VAN DE PEDAGOGIEK VAN
ISLAMITISCH ONDERWIJS VAN DE STICHTING ALFITRAH

Trees Pels

Ahmed Hamdi (projectleider)

Eva Klooster

Mehmet Day

Fadoua Lahri

Pedagogiek Dar al-Hudaa

EEN ANALYSE VAN DE PEDAGOGIEK VAN ISLAMITISCH ONDERWIJS VAN
DE STICHTING ALFITRAH

December 2016

Trees Pels

Ahmed Hamdi (projectleider)

Eva Klooster

Mehmet Day

Fadoua Lahri

Managementsamenvatting

onderzoek Pedagogiek

Dar al-Hudaa

Achtergrond en vraagstelling

Tegen de achtergrond van het maatschappelijk debat over de rol van moskeeonderwijs en integratie, en de negatieve berichten rondom de alFitrah moskee in Overvecht, heeft de gemeente Utrecht het Verwey-Jonker Instituut gevraagd onderzoek te doen naar de lespraktijk van deze moskee. Doel van dit onderzoek is:

1. feitelijke informatie bijeen te brengen over de achtergrond, doelen, inhoud en het pedagogisch-didactische klimaat van de lessen voor kinderen van Dar al-Hudaa (pedagogisch onderdeel van de stichting alFitrah), evenals over de relatie met ouders en de verbinding met andere partijen in de 'pedagogische civil society' rondom kinderen (met name de basisschool in deze verkenning);
2. op basis van de bevindingen conclusies en aanbevelingen te formuleren, gericht aan Dar al-Hudaa en de gemeente.

De stichting alFitrah heeft een breder educatief aanbod voor verschillende doelgroepen. In deze verkenning gaat het specifiek om de lessen voor kinderen van 5 tot 14 jaar die alFitrah verzorgt vanuit haar onderdeel Dar al-Hudaa.

De onderzoeksaanpak

De verkenning van het onderwijs van Dar al-Hudaa bestaat globaal uit drie onderdelen. Ten eerste is met de verschillende 'partijen' die bij de lessen betrokken zijn, gesproken over hun doelen, opvattingen en ervaringen. We hebben gesproken met de voorzitter van het bestuur, vijf leerkrachten, tien ouders en elf leerlingen. Ten tweede vond observatie plaats van de lessen gedurende vijf dagdelen en ten derde zijn het lesprogramma en de bijhorende lesmaterialen bestudeerd.

De context van pedagogische innovatie van moskeeonderwijs

Nationaal en internationaal wordt vanuit moslimkringen meer en meer aangedrongen op pedagogische innovatie van het moskeeonderwijs, zodat de moskee de ouders en kinderen van nu kan bijstaan in het vinden van hun weg (als moslim) in de migratie-context, en in het verkleinen van de afstand tussen de verschillende werelden waarin kinderen zich bewegen. Daarbij komt dat jongere generaties van ouders met een migratieverleden een meer professionele pedagogische aanpak wensen. Een andere relevante ontwikkeling is de toegenomen aandacht voor orthodoxie in de religiebeleving (van met name jongere generaties moslims), waarvan het salafisme het meest nauwgezet terugkeer naar de bronnen nastreeft.

De lespraktijk van Dar al-Hudaa is in de salafistische traditie te plaatsen, een traditie die leeft onder een minderheid van de moslimgemeenschap in Nederland, en dus niet representatief is voor de mainstream islam en moskeescholen. Hoewel de voorzitter van de stichting alFitrah in een van de gesprekken heeft aangegeven het salafisme aan te hangen, herkent hij zich niet in de (negatieve) kwalificaties in het publieke, het politieke én het wetenschappelijke debat bij het begrip salafisme. Deze komen naar zijn oordeel niet overeen met wat salafisme daadwerkelijk behelst.

Moskeeonderwijs bij Dar al-Hudaa

Dar al-Hudaa verzorgt buitenschoolse islamitische lessen aan 5- tot 14-jarigen. Naast Arabisch en de Koran leren de kinderen ook hoe zij zich volgens de islamitische opvatting van Dar al-Hudaa thuis, op straat en op school behoren te gedragen. De leerlingen doorlopen een intensief lesprogramma van veertien lessen per week (inclusief pauzes) verdeeld over drie lesdagen (zaterdag, zondag en woensdag). Het gebruikte lesmateriaal is vooral afkomstig uit het Midden-Oosten (Saudi-Arabië) of betreft zelf-ontwikkeld materiaal (vooral voor de opvoedlessen). Het lesmateriaal is voornamelijk in het Arabisch geschreven en de voertaal is zoveel mogelijk Arabisch, maar daarnaast wordt

er ook Nederlands gesproken. De belangrijkste criteria voor de selectie van leerkrachten van Dar al-Hudaa zijn hun affiniteit met het lesgeven aan kinderen en voldoende kennis van de islam en de Arabische taal. De leerkrachten volgen een door Dar al-Hudaa aangeboden trainingsprogramma met aandacht voor kennis over de islam, pedagogiek, didactiek, en klassenmanagement.

Een eerste conclusie is dat Dar al-Hudaa, in vergelijking met andere moskeescholen, professioneel is opgezet. Onderscheidend zijn vooral de aandacht voor het pedagogisch klimaat, ouderbetrokkenheid en ontwikkeling van de pedagogische kwaliteit van de leerkrachten. Daarbij zijn er goede voorzieningen om les te geven.

Pedagogiek

Op basis van de lesmaterialen, de gesprekken en de observaties concluderen wij dat binnen Dar al-Hudaa aan belangrijke pedagogische maatstaven van steun, stimulans en controle wordt voldaan. Discipline wordt niet met harde hand afgedwongen, maar met positieve aandacht en uitleg. De gehanteerde pedagogische aanpak kan goeddeels ‘autoritatief’ genoemd worden en deels ‘autoritair’, in die zin dat ook verwezen wordt naar het uiteindelijke oordeel van Allah over het gedrag van het kind.

De lessen van Dar al-Hudaa zijn met name gericht op het uitdragen van kennis van de geloofsleer (de waarheid in de visie van Dar al-Hudaa) aan de kinderen. Het accent ligt daarbij sterk op moraliseren: de kinderen worden normatief gevormd, zodat zij op het rechte pad blijven, de maatschappij geen overlast bezorgen en zo succesvol mogelijk kunnen zijn in hun leven (op aarde) en in het hiernamaals.

De didactische aanpak van Dar al-Hudaa is verwant aan het transmissiemodel van onderwijs vanwege het accent op het interactiepatroon van Initiatie-Respons-Evaluatie. Daarbij is er bij de behandeling van onderwerpen wel ruimte voor de inbreng en vragen van de kinderen en voor dialoog, en wordt ook onderlinge uitwisseling tussen leerlingen zeker niet ontmoedigd. De kennis die uit deze interactie voortvloeit, wordt echter direct getoetst aan de opvattingen van de docent, die wordt ontleend aan de basisbronnen van de islam volgens de interpretatie van Dar al-Hudaa. De didactische benadering is in deze zin dus autoritair te noemen, maar dan wel via overreding en niet met dwang.

De leerlingen die we hebben gesproken zijn positief over de lessen bij Dar al-Hudaa en over hun leerkrachten. Hetzelfde geldt voor de hulp die de leerkrachten hen bieden bij het leren. Vergeleken bij de basisschool ervaren de leerlingen deze hulp als intensief. Ook geven zij aan erg gemotiveerd te zijn, vooral omdat ze meer over hun geloof willen weten. De geïnterviewde ouders zeggen bewust voor Dar al-Hudaa te hebben gekozen. Redenen zijn vooral de geboden kwaliteit in vergelijking met islamitische lessen elders en de inhoudelijke religieuze lijn die wordt uitgedragen.

Verbinding met de samenleving

Dar al-Hudaa besteedt veel aandacht aan de wereld buiten de moskee. De kinderen krijgen een complete set van gedragsregels aangereikt over hoe zich te gedragen in allerlei verschillende situaties, zoals in de omgang met hun ouders, op school of in het geval van conflicten. Hierbij worden in de les ook praktijkvoorbeelden van de kinderen gebruikt.

Alle gedragsregels worden vanuit de islamitische opvatting van Dar al-Hudaa onderbouwd. De kinderen leren dat ze als Nederlanders dienen deel te nemen aan de samenleving, met behoud van hun islamitische identiteit. De nadruk ligt primair op deelname aan het onderwijs en de arbeidsmarkt. Het gaat vooral om invoeging in de maatschappelijke kerninstituten en daarmee om structurele integratie. Wat betreft de verbinding in sociaal-culturele zin ligt het accent niet zozeer op contacten en culturele activiteiten buiten de eigen geloofskring, naar op een juiste omgang met anderen naar de opvattingen van Dar al-Hudaa.

Overkoepelend krijgen de leerlingen mee dat ze met hun goede gedrag dienen te streven naar de tevredenheid van Allah als einddoel in het hiernamaals. Hierbij wordt een sterke nadruk gelegd op het behoud van de islamitische identiteit – volgens de opvatting van Dar al-Hudaa – en de gedragsregels die daarbij horen. De leerlingen leren dat, indien de volgens hen juiste islamitische handelwijzen niet overeenkomen met de gangbare normen en waarden in Nederland (bijvoorbeeld het geen handen schudden van mannen en vrouwen), dit door de andere partij geaccepteerd dient te worden. Volgens Dar al-Hudaa dienen zij als moslims te worden geaccepteerd zoals ze zijn.

Dar al-Hudaa lijkt daarbij uit te gaan van een statische opvatting van identiteit, die weinig ruimte laat voor interpretaties die de eigen praktijk meer in lijn kunnen brengen met de mainstream normen en waarden in Nederland.

Het bestuur geeft aan het gesprek met enkele scholen op te zoeken, maar dat deze daar tot nu toe, op een enkele uitzondering na, niet positief op hebben gereageerd.

Mogelijke invloeden op de ontwikkeling van de leerlingen

Uitgaande van de gegevens beschouwen we in het slothoofdstuk de mogelijke kansen en risico's die de lessen van Dar al-Hudaa meebrengen voor de positie van de leerlingen in de Nederlandse samenleving.

Dar al-Hudaa kan mogelijk bijdragen aan de participatie van leerlingen in de samenleving door:

- afname van de kans op het internaliseren van een slachtoffermentaliteit;
- toename van de motivatie bij leerlingen om kansen voor hun toekomst te zien;
- actieve deelname aan het onderwijs en de arbeidsmarkt en inzet daarvoor;
- de kans op betere schoolresultaten en mede daardoor betere kansen op de arbeidsmarkt;
- stimuleren van betrokkenheid van ouders bij het onderwijs van hun kinderen;
- respectvol omgaan met anderen en preventie van overlastgevend gedrag;
- verbetering van de beeldvorming over moslims als gevolg van de voornoemde punten.

Ook kunnen we als kans zien dat het aanspreken van andere jongeren door leerlingen van Dar al-Hudaa, indien deze jongeren daarvoor open staan, tot een positieve gedragsverandering kan leiden, bijvoorbeeld een actievere inzet voor de studie of stoppen met overlastgevend gedrag.

De risico's hangen in belangrijke mate samen met de deels van de mainstream afwijkende normen en waarden die de leerlingen van Dar al-Hudaa meekrijgen. Dar al-Hudaa

streeft naar het behouden van de eigen islamitische identiteit, waarbij het in de praktijk gaat om voorschriften over fysieke scheiding van meisjes en jongens en vrouwen en mannen, inclusief het verbod op schudden van elkaars hand, het niet vieren van niet-islamitische feesten, niet luisteren naar muziek, en voorschriften voor het uiterlijk en de kleding. Buiten de eigen kring kunnen deze dergelijke voorschriften belemmeringen voor de leerlingen opleveren, mede gezien de context van beperkte maatschappelijke acceptatie van afwijkende normen en waarden.

Een ander mogelijk risico hangt samen met het alleen of vooral omgaan met mensen binnen de eigen geloofskring. De leerlingen brengen veertien uur per week bij Dar al-Hudaa door, waardoor minder vrije tijd overblijft voor contacten en activiteiten buiten de eigen geloofsgemeenschap en het daarmee verwerven van de 'habitus' die de kans op succesvolle participatie in het onderwijs en op de arbeidsmarkt bespoedigt. Ook het aanspreken door de leerlingen van Dar al-Hudaa van andere kinderen op door hun al dan niet gewenst gedrag kan een risico vormen indien deze kinderen en hun ouders daar niet van gediend zijn.

Een laatste mogelijk risico betreft de invloed op de reflexieve vaardigheden van de leerlingen. Bij Dar al-Hudaa worden de leerlingen nauwelijks gestimuleerd tot reflectie op de aangereikte kennis, omdat de interpretatie van Dar al-Hudaa als de waarheid wordt beschouwd. Dit gebeurt niet zozeer door dwang, maar door overtuiging middels het wijzen op de voor- en nadelen van gedrag in het licht van het oordeel van Allah. De ruimte voor leerlingen om zelfstandig en vooral afwijkende keuzes te maken kan daarmee onder druk komen te staan.

Een en ander kan negatieve gevolgen hebben voor de leerlingen van Dar al-Hudaa:

- meer kans om geconfronteerd te worden met vooroordelen en uitsluiting;
- minder ruimte voor het ontwikkelen van eigen opvattingen en het maken van eigen keuzes;
- moeilijker een weg kunnen vinden tussen de verschillende en soms elkaar contrasterende leefwerelden (thuis, Dar al-Hudaa, buiten, op school, etc.);
- negatieve impact op de schoolresultaten;
- minder kansen op de arbeidsmarkt;
- negatiever beeld van moslims vanwege een orthodoxe/dogmatische houding in een context waarin dialoog/streven naar consensus van belang is;
- door het voorgaande meer kans op:
 - zich buitengesloten voelen;
 - terugvallen op de eigen (geloofs)kring;
 - doorgeven van deze 'separatie' aan de volgende generatie;
 - afname van vertrouwen in de Nederlandse samenleving.

Wij kunnen binnen deze studie geen uitspraken doen over de mate waarin de genoemde kansen en risico's zich voor zullen doen. Een belangrijke constatering is dat de kansen en risico's veelal op dezelfde onderdelen van het leven van de leerlingen betrekking hebben. De mate waarin de kansen of de risico's voor de leerlingen de overhand zullen hebben, zal uiteindelijk sterk afhangen van de mate waarin deze kinderen en hun ouders en de rest van de samenleving tot meer gedeelde normen en waarden en wederzijdse acceptatie komen. Het lijkt ons wel aannemelijk dat de genoemde risico's voor de leerlingen op de korte termijn reëel zijn. Dit vooral gezien de sterke nadruk vanuit Dar al-Hudaa op behoud van de eigen normen en waarden gecombineerd met de huidige maatschappelijke polarisatie, waarbij het punt van afwijkende normen en waarden juist sterk wordt geproblematiseerd.

Aanbevelingen

Aanbevelingen aan Dar al-Hudaa:

1. Blijf verder openheid bieden.
2. Blijf inzetten op kennismaking en uitwisseling met basisscholen.
3. Organiseer ook buitenschoolse activiteiten.
4. Zet in op pedagogisch-didactische innovatie, vooral open dialoog.

Aanbevelingen aan de gemeente:

1. Stimuleer het contact tussen partijen in de 'pedagogische civil society' in de wijk.
2. Draag verder bij aan het debat over samenleven. In het belang van een positief pedagogisch klimaat voor de ontwikkeling van kinderen dient de pedagogische civil society in de volle breedte deel te nemen aan een dialoog over samenleven en samen opvoeden.
3. Blijf het gesprek aangaan met alFitrah.

Overige aanbevelingen:

1. Nader onderzoek naar pedagogische innovatie in het moskeeonderwijs is wenselijk, gezien de grote schaarste aan onderzoek op dit terrein.
2. Ontwikkeling van een kwaliteitskader ten behoeve van (pedagogische) innovatie van het moskeeonderwijs. Te denken valt aan een door moskeeorganisaties te hanteren instrument voor zelfbeoordeling en kwaliteitsbevordering. Een vanuit de moskeewereld gedragen ontwikkeling van een dergelijk kwaliteitskader is dan ook een cruciale voorwaarde.

Managementsamenvatting	2	4.4	De pedagogische praktijk van Dar al-Hudaa	33
1 Inleiding	7	4.5	Leerlingen over de lessen van Dar al-Hudaa	35
1.1 Achtergrond	7	4.6	Ouders over de Dar al-Hudaa	38
1.2 Doelstelling van het onderzoek	7	4.7	Samenvatting	39
1.3 Onderzoeksverantwoording	8	5 Verbinding met het gezin en de samenleving	41	
1.4 Leeswijzer	10	5.1	Inleiding	41
2 De moskeeschool in de literatuur	11	5.2	Relatie met (anderen in) de samenleving	41
2.1 Inleiding	11	5.3	Verbinding met thuis en de ouders	44
2.2 Moskeescholen in Marokko	11	5.4	Relatie met het reguliere onderwijs	45
2.3 Moskeescholen in Nederland	12	5.5	Samenvatting	47
2.4 Pedagogische innovatie	16	6 Beschouwing en aanbevelingen	50	
2.5 Een korte blik op het salafisme	17	6.1	Samenvattende beschouwing	50
3 Dar al-Hudaa: doelen, organisatie en middelen	19	6.2	Mogelijke invloeden op de ontwikkeling van de leerlingen	52
3.1 Inleiding	19	6.3	Aanbevelingen aan Dar al-Hudaa	56
3.2 Doelen en visie van Dar al-Hudaa	20	6.4	Aanbevelingen aan de gemeente	57
3.3 Contacten met scholen	22	6.5	Overige aanbevelingen	58
3.4 Ouderbetrokkenheid	22	Literatuur	59	
3.5 De leerkrachten van Dar al-Hudaa	23	Bijlage 1. Lesroosters	61	
3.6 Het lesprogramma en lesmaterialen	23	Bijlage 2. Voorbeeld oefening opvoedles	62	
3.7 Samenvatting	27			
4 Pedagogiek in de moskee	28			
4.1 Inleiding	28			
4.2 Pedagogische voorwaarden in de literatuur	28			
4.3 Pedagogische uitgangspunten van Dar al-Hudaa	29			

1 Inleiding

1.1 Achtergrond

Voor de opvoeding en ontwikkeling van kinderen met een islamitische achtergrond zijn – naast de ouders, andere personen in de omgeving en de school – vaak ook moskeeën van groot belang, door hun lesactiviteiten (en soms een andersoortig aanbod) voor kinderen. Zoals ouders en leerkrachten regelmatig stil moeten staan bij hun rol als opvoeder en onderwijzer, is het ook voor de moskee belangrijk om te reflecteren op die rol. Dit geldt des te meer in de migratiecontext, die allerlei nieuwe vragen en uitdagingen met zich meebrengt. Een van de belangrijkste daarvan is wel hoe de moskee in de lesactiviteiten de verbinding met de omringende samenleving gestalte kan geven en kan bijdragen aan de overbrugging tussen de verschillende werelden waarin de kinderen verkeren. Een belangrijk aandachtspunt daarbij vormt de aansluiting bij de lespraktijk in het basisonderwijs, waarin klassikaal onderwijs, eenrichtingsverkeer en memoriseren deels hebben plaatsgemaakt voor meer open interactie en reflectie met kinderen. Een ander aandachtspunt is dat sinds de migratie in de twintigste eeuw, zich inmiddels een andere generatie ouders en kinderen aandient, die andere verwachtingen heeft en andere eisen stelt.

In en buiten Nederland wordt meer en meer gepleit voor pedagogische innovatie van het moskeeonderwijs, naar inhoud en methodische aanpak. Dit is belangrijk als de moskee de ouders en kinderen van nu wil bijstaan in het vinden van hun weg (als moslim) in de migratiecontext (bv. Mujahid, 2005; Pels, 2014; Ramadan, 2005). Om dergelijke innovatie gestalte te kunnen geven, is inzicht nodig in de huidige lespraktijken en in de opvattingen en verwachtingen van de betrokkenen. Onderzoek en ontwikkeling op dit terrein zijn echter uitermate schaars. Het Verwey-Jonker Instituut heeft in 2006 al wel eerder onderzoek gedaan naar de pedagogiek in drie moskeeën in Rotterdam (Pedagogiek in moskee Othman, al Wahda en Ayasofya).

Behoeftte aan een verkenning naar de pedagogische kwaliteit van alFitrah / Dar al-Hudaa

Tegen de achtergrond van het maatschappelijk debat over de rol van moskeeonderwijs en integratie, en de negatieve berichten rondom de alFitrahmoskee in Overvecht heeft de gemeente Utrecht behoefte aan meer zicht op de lespraktijk van deze moskee. In zowel de media als de lokale en landelijke politiek zijn hierover in de eerste helft van 2016 zorgen geuit. Deze zorgen zijn onder meer dat de kinderen zouden worden opgevoed met onverdraagzame en antiwesterse denkbbeelden.

De gemeente heeft het Verwey-Jonker Instituut gevraagd om een verkenning uit te voeren die leidt tot meer inzicht in de pedagogische kwaliteit van het onderwijs van alFitrah en de verbinding die vanuit de lessen wordt gelegd naar de rest van de samenleving. De Stichting alFitrah heeft een breder educatief aanbod voor verschillende doelgroepen. In deze verkenning gaat het specifiek om de lessen voor kinderen van 5 tot 14 jaar die alFitrah verzorgt vanuit haar onderdeel Dar al-Hudaa.

1.2 Doelstelling van het onderzoek

Het doel van de verkenning is:

1. Feitelijke informatie bijeen te brengen over de achtergrond, doelen, inhoud en het pedagogisch-didactische klimaat van de lessen voor kinderen van Dar al-Hudaa, evenals over de relatie met ouders en de verbinding met andere partijen in de ‘pedagogische civil society’ rondom kinderen (met name de basisschool in deze verkenning);
2. Op basis van de bevindingen conclusies en aanbevelingen te formuleren, gericht aan Dar al-Hudaa en de gemeente.

1.3 Onderzoeksverantwoording

De begrippen moskeeonderwijs en moskeeschool

In dit onderzoek is gekeken naar de lessen die worden gegeven bij Dar al-Hudaa van de stichting alFitrah. Het betreft educatieve activiteiten op particulier initiatief en dus geen regulier door het ministerie van OCW bekostigd onderwijs. In de bestaande literatuur worden dergelijke lessen veelal aangeduid als ‘moskeeonderwijs’ en wordt ook gesproken over ‘moskeescholen’. Ten behoeve van de leesbaarheid hanteren wij in het voorliggende rapport ook deze termen, die in dit geval dus verwijzen naar lessen op particulier initiatief van alFitrah.

De onderzoeksaanpak

De verkenning van het onderwijs van Dar al-Hudaa bestaat globaal uit drie onderdelen. Ten eerste is met de verschillende ‘partijen’ die bij de lessen betrokken zijn, gesproken over hun doelen, opvattingen en ervaringen. We hebben gesproken met de voorzitter van het bestuur, vijf leerkrachten, tien ouders en elf leerlingen. Ten tweede vond observatie plaats van de lessen gedurende vijf dagdelen, en ten derde zijn het lesprogramma en de bijhorende lesmaterialen bestudeerd.

Eerst vonden de gesprekken met het bestuur plaats en is de documentatie over het lesprogramma en de lesmaterialen bestudeerd. Op basis van door de onderzoekers aangereikte selectiecriteria (spreiding over leerkrachten, niveaus, vakken en jongens- en meisjesklassen) is door Dar al-Hudaa een keuze gemaakt voor de te observeren dagdelen. Aansluitend aan de observaties zijn de leerkrachten geïnterviewd wier lessen zijn geobserveerd. Naast meer algemene gesprekspunten betreffende Dar al-Hudaa, de pedagogiek en inhoud van de lessen, is ook gevraagd naar (achtergronden van) specifieke gebeurtenissen tijdens hun lessen. Ten slotte zijn vier aparte groeps gesprekken gevoerd met vaders, moeders, jongens en meisjes.¹ Op basis van de selectiecriteria die

door de onderzoekers werden aangereikt (spreiding over leeftijd, niveau, jongens en meisjes), heeft Dar al-Hudaa ouders en leerlingen uitgenodigd voor de gesprekken. De groeps gesprekken met leerlingen en ouders volgden op de observaties en de andere interviews; de gespreksonderwerpen zijn mede ontleend aan de bevindingen uit deze voorgaande onderzoeksactiviteiten.

Het onderzoeksteam was gemengd van samenstelling, zowel naar sekse en etnisch-religieuze achtergrond (Marokkaans Nederlands, Turks Nederlands, Nederlands; moslim en niet-moslim). Binnen het team was voor het onderzoek belangrijke kennis aanwezig van en expertise over moskeeonderwijs, pedagogiek, islamitische vorming en de Arabische taal.

Overzicht thema's en informatiebronnen van de verkenning

Hieronder staan de informatiebronnen voor de verkenning vermeld, gegroepeerd naar de verschillende thema's die in de verkenning aan bod komen.

1. Beschrijving/achtergronden/context van het onderwijs voor 5- tot 14-jarigen;
 - feitelijke gegevens (aantallen klassen/leerjaren, leeftijd, sekse leerlingen en leerkrachten);
 - vooropleiding/competenties leerkrachten;
 - waarden/doelen die met het moskeeonderwijs worden nagestreefd en de wegen om deze te bereiken;
 - opvattingen/praktijken omtrent de relatie moskee-ouders en moskee-andere instituties.

Informatiebronnen:

- beschikbare documentatie, inclusief de websites van Stichting alFitrah en Dar al-Hudaa;
- gesprek met de voorzitter van het bestuur;
- gesprekken met vijf leerkrachten.

¹ De gesprekken met jongens en meisjes vonden apart plaats. Bij beide gesprekken was een directie- of bestuurslid van Dar al-Hudaa aanwezig. Vanuit Dar al-Hudaa is aangegeven dat de ouders van de leerlingen anders geen toestemming zouden geven voor deelname van hun kinderen aan de gesprekken. De betrokkene hield zich afzijdig van de gesprekken. Naar de indruk van de onderzoekers leken de leerlingen zich aanvankelijk bewust van diens aanwezigheid, maar werd dit geleidelijk minder. Over de invloed op de leerlingen zijn niettemin lastig uitspraken te doen.

2. Inhoud van de activiteiten

- (les)programma's;
- (les)inhoud; meer of minder expliciete boodschappen aan kinderen;
- gebruikte materialen en methoden; inhoud van de gebruikte (werk)boeken;
- richtlijnen en instructies aan leerkrachten.

Informatiebronnen:

- beschikbare documentatie, inclusief de websites van Stichting alFitrah en Dar al-Hudaa;
- observatie van lessen op vijf dagdelen (een per geïnterviewde lesgevende);
- gesprekken met vijf leerkrachten.

3. Pedagogisch klimaat

- omgang leerkrachten – leerlingen tijdens de lessen;
- model van onderricht;
- pedagogische stijl (dimensies steuncontrole).

Informatiebronnen:

- beschikbare documentatie;
- observatie van lessen;
- gesprekken met leerkrachten en leerlingen.

4. Percepties van ouders en leerlingen

- verwachtingen van de rol van de moskee voor de ontwikkeling van kinderen;
- perceptie van de feitelijke pedagogische praktijk;
- overeenkomsten en verschillen met de basisschool;
- verwachtingen/perceptie van de relatie moskee-ouders.

Informatiebronnen:

- gesprekken met leerlingen en ouders.

Scope van de verkenning

Hierboven is beschreven welke onderzoeksactiviteiten zijn uitgevoerd in het kader van deze verkenning naar het onderwijs van Dar al-Hudaa. Dar al-Hudaa heeft de medewerking verleend die nodig was om het onderzoek goed te kunnen uitvoeren. Naast de bestudering van het lesmateriaal en de bevraging van betrokkenen bij Dar al-Hudaa vanuit verschillende perspectieven (bestuurders, leerkrachten, leerlingen en ouders), vond observatie plaats van de lespraktijk. In overleg met de gemeente en Dar al-Hudaa is besloten de verkenning uitsluitend te richten op de interne partijen; met externe partijen zoals buurtorganisaties en basisscholen is niet gesproken. Hiertoe is besloten, omdat de primaire focus van het onderzoek de pedagogiek in de lessen van Dar al-Hudaa betreft.

Zoals gebruikelijk in kwalitatief onderzoek, is het onderzoeksmateriaal afkomstig uit een selectie van te observeren lessen en te interviewen leerkrachten, leerlingen en ouders. De selectie is in overleg met het bestuur gemaakt, aan de hand van door de onderzoekers opgestelde criteria zoals spreiding van de lessen naar leeftijd van de kinderen en dagdelen, spreiding van leerkrachten en van te interviewen leerlingen (uit verschillende groepen). In (arbeidsintensief) kwalitatief onderzoek is selectie van respondenten en activiteiten niet te vermijden. Het doel was het verkrijgen van kwalitatieve representativiteit. Met deze aanpak bieden we inzicht in de pedagogische kwaliteit van het onderwijs van Dar al-Hudaa en de verbinding die vanuit de lessen wordt gelegd naar de rest van de samenleving.

In de uitgevoerde verkenning hebben we alleen gekeken naar de pedagogische kwaliteit van het onderdeel Dar al-Hudaa van de stichting alFitrah. In de verkenning is dus niet gekeken naar de gehele stichting alFitrah, naar banden met andere organisaties in binnen- en buitenland (behalve basisscholen in de omgeving) of naar de financiering van de organisatie. In het kader van dit onderzoek kunnen daar dan ook geen uitspraken over worden gedaan.

In het onderzoek hebben we gelet op de mogelijke invloed van de lessen van Dar al-Hudaa op de ontwikkel- en participatiekansen van de leerlingen in de maatschappij. Zoals verderop in de rapportage zal worden beschreven, zijn hierop onder meer de deels

afwijkende normen en waarden die de leerlingen tijdens deze lessen meekrijgen en de mate van acceptatie daarvan in de samenleving van invloed. Binnen de uitgevoerde studie was het echter lastig om hieruit harde conclusies te trekken door het ontbreken van een duidelijke, algemeen aanvaarde 'meetlat' hiervoor. Het maatschappelijke debat over de rol van de islam (en de stromingen daarbinnen) in de samenleving en de deels afwijkende normen en waarden dient nog duidelijker vorm te krijgen en een duidelijkere richting te geven. In de voorliggende rapportage is zoveel mogelijk aangegeven wat op basis van extrapolatie van de empirische gegevens mogelijke kansen en bedreigingen voor de ontwikkeling en participatie van de leerlingen zijn. Dit zonder stellige en definitieve uitspraken te kunnen doen over de mate waarin deze zich zullen voordoen.

1.4 Leeswijzer

In **hoofdstuk 2** geven we een beschrijving van wat uit de **literatuur** al bekend is over moskeeonderwijs. Daarbij besteden we aandacht aan de ontwikkeling van moskeescholen in binnen- en buitenland en gaan we kort in op pedagogische innovatie in het moskeeonderwijs. Vervolgens beschrijven we in **hoofdstuk 3** de **organisatie Dar al-Hudaa** en de lessen die worden verzorgd. Daarbij besteden we aandacht aan de relatie tussen Dar al-Hudaa en de stichting alFitrah, de visie van Dar al-Hudaa, de doelen, het lesprogramma, de lesmaterialen en de leerkrachten. Het eerste deel van de uitkomsten van het empirische onderzoek komt aan bod in **hoofdstuk 4: de pedagogiek** en de ervaringen bij Dar al-Hudaa. In **hoofdstuk 5** beschrijven we vervolgens de ontstane inzichten in de **verbinding** van de lessen van Dar al-Hudaa met het gezin en de samenleving, en met name de basisscholen. De rapportage eindigt in **hoofdstuk 5** met **beschouwingen en aanbevelingen** voor Dar al-Hudaa en de gemeente Utrecht.

2 De moskeeschool in de literatuur

2.1 Inleiding

Moslims vormen in de migratiecontext een minderheid die zich een weg moet zoeken in nieuwe sociale, culturele, politieke en administratieve structuren. Zij staan voor de uitdaging in deze context het eigen cultureel erfgoed, waarin de islam een belangrijke positie inneemt, over te dragen aan de kinderen. De afgelopen decennia is met dit doel een nieuw type onderwijs op particulier initiatief ontstaan: lessen in de moskee, of in aan de moskee gelieerde instellingen. De accenten wisselen, maar Arabische les, koranles en islamitische educatie vormen meestal vaste onderdelen.

De moskeeschool in de literatuur

Onderzoek over moskeelessen is bijzonder schaars. Empirisch onderzoek van recente datum is nauwelijks beschikbaar. In zowel Nederland als andere westerse migratielanden, is nauwelijks aandacht geschonken aan de lespraktijken die in de gemeenschappen van moslims zijn ontstaan (zie Pels, 2014).

De navolgende paragrafen geven de bevindingen weer uit onderzoeken van Pels en collega's (1987a,b,c,d; 1991; 2006a,b,c). Vrijwel alle beschikbare onderzoeken betroffen moskeeonderwijs gericht op kinderen van Marokkaanse afkomst. Hoewel er de laatste decennia vanuit verschillende etnische gemeenschappen moskeeën en moskeeschooltjes zijn ontstaan, en sommige ook gericht zijn op meerdere etnische groepen, ligt in de navolgende tekst het accent op moskeeonderwijs voor kinderen van Marokkaanse afkomst. Eerst wordt ingegaan op het (koran)onderwijs in Marokko, het land waar de meerderheid van de ouders van de leerlingen van Dar al-Hudaa vandaan komt. Vervolgens komen gegevens over moskeeonderwijs in Nederland aan de orde. In de afsluitende paragraaf geven wij enkele auteurs het woord die zich hebben gebogen over de richting die met het eigen onderwijs zou kunnen worden ingeslagen, en over mogelijkheden van pedagogische innovatie.

2.2 Moskeescholen in Marokko

De moskeeschool in Marokko is een levende realiteit, en fungeert tegenwoordig vooral als vorm van voorschools onderwijs voor kleuters. Het is — zeker voor de lagere sociale klasse in de steden en op het platteland — vaak de enige vorm van voorschools onderwijs die bereikbaar is. In Marokko bestaan grofweg twee typen moskeescholen: de traditionele en de gemoderniseerde.

Traditionele scholen

Precieze cijfers zijn er niet, maar het lijkt geen twijfel dat de traditionele schooltjes — zeker op het platteland en in de medina, de oude stadswijken — nog steeds zijn te vinden. Ze worden vaak beheerd door een *fqih*, wiens inkomen voornamelijk bestaat uit donaties uit de gemeenschap. Zoals beschreven in Pels 1987a is het uit het hoofd leren van de Koran in de traditionele *ktab* (koranschool) een belangrijk doel. Ondergeschikt daaraan is het leren van het alfabet, door de letters te scanderen en te kopiëren op een lei. Ook losse woorden worden zo geleerd, waarna begonnen kan worden met de kortere *sura's* uit de Koran. Dit alles gebeurt in het klassiek Koran-Arabisch, dat geen spreektaal is. Thuis spreken de kinderen Berbers of Marokkaans Arabisch, terwijl in de media veelal een vorm van standaard Arabisch wordt gebezigd. Het is wel duidelijk, dat de overgang voor Berberkinderen het grootst is. Ook rekenen komt wel in het lesprogramma voor, maar vaak houdt dit niet meer in dan het uit het hoofd leren en schrijven van de cijfers. De kinderen hebben veel ontzag voor de *fqih*; er heerst vaak een ijzeren discipline.

Modernere scholen

Naast de traditionele schooltjes is een gemoderniseerde variant in opkomst. In deze schooltjes zijn meer materialen beschikbaar, zoals een schoolbord, schriften en balpennen. Verder wordt hier met de kinderen gesproken over wat het betekent om een moslim te zijn, en leren de kinderen hygiëne, de wassingrituelen en de eerste beginselen

van het gebed van de ochtend, middag, namiddag, avond en nacht. Ook wordt aandacht besteed aan zeden en moraal door middel van verhaaltjes. Thema's daarbij zijn reinheid, gehoorzaamheid, respect, hulp en liefde. Onderwijs over (de geschiedenis van) het eigen land gebeurt bijvoorbeeld door gesprekken naar aanleiding van een nationaal feest, en door liedjes. Thema's: liefde voor het vaderland, liefde voor de koning en diens gezag, respect voor de nationale vlag. Aan lichamelijke vorming wordt gedaan door spel in combinatie met zang.

Het rekenonderwijs bestaat eruit dat de kinderen met behulp van concrete objecten leren tellen van 1 tot 100. Ook wordt aandacht besteed aan de vier handelingen aftrekken, optellen, vermenigvuldigen en delen. Voor het leren van lezen en schrijven op een gemoderniseerde school, begint de leerling met het schrijven van het alfabet op een lei of in een schrift en leert hij dit uit zijn hoofd. Vervolgens schrijft de *fqih* de eerste verzen uit de Fatiha, de openings-*sura* van de Koran, op de lei. De leerling moet de tekst natrekken en leert aldus geleidelijk aan te lezen en te schrijven. In veel *ktab's* worden boekjes gebruikt die feitelijk bestemd zijn voor het taalonderwijs in het eerste jaar van de basisschool (Charhabil, 1982; Boyle, 2004).

De *fqih's* in de modernere schooltjes hebben naast een religieuze opleiding veelal de middelbare school doorlopen. In de moderne *ktab* zijn het memoriseren van *sura's* uit de Koran, lezen, schrijven en rekenen meer nevengeacht. De lesmethoden zijn vaak wat kindgerichter. Zo richt het religieuze onderricht zich minder eenzijdig op het uit het hoofd leren zonder begrip, en is het meer op het kind toegesneden, concreter (Pels, 1987b).

Private scholen

Naast deze twee onderwijsvormen zijn er overigens voor Marokkaanse kleuters nog meer schoolvarianten, die het (op Franse leest geschoeide) westerse kleuteronderwijs benaderen. Deze blijven hier verder buiten beschouwing. Overigens ligt ook in het moderne, geseculariseerde kleuteronderwijs nog een sterke nadruk op het leren, op de overdracht van vaststaande kennis. Expressie en spel zijn eerder gebonden dan vrij. Er ligt een sterker accent op imitatie dan op autonoom ontdekken (Pels, 1991). 'Leren aan jonge kinderen, dat is als graven in steen', zo luidt een tekst uit een van de *Hadith's*, beschrijvingen van het leven van de profeet Mohammed, dat voor moslims naast

de Koran geldt als belangrijke inspiratiebron. Marokkaanse ouders van alle standen hechten er veel belang aan dat hun kinderen al jong leren. En aangezien het kleuteronderwijs in al zijn vormen rechtstreeks financieel door hen gedragen wordt, zal aan hun wensen niet licht voorbij worden gegaan. Men hecht dus doorgaans grote waarde aan het 'graven' van het kind op de leeftijd waarop het het ontvankelijkst is.

Ontwikkeling van het onderwijs

Toch doen zich ook ontwikkelingen voor die wijzen op een zich geleidelijk veranderende visie op de pedagogische benadering van het kind. Zo werden al in 1982, aan het slot van de 4e Wereldconferentie over Moslim Onderwijs, aanbevelingen geformuleerd over in de diverse onderwijsniveaus te hanteren methoden. Over het basisonderwijs: 'In plaats van dogmatisch islamitische regels en voorschriften aan kinderen op te leggen, moet het onderwijs hun die fundamentele levenswaarden aanreiken die ze op hun leeftijd kunnen begrijpen; het moet hen bewust maken van hun relatie met de moslimgemeenschap, en van de schoonheid, het mysterie en wonder van de schepping en van de grootheid en wijsheid van God. Onderwijzers moeten rekening houden met de mentale ontwikkeling van kinderen, van concrete perceptie in de vroege jaren tot formeel abstract denken in de latere. De islam en islamitische waarden moeten daarom eerst aangeboden worden door middel van spelletjes, puzzels en verhaaltjes en concrete beelden, en daarna geleidelijk door vertellingen en de presentatie van meer omvattende denkbeelden' (Ashraf, 1985, p. 131). De nieuwe ontwikkelingen vinden we weerspiegeld in een zich wijzigend beleid van de Marokkaanse overheid, die een verschuiving van leren door memoriseren naar voorbereiden(d leren) voorstaat, zonder overigens de godsdienstige context te verlaten.

2.3 Moskeescholen in Nederland

Welke onderwijswensen leven onder Marokkaanse ouders in Nederland?

Volgens de verschillende opvoedingsonderzoeken die de laatste jaren zijn uitgevoerd, twijfelen weinig ouders aan het belang van deelname van de kinderen aan het reguliere onderwijs. Maar daarnaast hecht men er ook sterk aan dat de kinderen naast het Nederlands, het Arabisch mondeling en schriftelijk leren beheersen. Dit geldt net zo goed

Marokkaans Arabisch sprekende als voor Berbers sprekende kinderen. Veel ouders (schattingen lopen uiteen van ruim de helft of meer) zien daarom uit naar aanvullend onderwijs voor hun kinderen, waarbij nog komt dat zij zich dikwijls grote zorgen maken om hun religieuze en morele vorming (Pels, 2014).

Moskeeonderwijs jaren '80-'90

In een beleidsadvies over religieuze voorzieningen voor etnische groepen in Nederland uit het begin van de jaren tachtig valt te lezen dat het godsdienstonderwijs onder Marokkaanse en Turkse kinderen voornamelijk plaatsvindt 'in de vorm van Koranonderricht in en om de gebedsruimten en in de daarvoor ter beschikking gestelde leslokalen. Het onderricht beperkt zich tot het in groepsverband uit het hoofd leren van Koranteksten onder leiding van een leraar. Dat kan de imam of *hodja* zijn, maar ook ieder ander die in staat is de Koran te lezen en bepaalde gedeelten uit het hoofd te reciteren'. De onderwijsmethode zou veelal geënt zijn op wat gangbaar is in het traditionele Koranonderwijs in de landen van herkomst (Waardenburg, 1983).

Aan het eind van de jaren tachtig lijkt een ommekeer in zicht. Zoals blijkt uit het onderzoek van Pels uit 1991 beperkt men zich in sommige moskeeën niet tot Koranlessen, maar wordt ook aandacht besteed aan de eigen taal en cultuur, opvoeding en gedrag. Dit onderwijs vertoont meer overeenkomst met dat in de gemoderniseerde *ktabs* in Marokko: andere vakken zijn meer nevengeacht aan het Koranonderricht en de pedagogie is wat meer kindgericht. Naast de moskeeverenigingen richten ook andere zelforganisaties zich op educatie, waarbij het accent iets meer ligt op eigen taal en cultuur dan op godsdienst.

De lessen worden, aldus Pels (1991), in het algemeen gegeven op zaterdag, zondag en woensdag, en op nog één of twee andere weekdays; het totaal aantal lesuren ligt tussen de tien en vijftien. Het onderwijs wordt meestal door vrijwilligers gegeven. Zij hebben vaak geen specifieke onderwijsdiploma's, maar kennis van de Koran en een goede beheersing van het Arabisch zijn wel vereist, en men moet gerespecteerd worden binnen de gemeenschap. In het minder traditionele onderwijs wordt gebruikgemaakt van voor kinderen aangepaste (koran)boekjes, zoals men die ook in Marokko kent. Dat wil zeggen, als men kan beschikken over materialen. De financiële situatie laat

dat namelijk niet altijd toe. Aan het kopen of huren, aankleden en onderhouden van lesruimten zijn immers al hoge lasten verbonden, die voor een belangrijk deel door de eigen gemeenschap moeten worden gedragen. Het contrast dat hiermee bestaat in materiële rijkdom tussen het reguliere onderwijs en dat in de moskee (of andere verenigingen), wordt als schrijnend ervaren, want 'de kinderen kunnen zo een verkeerd beeld krijgen van armoedig gepropt in de moskee. Als je daar niets aan zou doen, zouden ze zich in de minderheid voelen en ontwikkelt zich iets negatiefs', aldus het bestuurslid van een moskee dat Pels eind jaren tachtig sprak.

Over verschillen met het Nederlandse onderwijs: 'Wij kijken naar tekorten bij het kind, bijvoorbeeld rekenen hoeven we niet te doen. Wij praten bijvoorbeeld met de kinderen over integratie, hoe ze zich moeten aanpassen aan de maatschappij. Bijvoorbeeld hoe ze moeten lopen, dat ze auto's niet moeten krassen, dat ze mensen moeten respecteren, niet stelen. Wij wachten niet tot ze 16 worden, maar doen het vanaf het begin. Met een aantal Marokkaanse jongeren is het fout gegaan; daar kan je nu weinig meer aan doen. Wel hebben wij de situatie bestudeerd en we gaan proberen het te voorkomen. Wij hebben geconstateerd dat het helpt, dat ze anders gaan doen. We praten met de kinderen over hun toekomst, bijvoorbeeld dat ze kunnen studeren tot 35 jaar, zodat ze weten waar ze mee bezig zijn.' Dat er een strakkere discipline is en het accent sterk ligt op leren, ook bij kleuters, hangt samen met de hoeveelheid beschikbare tijd (tien uur per week): 'als ik acht uur per dag heb kan ik ook wat soepeler zijn.'

Moskeeonderwijs begin deze eeuw

In het eerste decennium van deze eeuw vond opnieuw onderzoek plaats in enkele moskeeën, en wel in Rotterdam. Naast de Othman-moskee waren dit de Al Wahda-moskee, eveneens Marokkaans, en de Turkse Ayasofya-moskee. Het belangrijkste doel was een proces van pedagogische innovatie te ondersteunen, ook om ouders en kinderen van nu bij te kunnen staan in het vinden van hun weg (als moslim) in de migratiecontext. De onderzoekers analyseerden het programma en lesmateriaal, voerden gesprekken met verschillende partijen en observeerden enkele lessen. Uit het vergelijkend overzicht van de resultaten komt het volgende naar voren.

Doelen

De doelen die de moskeeën nastreefden, vertonen veel overeenkomsten. De overdracht van kennis van de islam en islamitische vorming stond centraal. Bij de Marokkaanse moskeeën was ook het leren van de Arabische taal een hoofddoel. Het ging er de moskeeën om de (religieuze) identiteit bij kinderen te vormen en te versterken, en daarmee de banden met het land van herkomst en de etnische of religieuze gemeenschap in stand te houden. Vanuit deze wortels konden kinderen hun weg vinden in hun leven.

Een brug slaan naar de samenleving vormde een minder prominent doel. Alle drie de moskeeën zagen het bijbrengen van respect en fatsoen als de belangrijkste weg naar dit doel. In de Al Wahda-moskee leefde daarnaast het voornemen om meer aan te sluiten bij de dagelijkse leefwereld van het kind en bij maatschappelijke kwesties waarmee het te maken krijgt. Bij de Ayasofya-moskee waren de opvattingen hierover meer uitgesproken en huldigde men een wat meer defensief standpunt: gewapend met kennis van de islam moesten de kinderen leren zich weerbaar op te stellen in de bredere samenleving, die als onwetend of zelfs islamvijandig werd gezien.

De drie moskeeën hadden alle een lesaanbod voor jongere leerlingen in de leeftijd van ongeveer 6 tot 13 jaar. De Ayasofya-moskee bood ook lesactiviteiten aan adolescenten. De lestijden voor de jongere leerlingen varieerden van vier tot zes uur per week. Bij de Othman-moskee volgen de meeste kinderen tweemaal drie uren les in het weekend. Bij de Al Wahda-moskee hebben kinderen meestal tweemaal twee uur les in het weekend. De Ayasofya geeft, in tegenstelling tot de Marokkaanse moskeeën, meisjes en jongens afzonderlijk les, de eersten twee keer drie uur in het weekend, de laatsten vier keer anderhalf uur door de weeks.

Lesprogramma en de lesmaterialen

Het lesprogramma en de lesmaterialen sloten in wisselende mate aan bij de hoofddoelen van taal en islamitische educatie. De Al Wahda-moskee had een kersvers programma en beschikte over enige materialen voor de lessen Arabisch. Voor de islamitische vorming moesten de leerkrachten zelf de lesstof vergaren. De Othman-moskee werkte met een ruimer arsenaal aan materialen. Bij beide moskeeën waren de materialen van uiteenlopende, vooral Marokkaanse, herkomst en vormden deze geen systematisch lespakket.

Referenties aan de westerse en Nederlandse context ontbraken. Bij de Al Wahda-moskee was geen Nederlandstalig lesmateriaal beschikbaar dat ter ondersteuning kon dienen om kinderen de lesstof beter te doen begrijpen. De Ayasofya-moskee hanteerde een samenhangender lespakket; de teksten en illustraties in die lesboeken bevatten regelmatig verwijzingen naar de Europese context, naast de Turkse. Het verschil tussen de moskeeën lag in het feit dat de Marokkaanse moskeeën autonoom zijn en daardoor sterker op zelfwerkzaamheid zijn aangewezen, terwijl de Ayasofya deel uitmaakt van de in Europa gevestigde federatie Milli Görüş. Deze organisatie speelt een belangrijke rol bij de ontwikkeling en vernieuwing van lesprogramma's en bijhorende materialen. Het doel van het overbruggen van de afstand tussen de verschillende leefwerelden van het kind kreeg in geen van de moskeeën nog handen en voeten in de vorm van hierop toegesneden materialen.

Pedagogische aanpak

De pedagogische aanpak bij de drie moskeeën getuigde van de veranderingen die zijn opgetreden ten opzichte van het traditionele koranonderwijs, zoals dat nog tot in de jaren tachtig in de landen van herkomst én in Nederland werd aangetroffen. Van een eenzijdige gerichtheid op het uit het hoofd leren van kennis en van harde discipline was geen sprake meer. De moskeeën stonden een open en kindvriendelijke aanpak voor en kinderen slaan was, meer of minder recent, taboe verklaard. De omgang met de kinderen bleek dan ook vriendelijk en de wijze van gedragsregulatie mild. Vooral in de Ayasofya-moskee werd van inductieve methoden gebruikgemaakt, dat wil zeggen van praten in plaats van meer autoritair optreden. De leerkrachten wezen kinderen individueel of collectief op de gevolgen van hun gedrag voor zichzelf of anderen, of op regels en afspraken. In de andere twee moskeeën gebeurde dit minder. In de meeste lessen in alle drie de moskeeën domineerde wel het Initiatie-Respons-Evaluatiemodel van onderricht, waarin de leerkracht vragen stelt waarvan het antwoord bij haar of hem al bekend is en de over te dragen lesstof weergeeft. Het ging dus om verticale interactie en eenrichtingsverkeer tussen leerkracht en leerling. De mate van open interactie, waarin ook ruimte is voor eigen inbreng van de leerlingen, verschilde. In de Marokkaanse moskeeën zagen de onderzoekers hier weinig voorbeelden van. In de Ayasofya-moskee

was er meer ruimte voor, vooral in de lessen voor wat oudere leerlingen, die de agenda deels ook meebepaalden. In een van de geobserveerde lessen kwamen zo kwesties als vrouwenemancipatie en kindermishandeling aan de orde. Van expliciete verwijzingen naar de identiteit van ‘moslim in een westers land’ was overigens ook in deze les geen sprake.

Bij de Marokkaanse moskeeën waren de ideeën over overbrugging van de afstand tussen de leefwerelden van het kind weinig uitgesproken. De uitzondering vormde het moraliseren, het wijzen op normen en waarden in de omgang met anderen. Bij de Turkse moskee leek een defensieve houding te overheersen, waarbij de leerkrachten overigens wel van mening verschilden over het al dan niet bespreken van controversiële of politieke onderwerpen. In alle gevallen stond de pedagogiek op dit punt nog in de kinderschoenen.

Wat betreft aandacht voor meertaligheid van de leerlingen: in geen van de moskeeën was het Nederlands de voertaal in de lessen. Gezien de vaardigheid van de doorsnee-leerling in het Nederlands zou het van belang zijn deze taal als hulptaal te gebruiken in de lessen. In hoeverre dit gebeurde, varieerde en was vooral afhankelijk van de mate waarin leerkrachten het Nederlands beheersten.

De moskeeën wilden de kinderen in betrekkelijk korte tijd veel bijbrengen. Men was zich bewust van het gevaar van overbelasting en trachtte hierop in te spelen door het inlassen van grapjes, gesprekjes, liedjes of speelse lesmethoden. Alle drie moskeeën zouden graag meer afwisseling bieden door sport of andere extra activiteiten, zoals educatieve uitjes. De Marokkaanse moskeeën zouden graag beschikken over meer faciliteiten, bijvoorbeeld audiovisuele, om ook binnen de lessen meer variatie te kunnen aanbrengen.

Ouderbetrokkenheid

Wat de ouderbetrokkenheid betreft zien we opnieuw veel overeenkomsten. De moskee was laagdrempelig voor de ouders. Anders dan bij de basisschool kon overleg plaatsvinden, bijvoorbeeld bij het brengen en halen van kinderen, zonder afspraken en tijdsdruk. Het accent lag op informeel overleg over de voortgang van de kinderen in de

lessen of over problemen met kinderen. Dat ouders ook op meer collectief niveau een stem in het kapittel kunnen hebben, bleek bij de Al Wahda-moskee: hun onvrede over de vorderingen van hun kinderen bij de Arabische les had uiteindelijk tot belangrijke onderwijshervormingen geleid.

Waar ‘ouders’ staat, moet overigens in de eerste plaats ‘vaders’ gelezen worden. Bij de Othman-moskee verliep het contact via hen, terwijl bij de Al Wahda-moskee ook moeders in toenemende mate over de drempel kwamen om te vragen hoe het met hun kinderen ging. Dit gold nog meer voor de Ayasofya-moskee, die zowel aan vaders als moeders vele diensten verleende, ook los van de lesactiviteiten. Alle drie de moskeeën wilden meer investeren in het contact met ouders en in het verhogen van hun betrokkenheid bij de lesactiviteiten. Alle drie signaleerden daarnaast een grote behoefte bij ouders aan informatie over het reguliere onderwijs en aan een schakelfunctie tussen ouders en het reguliere onderwijs. De moskeeën wilden zich op dit terrein (meer) dienstbaar maken.

Lokale inbedding/verbinding met de omgeving

De mate waarin en wijze waarop de moskeeën zijn ingebed in een lokaal samenwerkingsverband varieerde. De Al Wahda-moskee was nog in de beginfase van netwerkvorming. De Othman-moskee maakte sinds een jaar deel uit van een werkgroep met vertegenwoordigers van andere op de leerlingen betrokken instellingen in de wijk, zoals onderwijs, welzijnswerk en politie. De Ayasofya-moskee was niet structureel opgenomen in netwerken, maar onderhield wel functionele verbanden met verschillende instellingen. De uitwisseling tussen de moskee en de basisscholen voor het verbeteren van het pedagogische klimaat voor de leerlingen, vormde voor alle drie moskeeën een cruciaal aandachtspunt. Het kon daarbij gaan om de aanpak van agressieve kinderen of van achterstanden, om te komen tot een gezamenlijke visie op ‘pedagogiek in de wijk’, het ondernemen van gezamenlijke activiteiten of om overbelasting van kinderen tegen te gaan. Ook kon samenwerking eraan bijdragen om de afstand tussen ouders en school kleiner te maken: een op ouders gericht aanbod zou toegankelijker kunnen worden via de moskee. Bij de Marokkaanse moskeeën kwam in dit verband deskundigheidsbevordering ter sprake door wederzijdse bezoeken en observatie van leerkrachten

van de moskee en basisscholen. Voor alle drie moskeeën zou het delen in de ruimte en faciliteiten van nabijgelegen basisscholen een oplossing betekenen voor materiële knelpunten. Bij dit alles noemden de drie moskeeën als belangrijke voorwaarde dat de moskee bij wijk Samenwerking als volwaardig partner erkend moet worden. De indruk bestond dat andere partijen vaak eerder willen halen dan brengen.

Behoeften aan ondersteuning

Behoeften aan ondersteuning lagen om te beginnen op het vlak van de materiële voorzieningen: verbetering van de lesruimten, het meubilair, aanwezige faciliteiten als tv en video, verbetering van de lesmaterialen en mogelijkheden voor extra activiteiten, zoals sport en excursies. Daarnaast werd als knelpunt genoemd: onvoldoende capaciteit en deskundigheid om ouders voor te lichten over het reguliere onderwijs en om ze te begeleiden bij keuzen en beslissingen voor hun kinderen. Verder uitten de moskeeën de behoefte aan bijscholing en deskundigheidsbevordering van de (vrijwillige) leerkrachten op het pedagogische vlak.

Aanbevelingen

De aanbevelingen op grond van de drie onderzoeken kwamen in grote lijnen overeen.

- **Ten eerste** zou op wijkniveau tussen de relevante instellingen een samenwerkingsverband tot stand moeten komen, waarin de moskee structureel partner is. Vanuit dit verband zou gewerkt kunnen worden aan pedagogische uitwisseling en een gezamenlijk pedagogisch klimaat, aan het verhogen van ouderbetrokkenheid, het delen van beschikbare ruimten en faciliteiten en aan het organiseren van extra activiteiten voor de kinderen.
- **Ten tweede** zou meer eenheid moeten komen in het lesprogramma en de bijhorende materialen. Er zou vooral lesmateriaal moeten worden ontwikkeld waarin het leven als ‘moslim in een westers land/Nederland’ een prominentere plaats heeft. Het Nederlands zou meer als hulptaal gebruikt moeten worden in de lessen. Dit is enerzijds van belang, omdat kinderen het Nederlands vaak beter beheersen en daardoor meer profijt kunnen hebben van de lessen, anderzijds, omdat het de overbrugging tussen hun werelden vergemakkelijkt.

- **Ten derde** zou de pedagogische kwaliteit van de leerkrachten te verhogen zijn via cursussen en trainingen en het stimuleren van kadervorming. Er zou verder een website ontwikkeld kunnen worden met een databank met goede praktijken en lesvoorbeelden, evenals een mogelijkheid voor online-advies en voor uitwisseling van tips en ervaringen.
- **Ten vierde** zou studie van (inter)nationale goede praktijken van educatie voor moslimkinderen en methodieontwikkeling zeer wenselijk zijn, omdat de plaatsbepaling als moslim in Nederland voor ouders en kinderen van islamitische huize een moeilijke opgave vormt en een nieuwe uitdaging betekent in de educatieve praktijk van de moskee.

2.4 Pedagogische innovatie

Intussen vinden overal in het land lesactiviteiten vanuit moskeeën plaats, waarbij meestal het zicht ontbreekt op de kwaliteit in pedagogisch-didactisch en inhoudelijk opzicht. Nationaal en internationaal wordt vanuit moslimkringen meer en meer aangedrongen op pedagogische innovatie van het moskeeonderwijs, wil de moskee de ouders en kinderen van nu kunnen bijstaan in het vinden van hun weg (als moslim) in de migratiecontext (Mujahid, 2005). Uiteenlopende factoren beïnvloeden hoe jongeren in de grotendeels seculiere Nederlandse omgeving hun religieuze identiteit vormgeven, zoals de ontvangst door het land van verblijf, de globalisering van de islam en de spanningen die daarmee gepaard gaan (De Koning, 2008). In deze context wint de educatieve rol van de moskee aan belang. Daarom moet hierin meer worden geïnvesteerd vanuit de moslimgemeenschap, zeker ook omdat in immigratielanden als Nederland een traditie van islamitische educatie ontbreekt en de ideologische en theologische basis om op voort te bouwen nog onderontwikkeld is (Roy, 2003).

Het moskeeonderwijs staat dan ook voor de uitdaging om zich aan te passen en bij te dragen aan het verkleinen van de afstand tussen de verschillende werelden waarin kinderen hun weg moeten vinden. Meer specifiek verdient de aansluiting tussen het moskeeonderwijs en primair onderwijs aandacht. In het reguliere onderwijs is het accent verschoven van instructie voor een hele klas, eenrichtingsverkeer, uit het hoofd

leren en discipline naar meer open, interactieve en reflexieve vormen van educatie. Daarbij komt dat bij jongere generaties van ouders met een migratieverleden andere verwachtingen van de aanpak ontstaan, zoals een minder autoritaire stijl en meer professionalisering (Pels, 2014).

Nationaal en internationaal zien we in moslimkringen de druk toenemen op hervorming van het moskeeonderwijs, mede om ouders en kinderen beter te kunnen ondersteunen in hun plaatsbepaling als moslims in de migratiecontext. Vooral in Amerika zijn ook al enkele organisaties hiertoe actief (Tauhidi, 2001; Soundvision.com, 2003). De bekende moslimgeleerde Tariq Ramadan toont zich een van de felste pleitbezorgers van een dergelijke vernieuwing. In zijn boek *Westerse moslims en de toekomst van de islam* (2005) stelt hij dat het vaak om een gesloten wereld gaat, een parallelle werkelijkheid, die weinig te maken heeft met de omringende maatschappij. Het doorgeven van religieuze kennis en waarden in een 'kunstmatige ruimte' is volgens hem niet toereikend om persoonlijkheden te kweken die zich in het echte leven staande kunnen houden. Kinderen moeten juist midden in hun samenleving staan en daarin begeleid worden. Als middelen daartoe noemt hij onder meer het aangaan van banden met het reguliere onderwijs, het betrekken van ouders en de tijd nemen om naar jongeren te luisteren.

Zoals ook Tauhidi (2001) en Khan, Husain en Masood (2013) stellen, slaagt de 'traditionele' islamitische educatie er niet in moslimjongeren de kritische vaardigheden bij te brengen die nodig zijn om de moeilijke morele en sociale dilemma's het hoofd te bieden waarmee zij in aanraking komen. Van herhaling van vaststaande lesstof en *lecturing* zou het accent verschoven moeten worden naar een meer open en interactieve vorm van onderwijs. Met aandacht voor de geschiedenis van de islam in Europa, discussies over de islam en over kwesties die spelen in het dagelijks leven van de leerlingen zouden leerkrachten beter aansluiten bij de behoeften van Europese moslimjongeren in deze tijd. Halstead (2004) betoogt dat interactieve methoden van onderricht goed verenigbaar zijn met 'traditionele' praktijken van islamitisch onderwijs. Dit onderwijs is van oudsher geworteld in de gemeenschap die het dient en biedt antwoord op de noden en aspiraties die daarin leven.

Naast de toenemende aandacht voor de pedagogisch-didactische kwaliteit en de kwaliteit van het onderwijs in termen van overbrugging naar de bredere samenleving wijzen wij nog kort op een ontwikkeling die vooral sinds het begin van deze eeuw heeft plaatsgevonden: de toegenomen aandacht voor orthodoxie en terugkeer naar de basis van het geloof in de religiebeleving (van met name jongere generaties moslims), waarvan het salafisme het meest nauwgezet naar de bronnen verwijst. Deze ontwikkeling is van belang om relatief nieuwe initiatieven in het moskeeonderwijs, zoals dat van alFitrah, te kunnen plaatsen.

2.5 Een korte blik op het salafisme

Het salafisme is een verzamelterm voor een spectrum van fundamentalistische stromingen binnen de soennitische islam, die streven naar wat zij de 'zuivere islam' noemen. De algemene basis van het salafisme is het streven naar een morele 'heropvoeding' op basis van een terugkeer naar de religieuze bronnen: de Koran en de *Sunnah*. Deze religieuze bronnen worden letterlijk gelezen. De salafisten proberen zo strikt mogelijk naar het voorbeeld van de profeet Mohammed en zijn metgezellen te leven. Ze stellen dat de religieuze praktijk en de lezing van de bronnen ontdaan moeten worden van alle religieuze innovaties (*bida*), omdat deze in hun ogen afwijken van het rechte pad. Het uitdragen van deze leer wordt als een religieuze plicht beschouwd. Middels prediking (*da'wa*) en het geven van het 'goede voorbeeld' geeft men hier invulling aan. Het hedendaags salafisme is echter geen homogene stroming. Er bestaan verschillende politieke, maatschappelijke en religieuze groeperingen met uiteenlopende opvattingen en doelstellingen die zich beroepen op de salafistische geloofsleer (Roex, van Stiphout & Tillie, 2010; AIVD & NCTV, 2015).

Salafisme in internationaal perspectief

De huidige salafistische stromingen vinden hun oorsprong op het Arabische schiereiland. Landen in de regio verspreiden vooral sinds eind jaren zeventig van de vorige eeuw ook zeer actief hun specifieke visie op de islam naar westerse landen. Het salafistisch missiewerk kreeg de vorm van stichtingen, scholen en moskeeen en van wervingsmateriaal voor een internationale 'markt'. Internationaal bestaan nauwe contacten tussen

aanhangers van de salafistische beweging, zodat gebeurtenissen uit het Midden-Oosten vaak direct doorwerken in de salafistische beweging in westerse landen. Deze banden worden onder meer gevormd door het ter beschikking stellen van les- en wervingsmateriaal (in toenemende mate ook online), het financieren van stichtingen en moskeeën, het uitwisselen van imams en sjeiks en het faciliteren van religieuze studie (AIVD & NCTV, 2015).

Salafisme in Nederland

Salafisten vormen een minderheid onder de soennitische moslims in Nederland. Het precieze aantal aanhangers van het salafisme is niet bekend vanwege de diversiteit en diffuse begrenzing van de stromingen. De salafisten spreken zelf liever niet van een beweging of stroming, maar zien het salafisme als een *manhaj*, dat wil zeggen een benadering of een methode om tot begrip te komen van wat zij beschouwen als de 'enige' en 'zuivere' islam (Roex, van Stiphout & Tillie, 2010). Het salafisme is door zijn eenvoud en absolutisme aantrekkelijk voor bepaalde mensen, met name jongeren die op zoek zijn naar houvast (Benyaich, 2015). Het salafisme heeft zich in de loop van de tijd langs verschillende lijnen ontwikkeld.

De AIVD en NCTV (2015) onderscheiden binnen het salafisme globaal drie richtingen. Ze geven aan dat dit onderscheid is terug te voeren op de verhouding van deze stromingen tegenover de regimes in islamitische landen:²

- Het a-politiek salafisme kenmerkt zich door een afkeer van chaos, verdeeldheid en revolutie, en legt de nadruk op het persoonlijke religieuze leven en de afzondering van de niet-islamitische samenleving. Deze substroming tracht de 'zuiver-islamitische samenleving' primair te bereiken via *da'wa* (prediking) en het geven van het 'goede voorbeeld'.
- Het politiek salafisme propageert een grotere maatschappelijke betrokkenheid en heeft een sterker politiek engagement. Deze substroming richt zich actief op het bereiken van haar religieus geïnspireerde politiek-maatschappelijke doelen, eveneens via *da'wa*.

- De meest extreme vorm van het salafisme is het jihadi-salafisme. Kenmerkend voor deze substroming, die een van de belangrijkste componenten vormt van het huidige gewelddadige jihadisme, is het verketteren van andersgelovigen (*takfir*) en de goedkeuring van het gebruik van geweld (waarbij over de exacte invulling van deze beide thema's binnen het jihadi-salafisme veel discussie bestaat). Daarbij moet worden opgemerkt dat ook jihadi-salafisten regelmatig *da'wa*-activiteiten ondernemen.

Educatie

Binnen het salafisme wordt een sterke nadruk gelegd op de noodzaak van de vergaring van kennis van de geloofsleer. Kennis verwijst in deze context naar de salafistische interpretaties van de islam. Deze wordt voorgesteld als de enige waarheid, en dus de enige ware kennis over het geloof. Het idee is dat *tarbiyah* (onderwijs en opvoeding in het kader van de 'zuivere' islam) en *tasfiya* (geloof zuiveren van gewoonte en traditie) een 'heropvoeding' van de moslims tot stand zullen brengen.

Positionering van de educatie van Dar al-Hudaa

De lespraktijk van Dar al-Hudaa is in de salafistische traditie te plaatsen, een traditie die leeft onder een minderheid van de moslimgemeenschap in Nederland, en dus niet representatief is voor de mainstream islam en moskeescholen. Hoewel de voorzitter van de stichting alFitrah in een van de gesprekken heeft aangegeven het salafisme aan te hangen, herkent de organisatie zich niet in de algemene perceptie in Nederland van het begrip 'salafisme'. De (negatieve) kwalificaties in het publieke, het politieke én het wetenschappelijke debat van het salafisme, zouden naar het oordeel van de voorzitter niet overeenkomen met wat salafisme daadwerkelijk behelst. Hij geeft aan dat salafisme de zuivere islam betreft volgens de leer van de koran en het voorbeeld (*Sunnah*) van de profeet en zijn metgezellen. De organisatie heeft daarom nadrukkelijk gevraagd om in deze rapportage het begrip niet te koppelen aan de naam van de stichting. In het vervolg spreken wij dan ook over bepaalde aan het salafisme te koppelen opvattingen (al dan niet beredeneerd vanuit de islamitische basisbronnen), zoals deze door Dar Al-Hudaa worden uitgedragen. Overigens zij benadrukt dat de opdracht voor dit onderzoek het pedagogische klimaat van Dar Al-Hudaa betrof en niet de precieze duiding van de stroming waartoe alFitrah behoort.

2 AIVD en NCTV (2015): Salafisme in Nederland: diversiteit en dynamiek

3 Dar al-Hudaa: doelen, organisatie en middelen

3.1 Inleiding

Korte kenschets van Dar al-Hudaa

Dar al-Hudaa is onderdeel van de islamitische stichting alFitrah en is gericht op het verzorgen van buitenschoolse islamitische lessen. Vakken die worden gegeven, zijn onder meer: Arabische taal, geschiedenis van de profeten en islamitische opvoeding. Dar al-Hudaa is samen met andere onderdelen van de Stichting alFitrah gevestigd in een voormalig ROC-schougebouw in de wijk Overvecht in Utrecht. Er nemen zo'n 160 à 170 leerlingen aan het onderwijs deel in 10 groepen, waarvan ongeveer 2 groepen per leeftijdscategorie (verschil meestal twee jaar). Er zijn aparte groepen voor jongens en meisjes, en deze zijn fysiek ook verspreid over het gebouw. De lessen vinden plaats op zaterdag en zondag van 9.00 tot 15.00 uur. De 5- tot 12-jarigen volgen ook les op woensdag van 17.00 tot 19.00 uur. Het lesmateriaal is in het Arabisch en de voertaal in de les is zoveel mogelijk Arabisch, maar daarnaast wordt ook het Nederlands gebruikt, vooral bij de jongere kinderen en bij de lessen islamitische opvoeding. De organisatie bestaat uit een bestuur, een directeur, een pedagogisch medewerker en twaalf leerkrachten. Er zijn redelijk goede voorzieningen om les te geven: klaslokalen, bureaus, stoelen, schoolborden en de mogelijkheid om teksten te projecteren.

Opbouw van het hoofdstuk

In het vervolg van dit hoofdstuk geven we een beschrijving van de organisatie Dar al-Hudaa. In paragraaf 3.2 behandelen we allereerst de visie en de doelen van Dar al-Hudaa. Vervolgens gaan we in paragraaf 3.3 in op de rol van de ouders en de ouderbetrokkenheid. In paragraaf 3.4 beschrijven we de personele invulling van de organisatie en met name de eisen die worden gesteld aan de leerkrachten. Het lesrooster en de lesmaterialen die worden gehanteerd in Dar al-Hudaa komen aan bod in paragraaf 3.5. We sluiten het hoofdstuk in paragraaf 3.6 af met een korte samenvatting van de hoofdlijn van dit hoofdstuk.

Stichting al Fitrah

Stichting al Fitrah is een stichting die vanuit een Islamitische grondslag conform de Koran, en de Sunnah (voorbeeld) van de profeet en van zijn metgezellen, het doel nastreeft om hulp bij opvoeding en educatie te bieden. Vanuit de stichting al Fitrah worden activiteiten ondernomen op de volgende gebieden:

- onderwijs & opvoeding: onder meer Dar al-Hudaa (jongeren) en IVOE (volwassenen);
- hulpverlening: onder meer al-Istiqamah (vrouwen en meiden) en Bayt al-Khayr (maatschappelijke en juridische dienstverlening);
- kennisoverdracht: www.islaamkennis.nl en alfitrah TV;
- dawah (mensen uitnodigen tot het geloof);
- onderzoek.

Waarom opgericht?

De islamitische geloofsgemeenschap in Nederland heeft te kampen met vele godsdienstige, sociale en maatschappelijke problemen. Desondanks is er in Nederland helaas gebrek aan stichtingen die conform de Koran en de Sunnah op een adequate wijze deze problemen in kaart weten te brengen en ook daadwerkelijk weten op te lossen. Om op een correcte, betrouwbare wijze geautoriseerde hulp- en dienstverlening te kunnen bieden aan de moslimgemeenschap in Nederland en om te kunnen voorzien in de behoeften van deze gemeenschap, is Stichting alFitrah opgericht.

De godsdienst is hetgeen waarmee alle problemen in het leven van de moslim opgelost kunnen worden. Van cruciaal belang hierbij zijn de aspecten opvoeding en educatie; zij vormen namelijk de belangrijkste factoren in het leven van de mens. Door deze aspecten kan daarom ook het beste verbetering en goedheid worden nagestreefd.

Bron: <http://nl.fitrah.nl> d.d. 1 juli 2016 (teksten ingekort door het Verwey-Jonker Instituut)

3.2 Doelen en visie van Dar al-Hudaa

Dar al-Hudaa is in 2012 vanuit Stichting alFitrah opgericht als islamitisch onderwijs-instituut gericht op jongeren van 5 tot en met 14 jaar. De lessen zijn vooral gericht op het leren van de Arabische taal, het memoriseren en correct reciteren van de Koran en islamitische opvoeding, met name het volgen van het voorbeeld van de profeet. Volgens de voorzitter van het bestuur bestond er een behoefte aan deze scholing door de problemen die zij zagen (en nog steeds zien) bij bestaande koranscholen. De belangrijkste knelpunten die zij noemen, zijn dat de leerkrachten vaak niet capabel genoeg zijn, de kinderen te weinig leren en de ouders onvoldoende betrokken zijn. Volgens de voorzitter worden mede daardoor de problemen van islamitische kinderen in Nederland (waaronder criminaliteit en radicalisering) onvoldoende aangepakt. De oplossing ligt volgens hen vooral bij de juiste islamitische kennis en opvoeding van kinderen, en het betrekken en ondersteunen van hun ouders. Zowel de basisscholen als de koranscholen slagen daar volgens het bestuur te weinig in.

Doelstellingen

Op de websites van alFitrah en Dar al-Hudaa zijn de onderstaande doelstellingen voor Dar al-Hudaa en de jeugd benoemd:³

- het bereiken van het welbehagen van Allah *subhaanahu wa-ta3aalaa*;
- verspreiding van het monotheïsme en het zuiveren van misvattingen;
- het opvoeden van kinderen en jongeren met de juiste normen en waarden in navolging van de Profeet en de vrome voorgangers;
- onze kinderen de juiste gedragscode mee te geven en hen weg te houden van de slechte eigenschappen, naar het voorbeeld van onze Profeet Muhammed *salla-llaahu 3alayhi wa-sallam*.

Doelen van alFitrah

De stichting is in het leven geroepen om:

- op te roepen tot de zuivere Islam;
- de juiste geloofsleer en de methodologie van de profeet over te dragen;
- op opvoedkundige wijze islamitische kennis over te dragen aan met name jongeren;
- jongeren te (onder)steunen en begeleiden in hun verschillende levensfasen, door het aanbieden van islamitische cursussen en opleidingen;
- jongeren praktische steun te bieden waar nodig;
- ouders te (onder)steunen en begeleiden in de opvoeding van hun kinderen;
- opvoedkundige en educatieve cursussen/opleidingen te verzorgen voor volwassenen;
- een brug te slaan tussen niet-moslims en moslims, door bijvoorbeeld het organiseren van kennismakingscursussen met de islam.

Jongeren

De jongeren vormen de belangrijkste doelgroep van de stichting, aangezien zij in vele facetten van het leven op verschillende problemen stuiten en de behoefte naar hulpverlening het meest onder hen aanwezig is. De stichting is ervan overtuigd dat opvoedkundig onderwijs een van de krachtigste en effectiefste middelen is om positieve veranderingen in hun maatschappelijke en sociale positie te bewerkstelligen. Bijgevolg wil de stichting ten aanzien van jongeren de volgende doelstellingen behalen:

- enerzijds de jongeren van de straat af krijgen en anderzijds van de straat afhouden;
- bestrijden en voorkomen van extremisme, waardoor men radicaliseert en overgaat tot disrespect jegens andersdenkenden, en in het ergste geval tot geweld in de naam van de islam;
- bestrijden en voorkomen van losbandigheid, waarbij men de islamitische en wettelijke grenzen overschrijdt;
- jongeren en volwassenen maatschappelijk, sociaal en juridisch te steunen bij de verwezenlijking van hun participatie in de Nederlandse multiculturele samenleving;
- mee te helpen aan het bieden van oplossingen voor de problemen waarmee de jongeren te kampen hebben in met name zogenaamde 'probleemwijken'.

Bron: <http://nl.fitrah.nl> d.d. 1 juli 2016 (teksten ingekort door het Verwey-Jonker Instituut)

3 Bron: nl.daralhudaa.nl/doelstellingen/, nl.fitrah.nl/diensten/opvoeding/dar-al-hudaa/ d.d. 1 juli 2016

- Het creëren van een generatie die is opgevoed met de leiding van de *Qur'aan* en de correcte *Sunnah*
- Het begeleiden en ondersteunen van de ouders in het opvoeden van hun kinderen volgens de juiste opvoedmethodiek
- De kinderen onderwijzen in de Arabische taal zodat zij in staat worden gesteld de *Qur'aan* en de correcte *Sunnah* te begrijpen
- De harten van de kinderen vullen met de liefde voor *Allaah subhaanahu wa-ta3aalaa* en Zijn Profeet *salla-llaahu 3alayhi wa-sallam* en voor de Islaam
- De kinderen voorbereiden op het nemen van verantwoordelijkheden middels de opvoedkundige lesprogramma's
- Het opvoeden van de kinderen met de juiste gedragscode en hen leren om samen te werken, te geven en nemen en hen het ware begrip van broeder/zusterschap mee te geven
- Het ontwikkelen van de juiste Islamitische persoonlijkheid die volop meedoet en aanwezig is in de Nederlandse samenleving.

Doelen voor de nabije toekomst

AlFitrah heeft voor zichzelf voor de komende periode ook als doel gesteld om de activiteiten van Dar al-Hudaa uit te breiden. De stichting streeft er allereerst naar om de lessen ook in verschillende andere wijken in Utrecht aan te bieden. Daarnaast is het doel om uit te breiden naar verschillende andere steden in Nederland.⁴

Visie en uitgangspunten

De Koran en het voorbeeld van de profeet staan centraal

Centraal in de zienswijze en de lessen van Dar al-Hudaa staan het memoriseren van de Koran en het leren en volgen door de leerlingen van de correcte *Sunnah* (voorbeeld) van de profeet. Ook het opvoedkundige onderdeel van Dar al-Hudaa is hierop gebaseerd. In

de geobserveerde lessen wordt de leerlingen duidelijk voorgehouden dat zij dienen te handelen naar het voorbeeld van de profeet. Opvoeding van de jeugd en ondersteuning van de ouders bij de opvoeding van hun kinderen dient gebaseerd te zijn op de Koran en het voorbeeld van de profeet en zal als basis dienen voor een succesvolle generatie van islamitische jongeren in Nederland.

Succesvol in de Nederlandse samenleving met behoud van de islamitische Identiteit⁵

18:47 De leerkracht vraagt de leerlingen hoe ze iets wat ze graag willen hebben, bijvoorbeeld een playstation, van hun vader kunnen krijgen. De leerlingen beginnen door elkaar heen te roepen. De leerkracht vervolgt met, 'je moet je vader tevreden stellen. Hoe doe je dat?' De leerlingen beginnen direct weer door elkaar heen te roepen, 'goede cijfers, het goede pad volgen, bidden...' 'Juist', zegt de docent. 'En je kunt Allah tevredenstellen door Mohammed vrede zij met hem te volgen.' 'De weg naar islam en Allah gaat via de profeet.' De leerkracht eindigt met uit te leggen dat de beloning van de hemel verkregen kan worden door het voorbeeld van profeet Mohammed te volgen.

Les islamitische opvoeding, klas met jongens 10-12 jaar, 25 mei 2016 17.00-19.00 uur.

In zowel de geobserveerde lessen als in de interviews met de voorzitter van het bestuur en de leerkracht islamitische opvoeding komt ook duidelijk de visie naar voren dat de leerlingen dienen deel te nemen aan de Nederlandse samenleving. Hierbij verwijzen ze vooral naar het belang van de leerlingen om zich in te zetten voor een goede schoolcarrière en later op de arbeidsmarkt. Dit dient volgens hen dan wel te gebeuren met behoud van hun islamitische identiteit, zoals Dar al-Hudaa die volgens aan het salafisme verwante opvatting ziet. Dit is een belangrijk uitgangspunt van Dar al-Hudaa, dat ook invloed heeft op de positie van de leerlingen in de bredere samenleving. Daar waar volgens Dar al-Hudaa de juiste islamitische handelwijzen niet stroken met de gangbare normen en waarden in Nederland (bijvoorbeeld het geen handen schudden van mannen en vrouwen), dient de Nederlandse samenleving dit te accepteren. Net zoals

4 Bron: <http://nl.fitrah.nl/diensten/opvoeding/dar-al-hudaa/> d.d. 1 juli 2016

5 Het behoud van islamitische identiteit betekent hier dan ook islamitische identiteit volgens de opvatting van Dar al-Hudaa.

volgens Dar al-Hudaa ook andere (religieuze) minderheden worden geaccepteerd, vinden ze dat ook moslims volledig geaccepteerd dienen te worden en dat het volgens de opvatting van Dar al-Hudaa op islamitische wijze handelen geen belemmering hoeft te zijn om succesvol aan de Nederlandse samenleving te kunnen deelnemen.

Inzet op de ontwikkeling van zowel leerlingen, ouders als leerkrachten

In de visie van Dar al-Hudaa dient ook gewerkt te worden aan de ontwikkeling van de ouders en de leerkrachten. Voor ieder van hen is er daarom een apart opleidings/cursus-programma. Dit is volgens het bestuur noodzakelijk om de kwaliteit van opvoeding en educatie te waarborgen. Vooral op het vlak van de islamitische opvoeding wordt het essentieel geacht dat de ouders nauw betrokken zijn en dat ook zij geholpen worden en onderwezen worden hoe zij op de juiste islamitische manier dienen op te voeden. Dit is volgens het bestuur van belang, omdat veel ouders onvoldoende islamitische kennis hebben of niet de juiste kennis. Om te waarborgen dat de leerlingen de opgedane kennis ook in het dagelijks leven thuis en elders goed kunnen toepassen is het volgens het bestuur van belang dat ook de ouders de juiste islamitische kennis hebben. Vanuit het bestuur wordt benadrukt dat Dar al-Hudaa de juiste kennis aanreikt, maar dat het vervolgens het recht en de verantwoordelijkheid van de ouders is om te bepalen hoe daarmee om te gaan.

3.3 Contacten met scholen

In het gesprek met de voorzitter van Dar al-Hudaa is ook gesproken over de contacten met de basisscholen in de omgeving. De voorzitter geeft aan dat hij heeft getracht met andere basisscholen in de omgeving contacten te leggen, maar dat zijn verzoeken meestal direct werden afgewezen. Hij heeft ook een beroep op de gemeente gedaan om te helpen bij het leggen van contacten met scholen in de omgeving.

Na de aanslag op Charlie Hebdo in Parijs heeft een van de basisscholen in de omgeving (via een ouder met een kind op Dar al-Hudaa) de voorzitter uitgenodigd om de kinderen toe te komen spreken, omdat enkele leerlingen op die school hadden gejuicht om de aanslag. Ook een dominee die actief is bij drie basisscholen, waarvan één in Overvecht,

sprak die dag. De voorzitter geeft aan dat hij en de dominee een verhaal met dezelfde strekking hadden en dat ze hebben afgesproken contact met elkaar te houden. Uit dit contact is inmiddels een eerste gesprek met de directie van een basisschool gevolgd. De school waar de voorzitter eerder de kinderen had toegesproken, heeft inmiddels een andere directrice, die volgens de voorzitter heeft aangegeven geen contact meer met Dar al-Hudaa te willen onderhouden. De reden is naar verluidt bij Dar al-Hudaa bekend. De voorzitter en ook leerkrachten van Dar al-Hudaa stellen dat zij graag contact willen met basisscholen om hun leerlingen (van Dar al-Hudaa) zo beter te kunnen ondersteunen, bijvoorbeeld door meer begrip te kweken voor hun achtergrond of coördinatie bij gedragsproblematiek. Ook denkt de voorzitter dat hij de basisscholen kan helpen om de ouders beter te betrekken.

3.4 Ouderbetrokkenheid

Zoals al in deze rapportage beschreven is, wordt vanuit Dar al-Hudaa sterk ingezet op een grote betrokkenheid van de ouders. Bij de inschrijving van hun kinderen dienen de ouders een contract met Dar al-Hudaa te ondertekenen waarin hun verplichtingen zijn vastgelegd. Verplichtingen van de ouders zijn dat:⁶

- de ouder zijn kind thuis dient te helpen met huiswerk en voorbereiding;
- de ouder dient deel te nemen aan de cursus islamitische opvoedkunde;
- de ouder de plicht heeft toezicht te houden op de ontwikkeling van haar/zijn kind binnen Dar al-Hudaa, waarbij één keer per twee maanden gesprekken tussen ouders en leerkracht worden verzorgd, om de ouders te begeleiden bij de opvoeding van hun kind en een samenwerkingsverband tussen ouder en leerkracht op te zetten om het kind te begeleiden.

De ouders dienen dus een cursus islamitische opvoeding te volgen. Daarnaast dienen ze naar de maandelijkse bijeenkomsten te komen en tevens naar de tweemaandelijkse rapportbesprekingen met de docent. Tijdens de maandelijkse bijeenkomsten wordt de

6 Bron: website www.nl.daralhudaa.nl d.d. 1 juli 2016

stand van zaken binnen Dar al-Hudaa besproken en worden ook inhoudelijke lessen gegeven over hoe ouders op de 'juiste' manier de kinderen islamitisch kunnen opvoeden.

De tweemaandelijks besprekingen zijn gericht op de ontwikkeling van individuele leerlingen op het vlak van de Arabische taal, beheersing van de Koran en geloofsleer (deze besprekingen gaan niet over opvoedkundige aspecten). Ook worden vragen van ouders over hun kinderen behandeld. Er wordt besproken op welke manier de ouders hun kinderen thuis het beste kunnen ondersteunen en op welke manier Dar al-Hudaa extra ondersteuning kan bieden. De bijeenkomsten zijn verplicht voor de ouders. Er is vastgelegd dat als ouders meer dan drie keer een bijeenkomst zonder tijdige en geldige reden niet bijwonen, hun kind of kinderen de toegang tot de lessen kan worden ontzegd.

Naast de bijeenkomsten dienen de ouders wekelijks het beoordelingsschriftje van hun kinderen voor gezien af te tekenen. Als kinderen zonder afgetekend schriftje in de les komen, wordt contact met de ouders opgenomen.

De ouders betalen bij aanvang van het studiejaar € 450,- lesgeld voor een lesjaar.

3.5 De leerkrachten van Dar al-Hudaa

De leerkrachten van Dar al-Hudaa worden met name geselecteerd op basis van hun affiniteit met het lesgeven aan kinderen, het kunnen handhaven van orde in de klas, een boodschap goed kunnen overdragen, leerlingen beter willen maken en *targets* willen halen (leerdoelen, zoals een bepaald niveau van taalverwerving binnen een bepaalde tijd realiseren). Daarnaast is een voorwaarde dat de leerkrachten voldoende kennis hebben van de islam en de Arabische taal.

Aan de leerkrachten van Dar al-Hudaa wordt geen specifieke vooropleiding gevraagd. In de praktijk loopt de vooropleiding uiteen van hoger opgeleid tot middelhoog opgeleid. Sommige leerkrachten hebben een wetenschappelijke opleiding en anderen bijvoorbeeld een lerarenopleiding of mbo-pedagogiek. Sommige leerkrachten hebben al eerder ervaring opgedaan met lesgeven, bijvoorbeeld in andere moskeeën of op basisscholen in het kader van OETC (onderwijs in eigen taal en cultuur).

De leerkrachten hebben de benodigde islamitische kennis voor een belangrijk deel verkregen door zelfstudie en informele opleidingen en cursussen over de islam en de Arabische taal (bijvoorbeeld een imamopleiding). De leerkrachten volgen verder een door Dar al-Hudaa aangeboden lesprogramma met daarin aandacht voor: kennis over de islam, pedagogiek, didactiek en klassenmanagement (orde in de klas handhaven). Hiertoe worden periodiek leerkrachtenbijeenkomsten belegd, waarin deze lessen worden gegeven en waarin de leerkrachten, de pedagogisch medewerker en het bestuur relevante zaken bespreken. Uit de gevoerde interviews is echter wel het beeld ontstaan dat niet alle leerkrachten hieraan meedoen. De geïnterviewde vrouwelijke docentes geven aan niet (meer) naar deze lessen/bijeenkomsten te gaan. Een van hen geeft aan dat dit is, omdat ze in verband met een andere functie binnen alFitrah al cursussen over de islam volgt. Daarbij geven ze aan dat ze relatief weinig contact met de andere leerkrachten hebben. De geïnterviewde mannelijke leerkrachten geven juist aan wel naar deze bijeenkomsten te gaan.

Binnen Dar al-Hudaa is ook een pedagogisch medewerker actief. Deze observeert regelmatig lessen en verzorgt feedback aan individuele leerkrachten en verzorgt ook groepslessen. Ook steunt hij bij het oplossen van incidenten in de klas en voert hij samen met leerkrachten gesprekken met de ouders. Ook als leerlingen extra aandacht nodig hebben, ondersteunt hij de leerkrachten.

3.6 Het lesprogramma en lesmaterialen

Programma en lesrooster

Dar al-Hudaa is in 2004 gestart met lesactiviteiten aan kinderen/jongeren in de leeftijd van 5 t/m 14 jaar. De groepen zijn ingedeeld naar leeftijd van de kinderen en naar niveau van kennis van de Arabische taal en de mate van beheersing van de koranverzen. Binnen de groepen kunnen de leeftijden enigszins uiteenlopen, maar gaan de leerlingen gelijk op in hun lesniveau. Uit het lesprogramma valt af te leiden dat Dar al-Hudaa vier niveaus onderscheidt en dat gestart wordt met de allerkleinste op beginnersniveau (niveau 0), oplopend van niveau 1 t/m 3. Op alle niveaus worden dezelfde vakken gegeven, maar wordt de lesmethode aangepast aan de leeftijdscategorie. Op woensdag wordt op alle

niveaus het vak opvoedlessen gegeven. De lesindeling in het weekend is wisselend per niveau, maar komt neer op Arabisch (grammatica en dictee), koranrecitatie, biografie van de profeet en islamitische educatie ofwel opvoedkundige zittingen.

De lesactiviteiten vinden plaats op woensdag (17.30-19.00 uur), zaterdag (9.00-15.00 uur) en zondag (9.00-15.00 uur). Na elk lesonderdeel van ongeveer een uur wordt een korte pauze ingelast van tien minuten en op zaterdag en zondag een lange pauze van dertig minuten. Gedurende de lessen worden dus regelmatig kortere (tien minuten) en langere pauzes (dertig minuten) gehouden. Dit is gedaan om de kinderen tijd te geven om te bewegen en samen te spelen, zodat ze tijdens de lessen hun concentratie kunnen behouden. Dit ook, omdat de leerlingen in totaal circa veertien uur les krijgen bij Dar al-Hudaa, naast de reguliere lessen op de basisschool.

Het onderwijsprogramma voor de leerling bestaat uit veertien uren per week, verspreid over drie dagen. Het basisrooster van de klassen bestaat uit de volgende vakken:

• geloofsleer	1 uur
• wetsleer	1 uur
• Arabische taal	5 uur
• biografie van de profeet	1 uur
• opvoedingszittingen	2 uur
• Koran	4 uur

In de bijlage zijn ter illustratie enkele voorbeelden van lesroosters van klassen van verschillende niveaus opgenomen.

Op de website van Dar al-Hudaa is te lezen dat de cursussen op de volgende wijze worden gegeven:⁷

1. Het onderwerp voor de les wordt bepaald.
2. De leraar legt het onderwerp van de les eerst uit.
3. De leraar beantwoordt eventuele vragen na de uitleg.;
4. Het laten lezen van een stuk tekst wanneer de leerling in staat is om te lezen en hierbij verbetert de leraar de fouten die de leerling maakt.
5. Het meegeven van huiswerk wanneer het kind de Arabische taal machtig is in lezen en schrift.
6. De leerling presenteert zijn huiswerk en de leraar kijkt het na.
7. De leerling reciteert wat hem is opgedragen om te memoriseren uit de *Qur'aan* met inachtneming van de regels van *Tadjwied* en het oplezen van stukken tekst die als huiswerk meegegeven zijn.

Lesmaterialen

In deze paragraaf geven we een beschrijving van het gebruikte materiaal in de lessen en daaromheen (intakeformulier/beoordelingsschrift). Een deel van deze lesmaterialen is ook gebruikt tijdens de vijf lessen die de onderzoekers hebben geobserveerd, een ander deel niet. We hebben daarmee een gedeeltelijk beeld van de toepassing van het lesmateriaal in de klas. In de geobserveerde lessen is gewerkt uit het lesboek Islamitische educatie voor het vak Geloofsleer. Ook is gebruikgemaakt van door Dar al-Hudaa zelf ontwikkeld lesmateriaal voor de islamitische opvoedlessen. Onderstaand volgt een beknopte beschrijving van de verschillende materialen.

Intakeformulier

Bij inschrijving van een leerling vindt er een intakegesprek plaats waarin ook het intakeformulier wordt ingevuld. Naast persoonsgegevens worden vragen gesteld om zicht

7 Bron: <http://nl.daralHudaa.nl/kinderafdeling/onderwijsmethode/> d.d. 1 juli 2016

te krijgen op het sociaal-emotionele gedrag van het kind. Daarnaast wordt ouders ook gevraagd naar de wijze waarop ze hun kinderen thuis disciplineren. Tot slot dient te worden ingevuld hoe het kind staat tegenover verschillende verplichtingen bij Dar al-Hudaa, zoals het gebed, vasten en het dragen van een *hidjaab*.

Beoordelingsschrift

Elke ingeschreven leerling krijgt een beoordelingsschrift, dat als een logboek gebruikt wordt bij de lessen. Per vak (Opvoedlessen/Wetsleer en Gedragscode/Arabisch/Koran/Biografie van de profeet) wordt per les genoteerd welk stof behandeld is en het opgegeven huiswerk genoteerd. Daarnaast wordt ook het gedrag en inzet van de leerling beoordeeld en voor gezien met een paraaf van de leraar ondertekend. De ouders dienen het schriftje ook wekelijks voor gezien te tekenen.

De opmaak van het beoordelingschrift is gelijk aan de opmaak van het lesboekje over islamitische educatie. Het logo van Dar al-Hudaa Opvoeding & Educatie voor Kinderen staat op beide kaften op de voorkant gedrukt. Dit boekje (gratis) is uitgegeven door het ministerie van Onderwijs van Saoedi-Arabië.

Qadia Nourania (klein lichtblauw boekje)

Dit lesboekje betreft uitspraakregels bij het lezen van het Arabisch en reciteren van de Koran volgens de Nourania lesmethode. Deze methode is ontwikkeld door Sheikh Nour Mohammed Hakani. Doelstelling van deze specifieke lesmethode is om het Arabisch alfabet te leren op een snelle en makkelijke manier. Het is gericht op geheugentraining voor beginnende lezers, dus vooral bedoeld voor jonge kinderen. Met deze methode leren kinderen houden van koranlezen en leren zij de juiste uitspraak. De inhoud van het boekje bestaat uit losse letters en woorden (veelal woorden die in koranverzen voorkomen) en deze zijn weergegeven in verschillende kleuren. Aan de hand van deze kleuren worden bovenaan de pagina leesinstructies gegeven (klemtonen/lange korte klanken enzovoort). Lettercombinaties bepalen daarbij de klanktonen. Intonatie is daarbij belangrijk.

In het boekje wordt de redactie uitgebreid geïntroduceerd. Het boekje is al meerdere malen herdrukt. Het is uitgegeven in Jeddah, Saoedi-Arabië.

Grammatica handleiding voor leerkrachten

De handleiding bevat grammaticaregels en opdrachten voor taalverwerving Arabisch. Dit is eveneens volgens de Nourania lesmethode. Beginnend met losse letters en oplopend naar lettercombinaties, woorden en zinsopbouw.

Leer Arabisch

Het lesmateriaal voor Arabisch bestaat uit een handleiding voor de leerkracht, lesboek met cd-rom voor de leerling en bijbehorend werkboekje. De uitgever is International Curricula (www.iconetwork.com). Op de kleurrijke omslag staat een vrolijk uitziend meisje met een tuinpak, dat een letter omhoog houdt. Illustraties zijn volop in kleur aanwezig. De personages in de tekeningen staan veelal lachend afgebeeld en er worden blijde situaties geschetst. Er is een vaste structuuropbouw van de hoofdstukken. Na een aantal hoofdstukken is er een herhalingshoofdstuk. De thema's lopen uiteen van mijn lichaam, kleding, mijn huis, de dierentuin en dergelijke. Met behulp van plaatjes en opdrachten wordt de leerling kennis van het Arabisch geleerd. Grammatica komt hier niet in voor. Het gaat vooral om woordbegrip.

Lesboekje islamitische educatie (geloofsleer)

Dit lesboekje is in de les van de meisjes klas niveau 3 gebruikt tijdens de observatie. Het is een gratis uitgave van het ministerie van Onderwijs van Saoedi-Arabië. De titel is *Islamitische educatie* en het logo van Dar al-Hudaa staat aan de voorkant afgedrukt.

Het is ingedeeld in drie hoofdstukken, die gaan over aanbidding van God, de vijf zuilen van de islam en het verhaal van de profeet en zijn boodschap. De thema's die in de hoofdstukken aan bod komen, zijn onder andere hygiëne en persoonlijke verzorging, normen en waarden en sociale omgangsvormen. De opbouw van elk hoofdstuk is divers en wisselend. Dit geldt eveneens voor de deelopdrachten die uiteenlopen van aanvullingen, juist/onjuist aankruisen/ woorden bij elkaar zoeken/liedjes/ tegenstellingen. Een voorbeeld van dit laatste is de opdracht dat je de ontbrekende zinnen invult die ofwel horen in de kolom 'wat Allah goedkeurt' ofwel in de kolom 'wat Allah afkeurt'. Eerlijk zijn versus liegen, aardig zijn voor je burens en respect hebben voor je ouders. De deelopdrachten worden aan de hand van icoontjes uitgelegd (kleuren palet voor kleuro-

pdracht/ vel papier met vulpen voor schrijfpdracht/groen vinkje en rood kruisje voor keuzeopdracht van het juiste antwoord).

De lay-out van het boekje bevat veel kleur, speelse tekstbalken en fotomateriaal ter illustratie. Kenmerkend voor de illustraties is de Arabische context, waarbij uit onder andere de kleding en hoofddekels van de afgebeelde opa, leerkracht en leerlingen afgeleid kan worden dat deze uit Saoedi-Arabië afkomstig zijn. De inrichting van de afgebeelde woonkamer is tevens typerend. Daarnaast staan er foto's in van de heilige stad Mekka en wordt de koran veelvuldig afgebeeld. In de hoofdstukken over hygiëne en persoonlijke verzorging wordt het onderwerp ondersteund met plaatjes van een jongetje, dat laat zien hoe je de wc binnentreedt en verlaat, je handen wast en de rituele wassing voorafgaand het gebed verricht, waarbij je geen water verspilt en daar verstandig mee omgaat.

Opvoedlessen (eigen materiaal Dar al-Hudaa)

Voor de opvoedlessen gebruikt Dar al-Hudaa eigen materiaal. We hebben in totaal acht lesbladen ontvangen. De lesopbouw en instructie voor de leerkracht is nagenoeg hetzelfde en komt neer op:

Aanvang

- Zitten en rust creëren.
- De studenten met het onderwerp bekend maken.
- De studenten de regels duidelijk maken o.a. wanneer te spreken en wat de gevolgen zijn voor degenen die de les verstoren.

Introductieonderwerp (loopt uiteen van kennismaking met Allah tot daden van de metgezellen)

- Eerste stadium at-Tasfiyah (de zuivering) (vorming van het denken) (globaal 45 minuten).
- Vragen voor de aanvang van de les om de studenten te motiveren (dialoog) (5 min):
- zodat de studenten meer motivatie krijgen om het belang van het onderwerp te weten;
- de studenten worden aangezet tot het nadenken over het belang van het onderwerp.

Taken docent:

- De studenten de vragen stellen.
- Kijken of iedereen wel mee doet in de klas.
- De antwoorden corrigeren en toelichten indien nodig.
- Het verwijderen van de aanwezige twijfelachtigheden (misvattingen).
- Je houden aan het vastgestelde doel en niet buiten het onderwerp treden of langdradig maken.

Bij dialoog krijgt de leerkracht de volgende instructie:

- Na het stellen van de vraag laat je het antwoorden allereerst over aan de kinderen (wie van jullie geeft antwoord op deze vragen?).
- Het verwijderen van twijfelachtigheden (misvattingen) en het corrigeren van de antwoorden indien nodig. Bij het juiste antwoord zeg je, heel goed! (ahsant!)
- maa-shaa-Allah jouw antwoord is juist.
- Bij een onjuiste antwoord zeg je: goed geprobeerd!
- Wie weet het juiste antwoord kinderen?, zonder dat je het kind overslaat zodat hij wordt aangemoedigd om het nogmaals te proberen en zich niet teleurgesteld voelt.

Deze manier van lesgeven is terug te zien in de geobserveerde opvoedles op zaterdag 28 mei, waarbij de docente de instructie nauwgezet opvolgt in haar les (lesblad 4) en in de interactie met de leerlingen. Bij de andere opvoedlessen van zondag 22 mei (jongens en meisjes) en op 25 mei (jongens) is van de strakke bovenstaande lesstijl geen of minder sprake, en hanteert de docent(e) meer een eigen persoonlijke manier. Tijdens de les van 22 mei bij de meisjes verwijst de docente bij een vraag waar ze het antwoord niet op weet bijvoorbeeld niet naar de 'mensen met kennis', maar geeft zij toe dat ze het niet zeker weet en laat ze het daar ook bij.

Inhoudelijk gaan de lessen over Allah, de Koran en het volgen van het voorbeeld van de profeet met daarbij praktische oefeningen om het onderwerp daadwerkelijk te beleven in stilte momenten. Het is niet geheel duidelijk of deze eigen lesmaterialen voor alle niveaus van de opvoedlessen worden gebruikt. Tijdens de observatie van de opvoedles van 28 mei bij de meisjes van niveau 1 is in elk geval lesblad 4 gebruikt. In Bijlage 2 is een voorbeeld van een praktische oefening uit een van de opvoedlessen opgenomen.

3.7 Samenvatting

Dar al-Hudaa is samen met andere onderdelen van de stichting alFitrah gevestigd in een voormalig ROC-schoolgebouw in de wijk Overvecht in Utrecht. Er nemen zo'n 160 à 170 leerlingen aan het onderwijs deel in 10 groepen, waarvan ongeveer 2 groepen per leeftijdscategorie (verschil meestal twee jaar). Er zijn aparte groepen voor jongens en meisjes en deze zijn fysiek ook verspreid over het gebouw. De organisatie bestaat uit een bestuur, een directeur, een pedagogisch medewerker en twaalf leerkrachten.

Dar al-Hudaa is gericht op het verzorgen van buitenschoolse islamitische lessen aan 5- tot 12-jarigen. Volgens de voorzitter van het bestuur worden de problemen van islamitische kinderen in Nederland (waaronder criminaliteit en radicalisering) onvoldoende aangepakt en ligt de oplossing bij de juiste islamitische kennis en opvoeding van kinderen, en het betrekken en ondersteunen van hun ouders. Het opdoen van kennis over de Koran en het voorbeeld van de profeet staat dan ook centraal in de lessen van Dar al-Hudaa. Een ander belangrijk onderdeel van de visie die wordt uitgedragen, is dat de leerlingen aan de Nederlandse samenleving dienen deel te nemen. Hierbij wordt vooral gewezen op het belang dat de leerlingen zich inzetten voor een goede schoolcarrière en later op de arbeidsmarkt. Dit dient dan wel te gebeuren met behoud van de islamitische identiteit, volgens de aan het salafisme verwante opvatting van Dar al-Hudaa. Daar waar volgens hen de juiste islamitische handelwijzen niet overeenkomen met de gangbare normen en waarden in Nederland (bijvoorbeeld het geen handen schudden van mannen en vrouwen), dient dit door de samenleving geaccepteerd te worden. Dar al-Hudaa benadrukt dat moslims geaccepteerd dienen te worden zoals ze zijn.

De leerlingen doorlopen een intensief lesprogramma met veertien lessen per week (inclusief pauzes) verdeeld over drie lesdagen (zaterdag, zondag en woensdag). De nadruk van de lessen ligt op het leren van de Arabische taal, de Koran, de *Sunnah* (voorbeeld) van de profeet en islamitische opvoeding. Het gebruikte lesmateriaal is vooral afkomstig uit het Midden-Oosten (Saudi-Arabië) of betreft zelf-ontwikkeld materiaal (vooral voor de opvoedlessen). Het lesmateriaal is voornamelijk in het Arabisch en de voertaal in de les is zoveel mogelijk Arabisch, maar daarnaast wordt ook het Nederlands gebruikt.

In vergelijking met de meeste moskeescholen en basisscholen zet Dar al-Hudaa sterk en actief in op het betrekken van ouders bij het leren van hun kinderen. Deze ouderbetrokkenheid is contractueel vastgelegd. Opvallend is dat de ouders zelf ook les krijgen (islamitisch opvoeden).

De leerkrachten van Dar al-Hudaa worden met name geselecteerd op basis van hun affiniteit met het lesgeven aan kinderen en voldoende kennis van de islam en de Arabische taal. Er wordt geen specifieke vooropleiding gevraagd en in de praktijk loopt de vooropleiding uiteen van hoger opgeleid tot middelhoog opgeleid. De leerkrachten hebben de benodigde islamitische kennis voor een belangrijk deel verkregen door zelfstudie en informele opleidingen. De leerkrachten volgen een door Dar al-Hudaa aangeboden lesprogramma met daarin aandacht voor: kennis over de islam, pedagogiek, didactiek en klassenmanagement (orde in de klas handhaven). Uit de interviews ontstaat wel het beeld dat mogelijk niet alle leerkrachten deelnemen aan deze sessies en dat sommige docentes ook niet veel contact hebben met andere leerkrachten.

4 Pedagogiek in de moskee

4.1 Inleiding

In dit hoofdstuk behandelen we de pedagogiek van Dar al-Hudaa. In de volgende paragraaf beschrijven wij eerst de belangrijkste pedagogische voorwaarden waaraan leerkrachten idealiter zouden moeten voldoen volgens de in Nederland geldende standaarden. Na deze beschrijving schetsen we de pedagogische uitgangspunten van Dar al-Hudaa, zoals deze in documentatie is vastgelegd en in de gesprekken met de voorzitter van het bestuur en leerkrachten naar voren kwamen. Vervolgens typeren wij de geobserveerde lessen in beide klassen, zowel in het licht van de uitspraken van de betrokkenen als aan de hand van de in paragraaf 4.2 besproken criteria. In de twee daarna volgende paragrafen geven we een beeld van Dar al-Hudaa en de lessen door de ogen van de leerlingen en de ouders, op basis van de gesprekken met hen. We sluiten het hoofdstuk af met een korte samenvatting van de hoofdpunten.

4.2 Pedagogische voorwaarden in de literatuur

Uit de onderwijskundige literatuur komen een paar belangrijke pedagogische criteria naar voren. Enkele relativerende opmerkingen zijn daarbij wel op hun plaats. Er bestaat geen universeel model van de ideale leerkracht, noch van de ideale leerling of van de verhouding tussen beiden. Elke tijd en plaats kennen eigen voorkeuren. Niettemin is het wel mogelijk voor de huidige context een aantal minimale criteria te formuleren waaraan leerkrachten moeten voldoen om effectief te kunnen werken en hun leerlingen bij de les te houden. Daar moet dan onmiddellijk aan worden toegevoegd dat onderzoek in het reguliere onderwijs uitwijst dat ook geschoolde (autochtoon-Nederlandse) leerkrachten lang niet altijd aan alle relevante criteria voldoen (bijvoorbeeld Pels, 2003).

Volgens Créton en Wubbels (1984) en Wubbels en anderen (2006) zijn vooral pedagogische of relationele kenmerken van het leerkrachtgedrag cruciaal. Zij onderscheiden daarbij twee dimensies van interpersoonlijk gedrag, te weten macht en nabijheid.

Beide typen dimensies staan ook in de opvoedingsliteratuur centraal en worden daarin gewoonlijk meer in gedragstermen aangeduid met de begrippen controle en steun (zie bijvoorbeeld Nijsten, 2000). Leerkrachten zijn vooral dan effectief wanneer zij steunend gedrag combineren met leidend gedrag. Steunend gedrag is nader te specificeren als: interesse tonen in leerlingen, gevoel voor humor hebben en hun grapjes waarderen, responsief zijn. Leidend gedrag, gedrag waarmee leerkrachten het respect van leerlingen winnen, bestaat enerzijds uit het geven van ruimte aan leerlingen, hen serieus nemen als persoon en hen op hun verantwoordelijkheid aanspreken. Anderzijds is het van belang dat waar nodig structuur en duidelijke regels worden geboden. Als zich ordeproblemen voordoen, moeten leerkrachten in staat zijn leerlingen te corrigeren en ze moeten daarin consequent zijn. Naast het leren van de nodige kennis en vaardigheden, door heldere uitleg en een intellectueel uitdagende en stimulerende aanpak, zijn deze kenmerken van steunend en leidend gedrag zowel in de ogen van leerkrachten als van leerlingen karakteristiek voor 'de goede leerkracht' (zie ook Hajer, 1996; Verkuyten, 2002).

Zowel bij leerkrachten als bij leerlingen tekenen zich op het punt van leidinggeven twee verschillende opvattingen af. In de ene wordt structuur meer geaccentueerd, in de andere autonomie van leerlingen (Créton & Wubbels, 1984). In de literatuur over opvoeding in het gezin is de dimensie van controle eveneens omstreden. Zeer streng restrictief optreden en al te grote permissiviteit gelden beide als extreme, minder wenselijke varianten van controle. Maar de mate waarin ouders 'autoritatieve' controle moeten uitoefenen, dat wil zeggen controle door redeneren en appelleren aan de verantwoordelijkheid van het kind, of juist autoritaire controle (controle door het gebruik van macht), is evenmin een vaststaand gegeven. Er tekenen zich zowel verschillen in voorkeur af naar sociaaleconomisch milieu als naar etnische herkomst (Pels, Distelbrink & Postma, 2009).

Parallel aan deze verschillen in stijl van controle zien we ook verschillen van inzicht over modellen van onderricht. Interacties in de les kenmerken zich in het meer traditionele model ('transmissiemodel') van kennisoverdracht door eenrichtingsverkeer tussen leerkracht en leerlingen, ontmoediging van contacten tussen leerlingen en aanmoediging van onderlinge competitie. Doorgaans voltrekt de leerkracht-leerlinginteractie zich volgens het patroon van Initiatie-Respons-Evaluatie (IRS), waarbij een vraag van de leerkracht aan de leerlingen gevolgd wordt door een antwoord van de leerling(en), dat vervolgens door de leerkracht wordt geëvalueerd (is het antwoord goed of niet, gevolgd door uitleg). In het 'interactiemodel' ligt meer accent op gezamenlijke kennisconstructie in interactie, argumentatie en dialoog tussen leerkracht en leerlingen en leerlingen onder elkaar. In dit model wordt het belang van meedenken en 'zelfsturing' door kinderen groter. Wat betreft het reguliere onderwijs in Nederland geldt zelfsturing toenemend als een voorwaarde voor schoolsucces, mede vanwege de introductie van interactieve leermethoden (Pels, 2003). In het moderne denken over leren in het onderwijs klinkt de verwachting door dat leren in dialoog sterk bijdraagt aan positieve leereffecten, gunstige interpersoonlijke en interetnische betrekkingen, acceptatie van leerlingen met een specifieke pedagogisch-didactische behoefte en de ontwikkeling van een positief zelfbeeld (Van der Linden & Roelofs, 2000).

Een belangrijk aspect van de interacties in de klas, dat met het voorgaande verwant is, betreft de responsiviteit jegens leerlingen en afstemming op hun behoeften. Om te beginnen betekent dat dat de leerlingen enige vrijheid gegund wordt te handelen volgens interactiewijzen die zij prettig vinden. Aansluiting bij de 'jongeren-interactiewijze' houdt in dat participatiestructuren gecreëerd worden met een relatief open en minder individuericht karakter, bijvoorbeeld door het toestaan van spontane communicatie en interactie tussen klasgenoten. Het publiekelijk beoordelen en vermanen van leerlingen is in deze interactiewijze uit den boze, omdat de onderlinge competitie en afstand erdoor kan worden vergroot (zie D'Amato, 1993; Maçias, 1992). Jongeren moeten ook af en toe de ruimte krijgen om zich fysiek uit te drukken en om zich (in de klas) te bewegen (Mathijssen, 1986; 1991).

Het onderhavige onderzoek richt zich op een specifieke onderwijscontext: de lessen in de moskee in Nederland. Hiermee komt bovendien de vraag in het vizier, zoals ook opgeworpen door Ramadan (2005): hoe gaan leerkrachten om met cultuurverschillen, interetnisch conflict, beeldvorming over en weer, en vooral met de plaatsbepaling van opgroeiende kinderen als 'moslim in Nederland'? Een antwoord op deze vraag kan wellicht gevonden worden door te kijken naar ontwikkelingen in het 'intercultureel onderwijs'. In Nederland en de omringende Europese landen is de laatste jaren steeds meer consensus ontstaan over het belang van de interactiebenadering voor dit onderwijs: leerkrachten zouden moeten inhaken op (spontane) opmerkingen en uitwisselingen in de klas. Dit betekent dat leerkrachten er oog voor hebben als diversiteit op enigerlei wijze ter sprake komt in de klas en in dergelijke situaties open, respectvol en responsief reageren (zie voor een uitgebreid overzicht van in dit verband wenselijke attitudes en vaardigheden Ledoux et al., 2000). Intercultureel leren zou daarmee goed passen binnen vormen van interactief leren (zie Ledoux et al., 2000; Verlot & Sierens, 1997). Overigens gaat het hier om idealen die ook in de context van het reguliere onderwijs nog lang niet zijn uitgekristalliseerd (zie bijvoorbeeld Leeman & Pels, 2006).

4.3 Pedagogische uitgangspunten van Dar al-Hudaa

In deze paragraaf zetten we de pedagogische uitgangspunten van Dar al-Hudaa kort uiteen. Dit doen wij aan de hand van de documentenstudie (onder meer websites en lesmaterialen), een gesprek met de voorzitter van het bestuur en gesprekken met leerkrachten.

Opvoeding

De voorzitter van Dar al-Hudaa geeft aan dat Dar al-Hudaa, naast het leren van de Koran en kennismaking met het geloof, goed opvoeden van kinderen als hoofddoel heeft. Dit houdt in dat kinderen goed gedrag leren, goed omgaan met zichzelf (positief denken, beheersen van begeerten) en met anderen (ouders, gezin, klasgenoten, moslims en niet-moslims). Op de website wordt de 'juiste opvoeding' gedefinieerd als de opvoeding die is vormgegeven aan de hand van het Boek van Allah (Koran) en de

Sunnah (overleveringen, handelingen en adviezen) van de profeet.⁸ Er wordt gesproken over de vorming van individuen met de juiste principes, deugden en eigenschappen, hetgeen uiteindelijk zou moeten leiden tot de vorming van een voorbeeldige islamitische gemeenschap voor Nederland en de rest van de wereld. Volgens Dar al-Hudaa is het van groot belang om de komende generaties op te voeden als de generatie in de tijd van de profeet, om zo in hun voetsporen te treden. Door middel van deze opvoeding zouden de komende (moslim)generaties in Nederland en in alle andere samenlevingen kunnen slagen in deze wereld én het hiernamaals.

In een lezing in 2014 over opvoeding in Nederland stelt de voorzitter dat het doel van de opvoeding is de tevredenheid van Allah te behalen, door diens voorschriften te volgen (zoals geopenbaard in de Koran en *Sunnah* – het voorbeeld van de profeet - en overgebracht door personen met kennis). Vanaf jonge leeftijd moeten deze in kinderen worden ingeplant. De reguliere school vormt een bedreiging voor dit proces, omdat het kind daar gelijkheid en vrijheid leert, leert te luisteren naar het eigen oordeel en gevoel in plaats van te gehoorzamen aan de voorschriften.⁹ Er is een ‘beschermingsopvoeding’ nodig om kinderen te leren het hoofd te bieden aan deze invloeden en er naar te streven Allah tevreden te stellen.¹⁰

Gedragssnormen

Uit de website maken we onder meer op dat de educatie erop gericht is kinderen de juiste gedragssnormen mee te geven en hen weg te houden van slechte eigenschappen.¹¹

Als uitgangspunt hanteert Dar al-Hudaa de basisbronnen van de islam. Gedurende de lessen worden kinderen geleerd hoe zij zich volgens de opvattingen van Dar al-Hudaa als moslim dienen te gedragen. Het gaat met name om bepaalde gedrags- en fatsoens-

normen. In dit verband worden in het kader van klassenmanagement regels opgesteld en vastgelegd op papier. Deze klassenregels vertonen op het eerste gezicht sterke overeenkomsten met regels die ook in het reguliere basisonderwijs gelden, zoals luisteren naar de ander, vinger opsteken wanneer je iets te zeggen hebt en elkaar laten uitpraten. Het grootste verschil lijkt te zitten in een aantal specifieke islamitische gedragsnormen, bijvoorbeeld dat je de dag begint met *Salaam aleikoem*. Bij de meisjes staat ook de manier van dragen van de hoofddoek vermeld. Regelmatig dienen de leerkrachten tijdens lessen te wijzen op deze regels. Deze gedragsnormen worden niet alleen in de opvoedlessen uitgedragen, maar ook tijdens de lessen Arabisch, Koran en biografie van de profeet.

Opvoedingsband

In de educatie van Dar al-Hudaa staat de rol van kennis centraal. Het opdoen van kennis over de islam en de Arabische taal is op een integrale wijze sterk verankerd in het lesaanbod. Vanuit verschillende pedagogische uitgangspunten probeert Dar al-Hudaa deze kennis over te dragen aan de leerlingen. Een belangrijk uitgangspunt betreft de ‘opvoedingsband’, oftewel de vertrouwensrelatie tussen leerling en docent. Zo dienen de leerkrachten in de eerste plaats een goede band te creëren met de kinderen. Daarmee dient het kind uiteindelijk overtuigd te worden van de kennis die wordt aangereikt. Een leerkracht Arabisch geeft aan dat deze band wordt gecreëerd door liefde, affiniteit en nabijheid van de leerkracht bij het kind en zijn beleavingswereld. Ook in het gesprek met de voorzitter komt dit uitgangspunt naar voren:

Bij het opvoeden gaat het erom het kind te overtuigen met een opvoedingsband. Daarvoor moet je het kind kennen. Het gaat dan om de motivatie van een kind, zijn wensen en ambities.

De overtuiging is dat wanneer er een gezonde relatie bestaat met de leerkracht, kinderen zich vrij zullen voelen en eerder geneigd zijn de kennis op te nemen die hun wordt aangereikt. Leerkrachten dienen regelmatig een aai over de bol te geven, regelmatig complimenten te geven en bij fout gedrag op een vriendelijke en zachtmoedige manier de kinderen aan te spreken. Vaak zijn deze complimenten overigens Arabische gezegden met een religieus karakter (zie kader voor een voorbeeldsituatie).

8 <http://nl.fitrah.nl/diensten/onderwijs-opvoeding/dar-al-hudaa/> geraadpleegd op 30-06-2016

9 De voorzitter van al Fitrah geeft in het kader van de voorliggende studie de volgende opmerking bij deze passage uit zijn lezing uit 2014, ‘Met gelijkheid bedoel ik gelijkheid bij God, en wie het paradijs binnentreedt of niet, en niet gelijkheid in de omgang met mensen.’

10 <https://www.youtube.com/watch?v=cBjnZYSV4M/> geraadpleegd op 11-11-2016

11 <http://nl.daralhudaa.nl/wie-zijn-wij/> geraadpleegd op 30-06-2016

09:10 De kinderen leveren hun huiswerk/schrift in bij de leskracht, krijgen een aai over hun bol en leskracht dankt de kinderen door Jazak Allah (Moge Allah jouw belonen) te zeggen.

Les jongens, 22 mei, les islamitische opvoeding

Gedragregulering

Het bestuur verwacht van de leerkrachten dat zij adequaat inspelen op incidenten en situaties die zich tijdens de les voordoen. Dit zou de leerkracht moeten doen door op het juiste moment de kinderen duidelijk te maken hoe zij zich horen te gedragen, bijvoorbeeld in de vorm van een compliment of een correctie. Onjuist gedrag dient te worden ontmoedigd door middel van waarschuwingen: *‘Allah zal niet blij zijn.’* Juist gedrag dient te worden gestimuleerd: *‘Allah zal blij zijn.’*

Uit het gesprek met de voorzitter komt naar voren dat de organisatie bovendien een ‘escalatiemodel’ als aanpak van onjuist of ongewenst gedrag hanteert. In eerste instantie dient de leerkracht de leerling die onjuist gedrag vertoont:

- vragen te stellen over de lesstof die wordt behandeld;
- naar voren te roepen om de lesstof samen te laten vatten.

Wanneer het storende gedrag niet stopt kan de leerkracht (eventueel) overgaan op:

- herinneren aan de afspraken; de lijst hangt op het bord;
- op islamitische wijze het kind vermanen om zelfreflectie teweeg te brengen: *‘Je weet dat Allah naar je kijkt. Zal hij blij met je zijn?’*;
- het kind van plaats laten veranderen;
- straf: enkele minuten op de gang staan, gevolgd door een gesprek over de verbeterpunten;
- de directeur erbij te betrekken; ouders worden gebeld voor een gesprek samen met het kind.

Wanneer het kind ongewenst gedrag voortzet, kan dit gevolgen hebben voor zijn of haar deelname aan het onderwijs. Het volgende stappenplan staat beschreven op de website van Dar al-Hudaa onder het kopje ‘disciplinaire maatregelen’.¹²

1. De ouder is verplicht om de directie te ondersteunen wanneer zijn kind ongepast gedrag vertoont.
2. De leerling wordt eerst twee keer gewaarschuwd en daarna streng vermaand om zijn gedrag te verbeteren.
3. De leerling zal extern geschorst worden voor de duur van één lesweek bij het vervolgen van ongepast gedrag.
4. De ouder zal een keer ingelicht worden over het gedrag van zijn kind.
5. Bij onverzettelijkheid zal de leerling permanent worden geschorst en is er geen mogelijkheid meer om terug te keren.

De opvoedlessen

Voor de opvoedlessen gebruikt Dar al-Hudaa eigen lesmateriaal (zie lesopbouw en instructies voor de leerkrachten paragraaf 3.5). Dit materiaal schrijft de leerkrachten voordat de les dient te beginnen met at-tasfiyah (de zuivering), ofwel het vormen van het denken. Uit het materiaal maken we op dat de leerkrachten hiermee de kinderen dienen te motiveren om het belang in te zien van het te behandelen onderwerp met de juiste kennis. Dit zou de leerkracht bijvoorbeeld kunnen doen door zowel klassikaal als individueel over het specifieke onderwerp vragen te stellen. Maar ook door zijn of haar taal af te stemmen op het niveau van de kinderen. Er wordt gewezen op de taak van de leerkracht om foute antwoorden te corrigeren en ‘twijfelachtigheden’ en misvattingen weg te nemen. Ook dit gebeurt aan de hand van inhoudelijke vragen aan de kinderen. Na de vraagronde is het de bedoeling dat de leerkracht in voor de kinderen heldere taal de juiste antwoord geeft op de vragen die hij of zij heeft gesteld. De in het lesmateriaal voorgeschreven antwoorden beginnen aan de hand van een vers uit de Koran of een Hadith (uitspraak) van de profeet. De leerkrachten dienen deze basisbronnen

¹² <http://nl.daralhudaa.nl/kinderafdeling/disciplinaire-maatregelen/> website geraadpleegd op 30-06-2016

te gebruiken als bewijs voor de door hen aangereikte denkwijze over het betreffende onderwerp.

De onderwerpen die worden behandeld lopen uiteen, en kunnen als volgt worden gecategoriseerd: het leren kennen van Allah, het streven naar de tevredenheid van Allah en hoe deze te bereiken, het leren kennen van de Profeet en de *Sunnah* en je behoeden voor innovaties in het geloof (*Bid'ah*). De aangereikte kennis staat niet op zichzelf. Na elk onderwerp wordt de leerkracht aangespoord te spreken over het profijt van deze manier van leven en denken. Ook de negatieve gevolgen bij het afwijken van dit pad dienen aandacht te krijgen. Als voorbeeld van profijt wordt bijvoorbeeld gewezen op het vinden van geluk in het wereldse en het hiernamaals. Als gevolg van ongehoorzaamheid zou de 'dienaar' (gelovige) het risico lopen de woede van Allah over zich af te roepen, wat uiteindelijk kan leiden tot het hellevuur. De opgedane kennis dient tot slot vertaald te worden naar concrete handelingen, zoals gehoorzaamheid aan Allah door daadwerkelijk de geboden en verboden op te volgen. De leerkracht dient de les af te sluiten door ruimte te bieden aan een praktische oefening: hoe kan deze kennis worden toegepast in het dagelijkse leven van de kinderen. Een voorbeeld dat in dit verband wordt gegeven is het doen van een gezamenlijke smeebede in de klas. Een ander voorbeeld is om gezamenlijk één minuut stil te zijn om bijvoorbeeld na te denken over de afhankelijkheid van de mens als dienaar van Allah, of stil te staan bij het gegeven dat het pad van de profeet het juiste pad betreft.

Communicatie en interactie

Uit de gesprekken met de leerkrachten komt naar voren dat er sprake moet zijn van een open en duidelijke communicatie met de leerlingen. Dit zou bevorderlijk zijn voor het kind om zich vrij te voelen en uitleg te vragen over de onderdelen die niet helemaal helder zijn. Een van de mannelijke leerkrachten voegt daaraan toe dat dit misschien wel het belangrijkste verschil is met andere moskeeën en organisaties waar hij voorheen les heeft gegeven. Daar lag naar zijn mening het accent meer op de traditionele wijze van lesgeven: klassikale instructie en meer eenrichtingsverkeer (overdracht van kennis en vaardigheden door leerkracht op leerlingen). Bij Dar al-Hudaa zou er vanuit het beleid meer aandacht zijn voor de interactie met het kind. De voorzitter van het bestuur geeft

aan dat het opvoeden en lesgeven plaatsvindt door middel van interactie en een variatie aan lesmethoden. Door vragen te stellen aan de klas, in te spelen op de behoeften van de kinderen en verschillende lesmethoden toe te passen (klassikaal, voorlezen/reciteren, rollenspel, audiofragmenten, film) zou dit uitgangspunt invulling krijgen. Enerzijds krijgen leerlingen, aldus de voorzitter, de ruimte om met elkaar te communiceren, spontaan vragen te stellen en grapjes te maken, anderzijds gelden er duidelijke regels en is er sprake van een structuur en orde in de klas. De steunende en leidende rol van de leerkracht zou daarbij essentieel zijn.

Gebruik van de Arabische taal

De Arabische taal heeft een belangrijke plek binnen het onderwijs van Dar al-Hudaa. Dit heeft zonder meer te maken met het feit dat de Koran in deze taal is geopenbaard en de profeet deze taal sprak. Het leren van de Arabische taal wordt van essentieel belang gezien om kinderen in staat te stellen de Koran en de *Sunnah* te kunnen begrijpen. Deze basisbronnen worden als de fundamenteën van de islam beschouwd. Ook verschillende leerkrachten stellen dat het Arabisch een belangrijke rol heeft wanneer je de juiste kennis op wilt doen over de islam. Om die reden zouden islamitische kinderen deze fundamenteën uitvoerig moeten bestuderen en proberen te begrijpen. De kinderen die les krijgen op Dar al-Hudaa verschillen als het gaat om de beheersing van de Arabische taal. De leerkracht dient daar volgens de voorzitter van het bestuur rekening mee te houden. Kinderen die de taal minder machtig zijn en achterlopen op hun klasgenoten, worden soms uit de klas gehaald door de pedagogische medewerker om hen de nodige extra aandacht te geven. De voertaal van de lessen is zoveel mogelijk Arabisch. Het Nederlands wordt met name ingezet om de lesstof te verduidelijken en ten behoeve van de praktische communicatie. Dit omdat Arabisch vaak niet de thuistaal is van de leerlingen. De wens van het bestuur is dat de lessen langzaam meer en meer in het Arabisch worden verzorgd. Voor dit doel adviseert de voorzitter de leerkrachten in de lessen ook praktische aanwijzingen in het Arabisch te geven, zoals 'pak jullie boeken'. Door de taal in de praktijk toe te passen zou het mogelijk zijn de beheersing ervan te vergroten.

Ouderbetrokkenheid en de match tussen Dar al-Hudaa en thuis

Een ander uitgangspunt betreft de ouderbetrokkenheid. Dar al-Hudaa wil de ouders actief betrekken bij de educatie van hun kinderen. Ouders horen volgens de voorzitter toezicht te houden op de ontwikkeling van de kinderen in het onderwijs van Dar al-Hudaa. Zo hebben ze de plicht om elke week een handtekening te zetten in het beoordelingsschrift dat de kinderen meekrijgen vanuit de moskee. Daarnaast zijn de ouders verplicht met enige regelmaat op gesprek te komen om te praten over de voortgang en ontwikkeling van hun kind(eren). De islamitische opvoeding hoort volgens de filosofie van de organisatie vorm te krijgen binnen verschillende levensdomeinen, waaronder het gezin. Dar al-Hudaa betreft de ouders dan ook niet alleen bij de leerprestaties van hun kinderen, maar verzorgt ook lessen aan de ouders, met name op het gebied van islamitische opvoedkunde. Volgens een leerkracht is dat belangrijk, omdat de kennis die kinderen opdoen goed moet aansluiten bij het thuisfront. Dar al-Hudaa tracht volgens de voorzitter oog te hebben voor de bredere context waarin de ontwikkeling van het kind zich voltrekt. Als het niet goed gaat met een leerling, wordt eerst met de leerling gesproken om het probleem op te lossen. Wanneer dit geen resultaten oplevert worden ouders uitgenodigd voor een gesprek met de docent. En zodra uit die gesprekken blijkt dat zich problemen in de thuissituatie voordoen, wordt eventueel via stichting al Istiqaamah (hulpverleningsorganisatie van Al-Fitrah) hulp aangeboden. Op deze wijze tracht de organisatie het kind vanuit verschillende levensdomeinen te ondersteunen.

4.4 De pedagogische praktijk van Dar al-Hudaa

In deze paragraaf bezien we de pedagogische praktijk van Dar al-Hudaa aan de hand van de lesobservaties. De lessen bij Dar al-Hudaa vinden gescheiden plaats naar niveau en geslacht van de leerlingen. Bij de jongens geven mannelijke leerkrachten les en bij de meisjes vrouwelijke leerkrachten. Zowel bij de meisjes als bij de jongens zijn verschillende lessen geobserveerd, te weten lessen Arabisch, Koran, biografie van de profeet en opvoedkundige zittingen.

Algemene sfeer in de lessen: klassenmanagement en steun

In het algemeen verlopen de lessen in een vrije en ontspannen sfeer. De leerlingen benaderen de leerkracht makkelijk en luisteren naar de aanwijzingen. Ze praten ontspannen en vertellen iets uit zichzelf, reageren voornamelijk vrolijk op elkaar. Tijdens de lessen lijken de kinderen het naar hun zin te hebben. Er mag gekletst en gelachen worden, maar er moet ook worden gewerkt. Alleen tijdens de koranlessen wordt de kinderen vooraf duidelijk verzocht serieus te blijven en onderling geen grappen uit te halen. Dit in verband met het voor de Koran vereiste respect (zie het volgende fragment uit een observatie). De leerlingen zijn primair bezig met de lessen. Hoewel zij zo nu en dan zijn afgeleid, lijken ze over het algemeen leergierig en gemotiveerd.

13.30 Bij binnenkomst vraagt de leerkracht de leerlingen om alles op tafel in hun tas te doen, behalve de Koran. Hij wacht tot iedereen klaar is en begint dan met de inleiding van de les. Hij vertelt dat de Koran het woord van Allah is en daarom veel respect geniet. Docent: *‘Dat betekent dat we op een respectvolle en rustige manier moeten zitten en uit de Koran moeten reciteren.’* Gedurende zijn praatje loopt de leerkracht naar de leerlingen om ze in de juiste houding te zetten. Vervolgens begint de klas onder leiding van de leerkracht met klassikaal te reciteren uit hetzelfde stukje van de Koran. Het zijn vooral de korte hoofdstukken uit de Koran die aan bod komen.

23 mei, Koran les jongens

De leerkrachten verwijzen herhaaldelijk naar de gedragsregels die zijn vastgelegd op papier. Waar de ene leerkracht strikt werkt volgens deze regels, is de andere daar makkelijker in. Bijvoorbeeld wanneer een leerling zonder de vinger op te steken het woord neemt. Leerkrachten lijken de kinderen bij de les te houden en de orde in de klas te handhaven. De correcties op gedrag vinden over het algemeen op een vriendelijke wijze plaats. Regelmatig wordt gerefereerd aan het moslim-zijn; de manier waarop een moslim zou moeten handelen, dat fout gedrag influisteringen zijn van de duivel (*shaytaan*), en dat er religieuze punten (*hasanat*) vallen te verdienen als beloning van goed gedrag en/of goede daden. Naast ordehandhaving laten leerkrachten steunend gedrag zien. Zo houden ze rekening met de inhoudelijk zwakkere kinderen door de uitleg te herhalen of gaan ze extra bij deze kinderen langs om te controleren of het goed gaat. Zo nodig wordt

het kind persoonlijk ondersteund. Een vrouwelijke leerkracht probeert tijdens de pauze bij de voorzitter een herkansing te regelen voor een aantal leerlingen, omdat ze denkt dat zij de toets veel beter hadden kunnen maken (zie het volgende fragment).

11.45 In de pauze praten de leerlingen na over de test die ze de dag ervoor hebben gedaan. Ze waren erg zenuwachtig en de test is streng beoordeeld door de voorzitter die de toets heeft afgenomen (bij navraag aan de voorzitter is hiervoor gekozen om de praktische reden dat toets afname voor de lesonderdelen koranrecitatie en biografie van de profeet te veel tijd in beslag neemt en dat daarom de leerlingen om de beurt individueel de mondelinge overhoring krijgen bij de voorzitter of iemand anders met kennis over de lesmethode Qaida Noorania (specifieke uitspraakregels van koran recitatie). Docente voegt zich bij het gesprek en zegt dat ze vindt dat ze veel beter kunnen dan dat ze gescoord hebben en dat ze een herkansing verdienen, omdat ze in de les wel hebben laten zien dat ze het beheersen. Ze leeft met hen mee en hoopt dat ze een herkansing krijgen.

23 mei, pauze na les opvoedkundige zittingen meisjes

Voertaal

De voertaal verschilt per les. De Arabische taal en de Nederlandse taal worden vaak door elkaar gebruikt. Waar in de ene les het accent overwegend op het Arabisch ligt, ligt dat bij de andere op het Nederlands. Gedurende de opvoedkundige zittingen is Nederlands de voertaal, aangevuld met Arabische termen en smeekbedes. Tijdens de Arabische les wordt doorgaans Arabisch gehanteerd. Wanneer de leerlingen de uitleg niet begrijpen, wordt deze in het Nederlands herhaald. Andersom lijken de leerlingen de leerkracht met name in het Nederlands aan te spreken.

De beheersing van de Nederlandse taal van één leerkracht is beperkt, maar lijkt voldoende om de nodige uitleg te geven. De leerlingen spreken deze leerkracht in het Nederlands aan. Hij spreekt vooral Arabisch, ook wanneer leerlingen de vraag in het Nederlands stellen. De andere geobserveerde leerkrachten beheersen de Nederlandse taal vrij goed. Zoals gezegd, bestaan tussen de leerlingen vrij grote verschillen in de beheersing van de Arabische taal. De meeste leerlingen geven de indruk dat ze begrijpen wat de leerkracht bedoelt. Sommige leerlingen proberen af en toe ook in het Arabisch met de leerkracht te praten en vragen te stellen.

De interactie tussen leerkracht-leerling

Het contact tussen leerkracht en de leerlingen komt soepel over. De leerkrachten tonen belangstelling en nabijheid, maken grapjes met de leerlingen en benaderen ze op een positieve en gemoedelijke manier. In lijn met het uitgangspunt van Dar al-Hudaa om een gezonde (opvoed)relatie te ontwikkelen met de leerling, geven de leerkrachten regelmatig complimenten (al dan niet in het Arabisch), vertonen zij vriendelijk gedrag, lachen zij met de leerlingen en geven hen geregeld een aai over de bol. Een leerkracht geeft zelfs een kus op het hoofd van een kind dat een juist antwoord wist te geven op zijn vraag (zie voorbeelden observatie).

18.41 Vervolgens vraagt de leerkracht, 'wat is de sleutel tot de hemel?' Een leerling roept, 'bidden'. Een ander antwoord, 'door tevredenheid van Allah'. De leerkracht lacht en zegt, 'Ja, goed zo'. Hij loopt naar de jongen toe en geeft hem een kus op zijn hoofd. 'Je krijgt een 9'.

25 mei, les opvoedkundige zittingen jongens

12.35 De les gaat op dezelfde wijze door. Leerkracht komt ook naar achteren (waar de onderzoekers zitten) om de leerlingen daar een voor een aan te spreken om rechtop zitten en hun aandacht erbij moeten houden. Dit doet hij op een vriendelijke wijze. Na de waarschuwing geeft hij de betreffende leerlingen een aai over de bol.

22 mei, les biografie van de profeet jongens

Vooral tijdens de lessen opvoedkundige zittingen wordt geprobeerd de leerlingen actief te betrekken door het onderwerp van de les gezamenlijk te bespreken. De leerkracht neemt hierin de leiding door de kinderen vragen te stellen, waarop de leerkracht het antwoord weer toetst op correctheid. Doorgaans lijkt deze vorm van onderricht het sterkst overeen te komen met het eerder genoemde model Initiatie-Respons-Evaluatie (IRS), waarbij de leerkracht vragen stelt, de leerlingen antwoorden en de leerkracht op zijn beurt feedback geeft in termen van goed of fout. Door middel van uitleg en verwijzing naar de Koran of *Sunnah* wordt de inbreng van de kinderen vrijwel direct gekanaliseerd naar het standpunt en interpretatie van de leerkracht. Dit komt overeen met het uitgangspunt van het wegnemen van twijfelachtigheden bij de kinderen, dat staat beschreven in het eigen materiaal voor de opvoedkundige zittingen. Dit betekent echter

niet dat leerlingen nauwelijks ruimte krijgen om vragen te stellen of opmerkingen te maken. De leerlingen lijken zich vrij te voelen om vragen te stellen die bij ze opkomen aan de hand van de lesstof. Ook zijn de kinderen over het algemeen enthousiast wanneer de leerkracht de klas een vraag stelt over de stof. De leerlingen reageren dan meestal snel door gretig de vinger op te steken of enthousiast het antwoord te door de klas te roepen. Er lijkt echter geen sprake van gezamenlijke constructie van kennis via argumentatie en onderlinge dialoog.

Verschillende lesmethoden

Tijdens de observaties zagen wij voorbeelden van verschillende lesmethoden. Het gebruik van een specifieke methode is sterk afhankelijk van de aard van de les. Bij de koranlessen vormt de klassikale en gezamenlijke recitatie van stukjes uit de Koran de meest gangbare aanpak, maar de leerkrachten lijken rekening te houden met de omstandigheden en de behoeften van de leerlingen. Zo schakelt een leerkracht over naar individueel reciteren wanneer hij vermoeidheid bij de kinderen waarneemt (zie het navolgende fragment uit een observatie). Ook wordt gebruikgemaakt van video's en audiofragmenten via de beamer. Tijdens de opvoedkundige zittingen lijkt de focus meer te liggen op de kennis- en informatieoverdracht. Dit doen de leerkrachten echter wel door de leerlingen actief te betrekken, door bijvoorbeeld vragen te stellen. De interactiviteit in deze lessen is hoog. Ook bij de lessen waar weinig uitleg bij komt kijken in verband met de focus op memoriseren komt elke leerling aan de beurt om bepaalde stukken te reproduceren. Gebruik van rollenspellen zijn wij tijdens onze observaties niet tegengekomen.

14.00 - 14.15 uur Het gebed is klaar en de kinderen komen in groepjes de klas weer binnen. In de klas is het nog even onrustig, maar de leerkracht pakt het weer op door de kinderen tot de orde te roepen. Al gauw merkt hij op dat de kinderen vermoeid zijn geraakt. Hij vraagt de kinderen of dat zo is. De leerlingen zeggen dat dat zo is. In plaats van klassikaal te reciteren besluit de leerkracht over te gaan naar een voor een lezen. Een leerling wordt aangewezen om een stukje te lezen en de anderen luisteren.

22 mei, Koranles jongens

Elkaar corrigeren

Een andere opvallende observatie met betrekking tot de pedagogische praktijk betreft de correctie die plaatsvindt door de leerlingen onderling. Dit geldt zowel voor inhoudelijke correcties als het gaat om het lesonderwerp als de geldende gedragsnormen. Enkele leerlingen corrigeren elkaar na een fout bij het reciteren of reproduceren van de gememoriseerde teksten. De correctie wordt door de ander direct geaccepteerd. Ook de leerkrachten lijken dat te accepteren en tevens aan te moedigen. Zo wordt leerlingen tijdens de les Arabisch gevraagd om naar voren te komen om voor te doen hoe het moet, bijvoorbeeld reciteren van stukjes uit de Koran en schrijven van een woord tijdens het dictée. Bij de meisjes kreeg een leerling zelfs de rol van docent, waarbij ze anderen in de klas kon en mocht corrigeren. Tijdens een les bij de jongens zorgden de correcties van een aantal leerlingen op een gegeven moment voor rumoer in de klas, waarop de leerkracht moest ingrijpen. Bij de meisjes corrigeerde een leerling de leerkracht omdat ze iets was vergeten. De leerkracht accepteerde de correctie direct en gaf de leerling een compliment (zie onderstaand fragment van observatie). Bij de meisjes wees een leerling een klasgenoot er op dat een stukje haar zichtbaar was onder haar hoofddoek.

14.35 uur Een kind wordt door een paar klasgenoten gecorrigeerd op zijn voordracht. De leerkracht laat dit toe. De klas wordt steeds rumoeriger. Leerkracht grijpt in door een paar leerlingen aan te wijzen die als straf vijf minuten moeten nablijven.

22 mei, Koranles jongens

11.32 uur Leerkracht gaat verder met de les en wordt onderbroken door K: Je bent iets vergeten te schrijven. K leest voor wat de leerkracht is vergeten. De correctie wordt geaccepteerd en K krijgt een compliment.

23 mei, les opvoedkundige zittingen meisjes

4.5 Leerlingen over de lessen van Dar al-Hudaa

De volgende paragraaf is gebaseerd op de groepsgesprekken met leerlingen en is op enkele plaatsen onderbouwd met informatie uit de lesobservaties. We spraken met leerlingen onder meer over hun motivatie voor en hun ervaringen met de lessen bij

Dar al-Hudaa en over de overeenkomsten en verschillen met het reguliere onderwijs.¹³ Een meisje en twee jongens zitten door de week op een islamitische school, de anderen volgen openbaar basis- of voortgezet onderwijs. We spraken met zes jongens in de leeftijd, variërend van 7 tot 11 jaar en met vijf meisjes van wie de jongste 11 jaar en de oudste 13 jaar oud was.

Motivatie en waardering

‘Ik wil meer weten over de islam,’ ‘Ik wil de Arabische taal leren om de Koran te kunnen lezen.’ ‘Koranles en *Tajweed*’ ‘Leren over de profeet.’ Dit is een greep uit de antwoorden die de leerlingen geven op onze eerste vraag waarom zij naar Dar al-Hudaa komen. De wens om Arabisch te leren komt verschillende malen naar voren tijdens de gesprekken. De leerlingen kunnen voor het Arabisch niet altijd terecht bij hun ouders en voor begrip van de Koran hebben zij het Arabisch nodig, vertellen zij. Een deel van de leerlingen heeft al eerder Arabische les gevolgd op andere moskeescholen. Maar de lessen op Dar al-Hudaa zijn beter, zo vinden zij. Een meisje vertelt:

Ik zat ook eerst op een andere moskee, ik leerde er niet zo veel... vergeleken met hier, was het daar alleen maar lezen, lezen, lezen... hier leer je ook dat je hoe je met anderen moet omgaan.

Het is leuk dat je op Dar al-Hudaa meer leert dan alleen de Arabische taal, vertellen verschillende jongens en meisjes. De verhalen over het leven van de profeet, reciteren van de Koran en de praktische opvoedlessen (zoals over de rituele wassing, omgaan met anderen) noemen de leerlingen desgevraagd het leukste deel van de lessen van Dar al-Hudaa. Een leerlinge vertelt dat zij de les over islamitische opvoeding het leukste vindt, omdat het ‘leuke verhalen zijn die echt gebeurd zijn’ en het leuk is om meer mee te krijgen van haar geloof.

Meteen antwoord en duidelijke regels

De leerlingen die we hebben gesproken, zijn positief over de lessen bij Dar al-Hudaa en over hun leerkrachten. Ze vinden de leerkrachten eerder te mild dan te streng. Als

we de leerlingen vragen wat de verschillen zijn tussen Dar al-Hudaa en hun reguliere scholen, benoemen zij met name twee aspecten. Verschillende leerlingen geven aan dat zij bij Dar al-Hudaa meer leren over gedragsregels dan op hun reguliere scholen. Een jongen: ‘Op de basisschool leer je voor een baan. Hier krijgen we meer uitleg over de regels. Bijvoorbeeld, behandel anderen zoals je zelf ook behandeld wilt worden.’ Als we de meisjes vragen wat zij hebben geleerd tijdens de lessen, noemen zij eveneens verschillende regels. Drie meisjes vullen elkaar aan:

‘Ik let nu meer op andere dingen, ik wist niet dat je in de Ramadan perse moest vasten, nu let ik daar wel.’

‘Ook op tijd bidden...’

‘En dat je geen handen mag geven aan mannen, in het begin wist ik dat nog niet dat dat niet mag.’

‘Je weet nu bijvoorbeeld ‘je mag niet pesten!’ Want pesten dat kan iets ergs veroorzaken, en is niet echt stoer... Ja bijvoorbeeld, dat als je erge berichtjes stuurt... dat diegene zelfmoord kan gaan plegen, daarom moet je niet pesten.(...) Je weet nu; iemand moet jouw geloof accepteren en maar jij moet ook anderen accepteren, je bent evenveel waard als een ander.’

Een ander aspect dat de leerlingen benadrukken is dat leerkrachten van de Dar al-Hudaa sneller reageren op leerlingen die vragen hebben dan op hun basisschool. In de gesprekken met leerlingen komt de behoefte aan ‘meteen hulp en antwoord krijgen’ vaker naar voren, zo blijkt ook uit onderstaande citaten van meisjes.

Op school (basisschool) komt de juffrouw ook bij je langs, maar hier ziet ze wel meteen wanneer je hulp nodig hebt.

Als je een vraag hebt, geeft de juf hier je meteen een antwoord en op Nederlandse school heb je veel meer kinderen in de klas, daar moet je veel langer wachten op je beurt.

Op mijn gewone school zitten twee klassen bij elkaar in één groep, groep 7 en 8, daardoor moet je veel wachten. Hier kan je sneller vragen.

In Dar al-Hudaa is meer aandacht. Op de andere school heb je een stoplicht, dan heb je een stoplicht op oranje betekent eerst zelf proberen. Dan wordt je toch niet geholpen ook al heb je zelf geprobeerd en begrijp je het niet.

13 Dit onderdeel komt in paragraaf 5.3 eveneens aan de orde

Hier, als je iets niet begrijpt, dan komt de juf. Op de Nederlandse school wordt gezegd zelf proberen, dan lukt het niet, en is de les voorbij, maar dan begrijp je het nog steeds niet.

Tijdens het groepsgebesprek met jongens tekenen we vergelijkbare opmerkingen op. Zoals de jongen die het verschil met zijn basisschool aldus beschrijft: 'Hier wordt je eerder geholpen. Op de basisschool moet je altijd eerst zelf proberen' (zie ook paragraaf 5.3). Zoals de bovenstaande citaten illustreren, waarderen de leerlingen het als zij direct antwoord krijgen op vragen en krijgen zij naar eigen zeggen in het reguliere onderwijs, waar zelfstandig werken een belangrijk leselement vormt, regelmatig niet de hulp waar zij behoefte aan hebben.

Streven naar het hoogste

De leerlingen gaan tijdens de basisschoolperiode (dus niet tijdens de schoolvakanties) drie keer per week naar Dar al-Hudaa. Zij worden gemotiveerd om thuis dagelijks aan de gebedsverplichtingen te voldoen, de Koran te lezen en krijgen daarnaast ook huiswerk mee. Is het niet veel, naast het huiswerk van de reguliere school? Nee, antwoorden de leerlingen, het is 'goed te doen'. De meeste jongens geven aan dat ze niet veel huiswerk van Dar al-Hudaa krijgen en dat het goed te doen is.

De meisjes tonen zich zeer gemotiveerd om hoge cijfers te halen. De week voor onze komst hebben ze een toets gemaakt, waarvoor ze heel zenuwachtig waren. De jongens geven desgevraagd aan niet zenuwachtig te zijn voor toetsen, maar tijdens de observaties komt naar voren dat ook zij zeker waarde hechten aan goede cijfers. Tijdens de verschillende lessen maken verschillende jongens de opmerking dat zij hoge cijfers willen halen. Onderling spreken de jongens tijdens de les ook over hun cijfers en proberen ze de leerkracht te beïnvloeden om hoge cijfers te geven aan henzelf en aan hun klasgenoten. Hoewel de meisjes allemaal een voldoende hebben gehaald voor hun toets, vinden zij hun cijfers niet hoog genoeg. Zowel bij Dar al-Hudaa als in het reguliere onderwijs willen de meisjes hoge cijfers halen, zo blijkt ook uit het volgende citaat van een van hen:

Ik vind een zes een onvoldoende, ook op gewone school, maar daar (gewone school) gaat het niet over je hele toekomst, maar alleen over een baan. Dit gaat over je hele leven. Op de andere school heb ik juist dat ik het hoogste wil.

Kortom, aan motivatie voor het goed je best doen lijkt het de leerlingen niet te ontbreken. Mogelijk houdt dit ook verband met het belang van onderwijs dat de leerkrachten benadrukken (zie ook 5.3). Zo geeft een docente tijdens een geobserveerde les de volgende uitleg aan haar leerlingen: 'Schoolgaan betekent voor een moslim dat je niet moet gaan zitten hangen, je moet huiswerk maken. De moslim moet altijd voor het hogere gaan en tevreden zijn. Dan kom je in *Jennat el Firdaus*, dat is het paradijs.' De docente legt uit dat 'je best doen het belangrijkste is, want Allah heeft iedereen talenten gegeven'. Dit beeld wordt eveneens geschetst door de mannelijke leerkrachten tijdens de interviews. Ook tijdens de twee opvoedlessen van de jongens die zijn geobserveerd komt dit punt meerdere malen terug.

Een observatie van tien minuten uit een opvoedles aan meisjes tussen de 8 en 11 jaar

13.34. De docente gaat over op het leefgebied 'school' en benadrukt het belang van studeren. Zij stelt de vraag of een moslim hoge ambities/doelen hoort te hebben?

Een van de leerlingen vraagt wat ambitie betekent en de docente zegt dat dat een moeilijk woord is voor doel. Er gaan verschillende vingers omhoog. De docente geeft een leerlinge de beurt.

Leerlinge: *ja, hij heeft een doel nodig anders kan hij niets bereiken.*

Docente: *iedere persoon heeft een kwaliteit die hij heeft gekregen van Allah, hoe kan hij die vinden? Leerlinge: 'met hersens?'*

Docente moet hierom lachen: *'Nee, ik ga het zelf even zeggen. School. Schoolgaan betekent voor een moslim dat je niet moet gaan zitten hangen, je moet huiswerk maken. De moslim moet altijd voor het hogere gaan en tevreden zijn. Dan kom je in Jennat el Firdaus dat is het paradijs. Wie begrijpt dit?'*

Leerlinge steekt vinger op; *En als je een onvoldoende hebt, hoe kan je dan tevreden zijn?'*

Docente: *je moet er alles aan doen, je huiswerk maken en je moet het uiterste eruit halen. Een moslim gaat voor het hoogste, dat is een aanbidding, zo behaal je de tevredenheid van Allah (...).'*

Docente: 'Het gaat erom dat jij je doel moet behalen, Allah tevreden te maken. Een moslim weet; ik ben hier tijdelijk en die weet ik moet een keer terug naar Allah. Sommigen moeten ook eerder terug naar Allah en wijst op grafafbeelding op het bord.'

Docente kijkt naar de klas 'wie begrijpt dat niet?' Niemand steekt zijn vinger op. Docente gaat verder: 'Dus benut de tijd die je hebt goed. Wat zijn goede daden om in het hiernamaals het paradijs te mogen binnentreden?' 'Hoe bereidt je je voor?'

Leerlingen antwoorden afwisselend: goed met je ouders, goed gedrag op school.

Docente: 'Jij moet geaccepteerd worden zoals je bent, en jij moet ook accepteren, want zo was de profeet.'

Op het bord schrijft een assistent ondertussen onder andere de volgende regels:

- Wanneer de lerares uit de klas is, maak geen ruzie, doe niets stiekem (de engelen zien je)
- Onderwijs is belangrijk! streef altijd naar het optimale (zo hoog mogelijk cijfer behalen, alles doen wat je kan)

4.6 Ouders over de Dar al-Hudaa

Wat is de reden dat ouders kiezen voor Dar al-Hudaa en wat is hun indruk van de lessen? We vroegen het de ouders tijdens twee groepsgesprekken (moeders en vaders apart).

Ouders benadrukken unaniem dat zij zeer bewust kiezen voor Dar al-Hudaa, vaak na een zoektocht op internet en een vergelijking met andere moskeeën. De wens om kinderen meer over hun geloof en de Arabische taal mee te geven, is een belangrijke aanleiding om op zoek te gaan naar een kwalitatief goed onderwijsaanbod, zo blijkt uit de gesprekken. Ouders geven aan dat zij – ondanks het feit dat de meesten zelf in hun jeugdjaren ook moskeeonderwijs hebben genoten – ervaren dat ze hun kinderen onvoldoende kunnen ondersteunen als het gaat om de Arabische taal. Een vader:

Ik voel dat ik persoonlijk tekortschiet met mijn kennis rondom de Arabische taal. Dit terwijl ik jarenlang op verschillende moskeeën les heb gehad. Ik ben voor mijn kinderen op zoek gegaan naar een organisatie die deze kennis wel goed kan overdragen.

Gedegen onderwijs in de Arabische taal is belangrijk, vinden ouders, maar ook de goede organisatie van de lessen, de ouderbetrokkenheid,¹⁴ de opvoedlessen, de aanwezigheid van pedagogisch medewerkers en het feit dat kinderen ook in het Nederlands leskrijgen noemen ouders belangrijke redenen om voor Dar al-Hudaa te kiezen. Verschillende ouders constateren dat Dar al-Hudaa betere kwaliteit biedt en beter dan ander moskeeonderwijs toegerust is 'om aan te sluiten bij deze generatie. Hieronder een aantal kenmerkende citaten voor de overwegingen en ervaringen van de ouders.

Een vader: 'Hoewel ik in Kanaleneiland woon, kies ik er bewust voor om mijn kinderen naar deze moskee te brengen. De belangrijkste reden is de kwaliteit in aanbod. Als ik een vergelijking maak met andere moskeeën, is de manier waarop hier les wordt gegeven veel meer kindgericht en maken de leerkrachten vaker gebruik van de Nederlandse taal. Deze methode sluit goed aan bij de nieuwe generatie. Ik merk dat ze veel kennis opdoen.'

Een andere vader: 'Ik was vrijwel direct onder de indruk van het systeem en de structuur van de lessen. Het feit dat er ook een pedagogische medewerker rondloopt heeft mij bovendien extra weten te motiveren om mijn keuze op deze moskee te laten vallen. Ik wil erbij zeggen dat mijn kinderen op een christelijke basisschool zitten. Daar heb ik bewust voor gekozen.'

Een moeder: 'Het verschil ligt in de manier waarop Dar al-Hudaa met de kinderen omgaat en lesgeeft. Centraal daarbij staat uitleg geven en met vertaling, waardoor het voor kinderen begrijpelijker wordt. Daarom zijn kinderen ook enthousiaster.'

De aanwezige islamitische kennis is voor een deel van de ouders juist de belangrijkste reden om voor Dar al-Hudaa te kiezen. Een van de vaders zegt daarover: 'Zij (Dar al-Hudaa) dragen de basis van het geloof op een goede manier over.' Ook de inhoudelijke geloofslinje wordt door ouders genoemd als belangrijke reden om bewust voor Dar al-Hudaa te kiezen. Een van de geïnterviewde vaders stelt dat de overheid meer in overleg zou moeten gaan met salafisten:

¹⁴ zie ook paragraaf 5.3

Ik heb een bepaalde visie over het leven. Deze organisatie sluit daar met hun ideeën goed op aan. Ik vind het belangrijk dat mijn kinderen hun geloof goed leren kennen. (...) In plaats van het salafisme weg te drukken zou de overheid juist meer in gesprek moeten gaan met deze mensen. Je ziet nu bijvoorbeeld het aantal leerlingen op islamitische basisscholen fors toenemen. Ouders kiezen daar bewust voor. Dit zou juist gefaciliteerd moeten worden. Ook organisaties als alFitrah zijn instanties die voorzien in bepaalde behoeften van ouders.

4.7 Samenvatting

In dit hoofdstuk hebben we eerst enkele criteria die volgens de literatuur ‘de goede docent’ kenmerken beschreven. Leerkrachten zijn vooral dan effectief wanneer zij steunend gedrag combineren met leidend gedrag. Wat het laatste betreft, is noch al te hard en restrictief optreden gewenst, noch al te grote permissiviteit. Naast de wijze van steun en controle is ook de wijze van instructie uiteraard van belang, te weten een stimulerende aanpak, die ook enige ruimte toelaat voor open interactie met de leerlingen en tussen de leerlingen onderling. Voor kinderen die hun plaats moeten vinden als ‘moslim in Nederland’ en daarbij allerlei dilemma’s het hoofd moeten bieden, kan een responsief aansluiten op hun vragen en behoeften extra waardevol zijn.

Op basis van de vastgelegde werkwijze en de gesprekken met de voorzitter van het bestuur en leerkrachten, lijkt de organisatie op het punt van steun, stimulans en controle te voldoen aan belangrijke pedagogische voorwaarden. De leerkrachten laten affiniteit met de leerlingen zien, evenals begripvol en vriendelijk gedrag. Bij het corrigeren wordt een positieve aanpak voorgestaan. Een pedagogische medewerker ondersteunt de leerkrachten waar nodig bij problemen met leerlingen en woont ook regelmatig lessen bij. Om overbelasting van de kinderen te voorkomen, zijn veelvuldig pauzes ingelast in het lesprogramma. Leerlingen worden gemotiveerd om actief aan de lessen te blijven deelnemen, maar worden vooral op een positieve manier benaderd op het moment dat zij hun aandacht verliezen. Leerkrachten geven aan dit bewust te doen, omdat ze beseffen dat de leerlingen naast hun reguliere school nog eens veertien uur les volgen bij Dar al-Hudaa.

Naast vakinhoudelijke kennis wordt tijdens de lessen continu gewerkt aan hoe de kinderen zich als moslims (in Nederland) dienen te gedragen. Er is veel aandacht voor

gedragsregels, die vaak vanuit de religie en met name de *Sunnah* (voorbeeld) van de profeet worden onderbouwd. Het gaat daarbij ook nadrukkelijk om het handelen van de kinderen in de Nederlandse samenleving. Leerkrachten proberen voorbeelden uit de dagelijkse praktijk (van de kinderen) hierbij te gebruiken, met name tijdens de opvoedlessen. Hierbij ligt het accent sterk op het normatief vormen van de kinderen, zodat zij op het rechte pad blijven, de maatschappij geen overlast bezorgen en zo succesvol mogelijk kunnen zijn in hun leven (op aarde) en in het hiernamaals.

Vergelijken we de bevindingen op grond van de observaties van de lespraktijk met de inzichten uit eerder onderzoek die in hoofdstuk 2 zijn gepresenteerd, dan kunnen we concluderen dat op pedagogisch vlak Dar al-Hudaa een moderne vorm van moskeeonderwijs biedt. Op grond van de observaties stellen we vast dat er geen sprake is van alleen maar uit het hoofd leren en een harde discipline. Er heerste zeker discipline tijdens de lessen. Deze wordt niet met harde hand afgedwongen, maar juist met aandacht, geduld, liefde en kennis. Wat de methoden van controle betreft, valt te constateren dat het positief benaderen van de leerlingen (door ze weer bij de les te betrekken) in de geobserveerde lessen vaak het gewenste effect had. In andere gevallen werd ook gebruikgemaakt van ‘inductie’, dat wil zeggen het wijzen op gemaakte afspraken, en uitleg over het waarom van een verbod of vermaning of over de consequenties van gedrag voor het kind zelf of voor anderen. Bij dit laatste werd ook nadrukkelijk de relatie gelegd met de religie door de kinderen erop te wijzen dat Allah alles ziet en dat hij al dan niet tevreden zal zijn met bepaald gedrag. Ook werd dit direct gekoppeld aan het hiernamaals en de consequenties voor de kans op het binnentreden van het paradijs of de hel.

De aanpak van de leerkrachten tijdens de lessen is vooral gericht op het uitdragen van kennis (waarheid) aan de kinderen. Dit gebeurt deels ook op een interactieve manier, maar zonder veel ruimte voor kritisch denken of in twijfel trekken van de aangereikte kennis. De aanpak lijkt daarmee het meest op het transmissiemodel van onderwijs, met elementen van het interactiemodel. Er is bij de behandeling van onderwerpen ruimte voor de inbreng en vragen van de kinderen, en er lijkt geen sprake van ontmoediging van onderling contact. Echter, de kennis die mogelijk uit deze dialoog voortvloeit, wordt direct onderworpen en getoetst aan de opvatting van de leerkracht, die volgens de inter-

pretatie van Dar al-Hudaa wordt ontleend aan de basisbronnen van de islam. De interactie volgt dan ook met name het traditionele patroon van Initiatie-Respons-Evaluatie.

Een opmerkelijke bevinding betreft de correcties die onderling plaatsvinden. Zowel voor inhoudelijke correcties over de lesstof als de geldende gedragsnormen in de klas lijken de kinderen elkaar gretig aan te spreken op hun fouten. De correctie wordt door de ander direct geaccepteerd. De leerkrachten lijken dit te accepteren en tevens aan te moedigen. Zelfs wanneer zij zelf worden gecorrigeerd door een leerling, lijken ze dit te waarderen. Daarbij worden leerlingen bij de Arabische les en koranles door de leerkrachten soms ook als voorbeeld gesteld of krijgen zij zelfs de rol van leerkracht.

Bij dit alles zij nog eens herhaald dat ook leerkrachten in het reguliere onderwijs niet altijd aan de besproken criteria voldoen, laat staan aan al deze maatstaven tegelijk. Bovendien laten de observaties bij Dar al-Hudaa een duidelijke modernisering zien ten opzichte van het vroegere koranonderwijs.

De leerlingen die we hebben gesproken, zijn positief over de lessen bij Dar al-Hudaa en over hun leerkrachten. Ze vinden de leerkrachten eerder te mild dan te streng. Ook geven zij aan erg gemotiveerd te zijn, vooral omdat ze meer over hun geloof willen weten. Zij waarderen het feit dat de leerkrachten snel hulp bieden als zij daarom vragen. Tijdens de geobserveerde lessen zijn de leerlingen actief, ze doen in het algemeen goed mee en bij elke vraag van een leerkracht zijn er altijd meerdere kinderen die graag de beurt willen. Ook zien we grote behoefte bij de leerlingen om goede cijfers te behalen. De ouders geven in de gesprekken met de onderzoekers aan bewust voor Dar al-Hudaa te hebben gekozen. Redenen zijn vooral de geboden kwaliteit van de lessen in vergelijking met andere moskeeën en de inhoudelijke religieuze lijn die wordt uitgedragen.

5

Verbinding met het gezin en de samenleving

5.1 Inleiding

In dit hoofdstuk gaan we in op de vraag wat de verbinding tussen de lessen van Dar al-Hudaa en de omgeving van de kinderen is. Hoe verhouden het aanbod en de doelstellingen van Dar al-Hudaa zich tot de opvoeding van ouders, het reguliere onderwijs en tot de bredere samenleving? We spraken hierover met leerkrachten, leerlingen en ouders. In hoofdstuk 2 is de visie van het bestuur van Dar al-Hudaa reeds beschreven. In paragraaf 5.2 gaan we eerst in op de verbinding met anderen in de samenleving. Het gaat er daarbij vooral om in welke mate de inhoud van de lessen en de aangeleerde normen en waarden kinderen helpen de brug te slaan naar de bredere samenleving. Paragraaf 5.3 gaat over de aansluiting met de thuissituatie en in paragraaf 5.4 kijken we naar de verbinding met de basisschool en het voortgezet onderwijs. We sluiten het hoofdstuk af met een samenvatting van de hoofdlijnen.

5.2 Relatie met (anderen in) de samenleving

Al eerder kwam aan de orde dat Dar al-Hudaa een breed aanbod heeft. Kinderen leren tijdens de opvoedlessen bijvoorbeeld ook hoe zij zich volgens de islam behoren te gedragen in verschillende contexten waarin zij leven: thuis, op straat en op school. Zeer kort samengevat leren kinderen om bij hun omgang met anderen en hun handelen in verschillende contexten altijd na te denken over de vraag of zij de tevredenheid van Allah ermee behalen. Leerkrachten leggen uit dat kinderen pas de tevredenheid van Allah kunnen verkrijgen op het moment dat zij beschikken over voldoende 'kennis' en als zij een band ervaren met Allah. De leerkrachten geven aan dat Dar al-Hudaa kinderen primair ondersteunt bij het leren ontwikkelen van hun islamitische identiteit¹⁵ en het opbouwen van een band met Allah. Als afgeleide daarvan stellen de voorzitter

van het bestuur en de leerkrachten dat de kinderen daardoor ook beter in de samenleving zullen functioneren. Vanuit Dar al-Hudaa leren ze zich namelijk goed te gedragen, alle andere mensen goed te behandelen, slecht gedrag (stelen, liegen etc.) te vermijden en te streven naar goede cijfers en een goede baan. Een leerkracht legt uit:

We richten ons primair op de relatie die het kind zal ontwikkelen met Allah. Dat kan alleen als de kinderen hier voldoende kennis over opdoen. Van daaruit zou je ook de relatie met anderen, zowel moslims als niet-moslims, kunnen vormgeven. Uiteindelijk staat de mens centraal. We hebben daarom ook aandacht voor hoe als moslim samen te leven in deze maatschappij. Op dat vlak staan we voor het behoud van de eigen islamitische identiteit, maar tegelijkertijd zou men ook goed moeten integreren in de samenleving waarin hij of zij leeft. Door een studie af te ronden zou je bijvoorbeeld dokter, advocaat, docent, ingenieur kunnen worden. Of je wordt manager of bestuurder bij een groot bedrijf. Daartoe sporen wij de kinderen aan. Het gaat om het bewust maken van de kinderen hoe ze Allah tevreden kunnen stellen en hoe ze dienen om te gaan met alle mensen in de maatschappij. Iedereen is een mens ongeacht zijn of haar geloof.

¹⁵ Het behoud van islamitische identiteit betekent hier dan ook islamitische identiteit volgens de opvatting van Dar al-Hudaa.

De volgende twee fragmenten uit een observatie van een les bij de jongens illustreren de lijn die door de leerkracht wordt geschetst:

Observatie les opvoedkundige zittingen jongens

17.10 Vervolgens schrijft de leerkracht in het Arabisch de volgende zin, 'Ik ben slechts gezonden om het nobele gedrag te vervolmaken.' De leerkracht vertaalt de zin samen met de leerlingen en legt uit dat de profeet het voorbeeld voor de moslims is en dat hij door Allah, (God) volmaakt is geschapen. Een van de leerlingen vraagt, 'wat is het nobele?' De leerkracht vertaalt dit als 'hoogstaand, mooi en goed' en geeft enkele voorbeelden, 'niet liegen, niet roddelen, niet stelen, ... Een goed karakter hebben, goed omgaan met je ouders, de burens, de meester of juf, (...)'

Een leerling zegt: 'Wij beginnen eigenlijk 1-0 achter, omdat veel mensen die niet geloven, negatief over ons denken.' Vervolgens zegt de leerkracht: 'We moeten een goed beeld geven van een moslim zijn. De media zijn vaak negatief over moslims.' Meerdere leerlingen bevestigen dit. De leerkracht vervolgt, 'aan de ene kant hebben we het aan ons zelf te danken. We volgen niet het voorbeeld van de profeet. Er wordt gestolen, gescholden, geweld gebruikt. Als we zijn voorbeeld goed volgen dan zouden veel mensen moslim worden.'

Bovenstaande geeft duidelijk weer dat leerlingen worden aangespoord om een actieve positie in te nemen in de maatschappij en dat zij leren al hun handelen af te stemmen op de tevredenheid van Allah. De leerkracht spoort de kinderen tevens aan om als moslims de hand in eigen boezem te steken met betrekking tot de negatieve bejegening van moslims in de maatschappij. Dit doet hij door te wijzen op de kloof tussen hoe een deel van de moslims leeft en hoe dat volgens hem eigenlijk zou moeten aan de hand van het leven van de profeet. De nadruk bij deelname aan de samenleving wordt gelegd op het onderwijs en de arbeidsmarkt. Ook wordt de juiste omgang met anderen als doel genoemd voor het behalen van de tevredenheid van Allah.

Nederlanders met een islamitische identiteit

Leerkrachten herhalen tijdens de interviews een aantal malen dat kinderen, door het leren van de voorschriften van Allah en het gedrag van de profeet, leren hoe zij zich moeten gedragen tegenover ouders, burens, op school en op straat, met moslims en

niet-moslims. Over de vraag hoe als moslim te leven in een 'niet-moslimland' zegt een leerkracht:

De kinderen horen een sterke islamitische identiteit te ontwikkelen. Ze staan dan sterker in de schoenen en kunnen vanuit dat vertrekpunt zich staande houden in de samenleving. Zo dragen ze hun steentje bij aan deze maatschappij (...) Maar Nederland kent een groot acceptatieprobleem. Zowel de politiek, media als de Nederlandse burgers dienen te accepteren dat wij Nederlanders zijn. Gewoon Nederlanders. Deze kinderen zijn Nederlanders. Geen allochtoon of wat dan ook. Gewoon autochtoon, ze zijn bijna allemaal hier geboren en getogen.

Verschillende leerkrachten en bestuursleden verwijten de Nederlandse samenleving 'de islam' niet volledig te accepteren. Volgens hen is dit gebrek aan acceptatie het eigenlijke probleem waar de nadruk veel meer op zou moeten liggen. Zij zijn de mening toegedaan dat de oorzaak van het probleem 'aan de verkeerde kant' wordt gezocht.

Kinderen leren de tevredenheid van Allah te behalen: 'Als ik niet lief doe tegen mijn burens, zal Allah niet tevreden met mij zijn? Nee, dan ga ik dat ook niet doen. Dat is die weegschaal en denkwijze.'

Een oudere leerkracht, met leservaring in andere scholen en moskeeën, legt tijdens het interview eveneens veel nadruk op het belang van goed om leren gaan met de verschillen in de maatschappij.

Ik leer hun anderen te accepteren en de anderen moeten hen ook accepteren zoals ze zijn. Daarom geef ik les, omdat leerlingen moeten leren hoe zij moeten omgaan met mensen met andere culturen'. (...) Ik breng het alleen maar met liefde, ik vertel; als alle mensen liefde hebben dan maakt het niet uit. We moeten mensen liefhebben, echt waar. We beginnen hier op school eerst met liefde ook bij mij thuis. Eerst de liefde voor Allah, als ik hou van Allah, hij heeft alles gedaan en geschapen, ... en dan liefde voor alle mensen.

De leerkracht vertelt dat ze daadwerkelijke situaties vanuit het dagelijkse leven van de leerlingen gebruikt in haar lessen. Ze noemt als voorbeeld een leerlinge die na een operatie weer beter is. Dan zeg ik, kijk Allah heeft haar weer beter gemaakt. Ik vertel nooit zomaar je moet van Allah houden, ik gebruik altijd de situatie van de kinderen om liefde van Allah uit te leggen. De meisjes stellen op hun beurt tijdens de opvoedles veel vragen over situaties die zij van dichtbij kennen en waarvan ze willen weten of zij

verboden zijn. Is een tattoo *haram* (verboden)? Is nagellak *haram*? Is het *haram* als mijn bekeerde buurvrouw haar hond houdt?

In het volgende fragment uit een geobserveerde les komt naar voren hoe een leerkracht de ervaringen uit het dagelijkse leven in zijn les betreft. In het betreffende lesonderdeel gebruikt hij een ruzie als voorbeeld om uit te leggen dat de leerlingen als moslims niet moeten ingaan op beledigingen of uitdagingen van anderen en dat ze niet moeten vechten. Hij geeft hierbij ook meerdere voorbeelden uit het leven van de profeet om dit punt te verduidelijken. Hiermee legt de leerkracht een directe relatie tussen het voorbeeld van de profeet en concrete zaken in het leven van de leerlingen als onderdeel van de Nederlandse samenleving.

Observatie uit de les opvoedkundige zittingen jongens

09.45 De leerkracht legt uit dat islam je leert om te gaan met iedereen: moslims, vader, moeder, niet-moslims, buuren en dat daarbij moslims rekening horen te houden met anderen en ieder mens hoort te respecteren. De leerkracht legt uit aan de hand van voorbeelden, waarbij hij o.a. gebruikmaakt van autochtone namen (Paul, Jan etc.) De leerkracht geeft tevens een voorbeeld van zijn eigen kinderen. Hij legt uit dat ze rekening moeten houden met de buuren als ze buiten spelen.

Een leerling vraagt of je iemand ook moet respecteren als je ruzie hebt?

‘Dan ook’, zegt de docent, ‘lach naar andere mensen.’ Voor ons is lachen bijvoorbeeld *sadaqa* (een vorm van liefdadigheid). De profeet heeft ons hiertoe aangespoord. Hij geeft een voorbeeld van de profeet, waarbij deze een man die ruzie heeft met een ander die elkaar ook negeren, adviseert om als eerste weer te groeten.

De leerkracht vertelt verder, ‘degene die als eerste weer groet is de beste van hen. Je zegt dan *salaam aleikoem* aan de ander.’

‘Maar wat als het een niet-moslim is?’ vraagt een leerling uit de klas. De kinderen luisteren aandachtig naar de leerkracht.

Leerkracht: ‘Dan zeg je ‘hoi’, want je dient iedereen in de eigen waarde te laten.’

Ouders waarderen dat er vanuit Dar al-Hudaa veel aandacht is voor de verhouding tot anderen in de maatschappij. Desgevraagd licht een moeder haar keuze voor Dar al-Hudaa toe met ‘kinderen wordt alles geleerd, van omgaan met mens tot plant, met moslims en met niet-moslims. Er wordt geleerd geen onderscheid te maken tussen mensen.’

Leerkrachten geven aan dat, hoewel de lesstof leidend is gedurende de lessen, actuele gebeurtenissen ook aan de orde kunnen komen. Zo is er gesproken over de recente aanslagen in Brussel en Parijs. Een leerkracht die lesgeeft aan de jongens, heeft na de aanslagen allereerst gevraagd naar de reacties van leerlingen. De kinderen reageerden volgens hem allemaal negatief op de aanslagen en gaven direct aan dat dat tegen de islam was. Vervolgens heeft de leerkracht uitgelegd dat ‘dit soort wandaden onacceptabel zijn binnen de islam. Dat doe ik aan de hand van de islamitische basisbronnen. Daarbij laat ik het voorbeeld van de Profeet zien die juist goed omging met niet-moslims.’

De leerlingen wordt tijdens de lessen al met al een respectvolle omgang met anderen, ook niet-moslims, bijgebracht, zo laten de geobserveerde lessen en interviews met ouders en leerkrachten zien. In enkele door Dar al-Hudaa zelf ontwikkelde lesbladen voor de islamitische opvoedlessen zien we hier echter wel een opvallende uitzondering op. Zo staat in het lesmateriaal van onder meer les 1, ‘het verafschuwen van degenen die hij (Allah) verafschuwt en die hem ongehoorzaam zijn’. Onderstaand is de gehele alinea waarin deze passage staat weergegeven.¹⁶ In dit onderzoek is geen duidelijk beeld verkregen van de manier waarop dit punt in de lessen wordt uitgedragen. Zoals gezegd, zien we de strekking hiervan niet weerspiegeld in de geobserveerde lessen en in de interviews met leerkrachten en de voorzitter, waarin juist de nadruk lag op het goed omgaan met anderen en het voorkomen van overlast.

16 Het belang van het leren kennen van Allaah geprezen en verheven zij hij. Als de dienaar zijn heer kent en zijn hart gevuld is met kennis over hem geprezen en verheven zij hij, dan zal dit voor hem vele vruchten voortbrengen in zijn gedrag, zijn leven, en op zijn weg naar Allaah geprezen en verheven zij hij, waaronder: het hoogachten en eerbiedigen van Allaah geprezen en verheven zij hij, liefde en vrees voor hem, hoop in hem, zijn gehoorzaamheid, liefhebben van zijn geliefden en degenen die hem gehoorzaam zijn, het verafschuwen van degenen die hij verafschuwt en die hem ongehoorzaam zijn, het geloven van de boodschap die hij over zijn Profeet vrede en zegeningen zij met hem heeft doen neerdalen en het erin geloven, het binnen treden van het paradijs, het gehoorzamen van zijn bevel het volgen van zijn wetgeving, het volgen van de leiding van de Profeet vrede en zegeningen zij met hem, het voort gaan op het pad van de tevredenheid van Allaah en zijn gehoorzaamheid. Hoe meer men Allaah geprezen en verheven zij hij kent des te meer men hem gaat vrezen.’ Bron: Lesmateriaal opvoedles 1 pagina 2, Dar al-Hudaa

Adviseren buiten de moskee

Uit de interviews en observaties blijkt dat de leerlingen tijdens de lessen de boodschap meekrijgen om anderen te corrigeren of te 'adviseren',¹⁷ zodra zij zien dat anderen geen juist/on-islamitisch gedrag vertonen. Er worden voorbeelden genoemd van 'schelden, ruzie maken, ongehoorzaam zijn op school, dingen stiekem doen en niet naar de moskee gaan als het tijd is om te bidden.' Zoals in de vorige paragraaf besproken, hebben we ook enkele malen geobserveerd dat leerlingen elkaar of een leerkracht corrigeerden als zij fouten maakten met de lesstof, of gedrags- of kledingvoorschriften.

Leerkrachten leggen uit dat het erom gaat 'rustig te adviseren'. Uit de interviews met leerlingen komt naar voren dat leerlingen hiervan doordrongen zijn. De jongens maken daarbij wel onderscheid tussen moslims en niet-moslims, en tussen mensen die wel en niet naar Dar al-Hudaa komen. Een van de jongens vertelt dat een vriendje nu ook hier naar Dar al-Hudaa komt, omdat hij hem dat heeft geadviseerd. Twee andere jongens geven aan dat zij moslims die niet naar Dar Al-Hudaa komen, minder snel zullen aanspreken, omdat ze niet weten hoe ze zullen reageren. Andere jongens geven juist aan dat ze eerder moslims dan niet-moslims zouden aanspreken op hun gedrag, omdat die beter zouden moeten weten. Hieronder een citaat uit het gesprek met jongens.

Als iemand moslim is, zou hij die persoon aanspreken en adviseren om vergiffenis (aan Allah) te vragen. Want als moslim zou die persoon moeten weten wat het goede gedrag is en wat fout. En als iemand niet moslim is zou hij dat niet doen, want die persoon heeft zijn eigen geloof.

Uit het gesprek blijkt dat de leerlingen het als hun islamitische taak zien om moslims aan te spreken op in hun ogen incorrect gedrag. Als de ander daar echter niet positief op reageert, zullen ze niet aandringen. De leerling heeft in dat geval zijn eigen islamitische plicht gedaan. Het is dan de eigen keuze van die andere persoon en tussen die persoon en Allah. Dit is de boodschap die de leerlingen van Dar Al-Hudaa hierover krijgen.

Een van de leerlingen vertelt ook dat de meester tijdens de les een filmpje heeft laten zien van twee jongens die aan het voetballen waren en toen ze de *adzan* (oproep tot het gebed) hoorden, niet naar de moskee gingen. De meester leerde de leerlingen vervolgens hoe deze jongens te vragen om mee naar de moskee te gaan. De meester leerde ze echter ook dat als die jongens dan niet willen, de leerlingen dat zo moeten laten; het is dan de eigen keuze van die jongens.

Uit de interviews blijkt dat kinderen thuis ook wel eens ouders corrigeren, als zij bijvoorbeeld niet bidden volgens de voorschriften. Ouders geven desgevraagd aan dat zij de adviezen accepteren 'ik ben trots dat zij meer weet dan ik', hoewel enkelen ook de kanttekening plaatsen dat zij het accepteren 'afhankelijk van de leeftijd van het kind'.

5.3 Verbinding met thuis en de ouders

Dar al-Hudaa verwacht van ouders nauwe betrokkenheid bij de prestaties van het kind en aanwezigheid van ten minste een van de ouders bij de ouderbijeenkomsten (paragraaf 3.4). In de ouderbijeenkomsten komt onder meer de opvoeding van kinderen en de aansluiting daarvan bij Dar al-Hudaa aan de orde. Hoe denken de ouders, leerkrachten en leerlingen over de verbinding?

Ouders laten weten te waarderen dat zij informatie krijgen over opvoeding en dat zij regelmatig op de hoogte worden gehouden over de ontwikkelingen van hun kinderen bij Dar al-Hudaa. Tegelijkertijd wordt aan leerlingen tijdens de opvoedles uitgelegd hoe zij zich thuis moeten gedragen. De boodschap 'waardeer je ouders' is duidelijk en laat zich illustreren in het volgende citaat van een leerkracht:

De rol van de moeder is zo groot dat je haar daarom niet kan teleurstellen en boos maken, want dan maak je Allah ontevreden. In je jonge jaren heb je je moeder, je ouders nodig. Volgens de docente moeten de kinderen zich realiseren dat het een gunst van Allah is om ouders te hebben 'heel veel kinderen hebben geen ouders meer'.

Ook de duidelijke regels met betrekking tot de verplichte betrokkenheid van ouders worden gewaardeerd. Er is een regel dat als ouders driemaal niet naar de ouderbijeenkomst bij Dar al-Hudaa komen, het kind het risico loopt om uit de les gehaald te worden. Wat vinden de ouders van zo een regel? We vragen het aan de moeders, die blijken

¹⁷ De term adviseren wordt door respondenten gebruikt in de context van 'anderen aanspreken op gedrag waarover Allah ontevreden is en hen te adviseren de tevredenheid van Allah te behalen en hun gedrag te veranderen.'

hun antwoorden veel waarde hechten aan regels, omdat daarmee bereikt wordt dat alle ouders van leerlingen bij Dar al-Hudaa betrokken zijn. Vorig jaar zijn er verschillende ouders vertrokken voor wie de verplichtingen 'te veel waren', maar de moeders waarmee wij praten geven aan dat zij 'zelf juist heel betrokken' zijn en het beleid helemaal ondersteunen.

Ja die regel is er om te zorgen dat ouders betrokken zijn, dat is heel belangrijk.

Regels zijn regels.

Als je geen regels hebt, dan heb je geen structuur.

Het is prettig, het is ook duidelijk dat als je niet aan de regels houdt dat dat consequenties heeft. Anders nemen ouders het niet serieus.

Op de gewone basisschool mist dat, daar zijn veel ouders helemaal niet betrokken. Als ouder mis je dan heel veel van je kind.

Dat er veel waarde wordt gehecht aan regels, komt ook terug tijdens interviews met leerkrachten. 'Mensen hebben structuur nodig', zegt een leerkracht. Het is van belang dat de opvoeding thuis en de opvoeding op Dar al-Hudaa op elkaar aansluiten en de ouderbijeenkomsten zijn een middel daartoe. Zij legt uit dat ouders zich ervan bewust moeten zijn dat het krijgen van kinderen een gunst is van Allah. Ouders moeten daarom de verantwoordelijkheid voor hen nemen. De geïnterviewde docentes vertellen incidenteel opvoedingsadviezen aan individuele moeders te geven, die daar behoefte aan hebben. Een leerkracht van in de zestig merkt op dat vooral jonge moeders vragen hebben over de opvoeding en de islamitische voorschriften nog niet allemaal kennen.

De ouders geven tijdens groeps gesprekken aan dat zij ook eigen keuzen maken als het gaat om de opvoeding. Zij kunnen daarin onderling van elkaar verschillen. Muziek is een voorbeeld van een onderwerp waar gezinnen uiteenlopend mee omgaan. Terwijl de ene moeder zegt 'muziek is bij ons thuis gewoon verboden, want muziek is muziek', vertellen andere moeders over de *doef* (instrument), waarop hun kinderen thuis spelen en dat hun kinderen thuis mogen dansen op *anasheed* (lofliederen). Een ander voorbeeld waarin ouders verschillende standpunten innemen, en ook niet altijd aansluiten

bij de adviezen van Dar al-Hudaa, betreft deelname aan kerstviering en muziekonderwijs op school. Zo geven sommige vaders aan dat hun kinderen in lijn met de adviezen vanuit Dar al-Hudaa in het geheel niet deelnemen aan de kerstviering op school. Een andere vader vraagt zich echter hardop af wat vieren precies is. Hij stelt dat zijn kinderen best op school kunnen deelnemen aan de kerstmaaltijd, maar dat de grens voor hem ligt bij het lezen uit de Bijbel. Dit punt komt ook aan de orde in de volgende paragraaf.

5.4 Relatie met het reguliere onderwijs

Ouders en leerlingen stellen desgevraagd dat zij geen problemen ervaren met de combinatie van Dar al-Hudaa en het reguliere onderwijs. De overeenkomst met de Vreedzame School aanpak is een aantal malen benoemd, in positieve zin. Een moeder die zich als lid van de ouderraad actief bezighoudt met de 'Vreedzame School' zegt tijdens het interview: 'Het enige verschil is dat voor moslims dat mooie van het geloof eronder zit en voor de school niet, maar wel heel erg die vreedzame gedachte.'

Een deel van de ouders heeft gekozen voor islamitische basisscholen voor hun kinderen. 'Om het verschil tussen de verschillende werelden zo klein mogelijk te houden', legt een vader uit. Anderen hebben de ervaring dat er met de openbare of christelijke school goed valt te praten over de verschillen, en dat er vooral veel overeenkomsten zijn. Eén vader vertelt bewust gekozen te hebben voor een christelijke school vanwege de gemengde leerlingensamenstelling van de school.

Mijn kinderen zullen in een samenleving opgroeien waar onder andere christenen, joden, homo's en niet-gelovigen leven. Een islamitische basisschool zou deze afspiegeling niet kunnen bieden(...).

Verschillende ouders menen dat hun kinderen vooruitgaan op de reguliere school, sinds zij bij Dar al-Hudaa komen. Een van de ouders geeft aan dat ook van de leerkracht op de basisschool te hebben gehoord. Verbeterde concentratie en motivatie zijn punten die de ouders noemen. Het sluit aan bij de observaties, vooral lessen aan meisjes waarin veel nadruk wordt gelegd op het 'behalen van het hoogste' (zie ook paragraaf 4.5). Het onderstaande fragment uit een opvoedles illustreert de nadruk die leerkrachten leggen

op het belang van kennis en hoe die te verwerven is door het volgen van het voorbeeld van de profeet.

Islamitische opvoeding en kennis over wereldse zaken

Docent: 'Juist, het *Dounya* (het aardse leven) is kort, tijdelijk en daarom is het belangrijk om moslim te zijn.' De leerkracht legt verder uit dat je na je leven op aarde antwoord moet geven op drie vragen en daarom is kennis vergaren belangrijk.¹⁸ Hij benadrukt dat het ook belangrijk is om kennis te vergaren over wereldse zaken. Hij benadrukt dat het in de islam niet de bedoeling is om de hele dag alleen maar te bidden.

Docent: 'De islam is alomvattender. Je kan niet (voor je levensonderhoud) te veel op anderen leunen. Als je kunt moet je werken en voor je zelf zorgen. En hiervoor is kennis over deze samenleving daarom ook belangrijk. Je moet weten hoe dingen zijn geregeld... We moeten ons voorbeeld volgen, en dat is onze profeet.'

De leerkracht vertelt dat de profeet, een leider was en ook werkte. 'Uiteindelijk leidt het voorbeeld van de profeet ons naar het paradijs.'

Observatie opvoedles jongens, 22 mei

Leerlingen benoemen tijdens de groepsgesprekken vooral de aspecten die zij leuker vinden bij Dar al-Hudaa dan op hun 'gewone' scholen (zie paragraaf 4.5). Verder lijken de leerlingen de gedragsregels die zij leren bij Dar al-Hudaa als maatgevend te nemen voor hun gedrag in alle andere contexten. Een meisje van 10 jaar dat islamitisch basis-onderwijs volgt, zegt:

Ik leer hier gewoon hoe je het moet doen en dat doe ik overal (...) Ze behandelen ons op alle twee (beide scholen) evengoed, maar hier leggen ze beter uit, je krijgt hier meer aandacht.

Een ander meisje laat weten ze bij Dar al-Hudaa heeft geleerd goed te luisteren naar haar docente op de reguliere school, behalve naar de informatie over de islam.

En dat ik goed naar de juf luister door de week op school, en dat als ze op school iets over de islam gaat vertellen dat ik dan niet hoeft te geloven want die weten toch niets, ze zijn geen moslim (...), je moet niet gewoon een boek erover lezen, niet alles is waar wat over de islam wordt geschreven. Alleen mensen met kennis weten dat. Mensen die geleerd zijn... bijvoorbeeld een Sheikh.

Verschillen in acceptatie

Enkele meisjes benoemen dat zij zich op hun eigen scholen minder geaccepteerd voelen. Zowel leerlingen als leerkrachten maken wel eens opmerkingen over hun lange kleding. De opmerkingen komen ook van andere kinderen met een islamitische achtergrond.

Ik heb ook moslims in de klas die de islam niet zo goed begrijpen, zij begrijpen het niet zo goed met de hijab en zij maken opmerkingen over mijn kleding en hoe ik eruitzie.

Het punt van de kleding is in de gesprekken met ouders niet aan de orde geweest. Wel is benoemd dat de ouders en scholen niet altijd hetzelfde denken over muziek, dans en de christelijke feestdagen op de scholen. De ouders benadrukken dat er veel op te lossen valt door met de scholen in overleg te gaan. De ervaring is dat ouders op begrip kunnen rekenen als zij uitleggen waarom kinderen aan sommige activiteiten niet mee mogen doen. Een moeder geeft een voorbeeld over een klassenuitje van haar dochter uit groep 8 naar een voorstelling in de Westergasfabriek in Amsterdam. 'Daar was van alles, ook hiphop, breakdance... dat soort dingen. Allemaal zaken die in strijd zijn met ons geloof.' Moeder is het gesprek aangegaan met de school en heeft afgesproken dat haar dochter in een andere klas ingedeeld zou worden. 'Als je de dialoog aangaat met school, dan staan ze ervoor open, dan kom je er ook uit is mijn ervaring. Of mijn dochter wel wilde...? Nee, zij wilde zelf niet.'

Andere ervaringen zijn er echter ook. Zo vertellen een vader en de voorzitter van Dar al-Hudaa over een geval waarbij een school eiste dat een leerling deel zou nemen aan het kerstdiner (buiten schooltijd) en dreigde met inschakeling van de schoolinspectie. De vader wees deelname van zijn kind af en heeft het kind toch thuisgehouden. De voorzitter van Dar al-Hudaa geeft aan dat zij de vader hebben geadviseerd en ondersteund. Dar al-Hudaa adviseert de ouders in zulke gevallen 'hou het rustig, leer je kind zich te gedragen, maar laat je niet manipuleren tot iets waar je niet achter staat, kom op voor

¹⁸ Eerder in de les heeft de leerkracht uitgelegd dat goede antwoorden op de volgende vragen noodzakelijk zijn om de hemel binnen te kunnen gaan: wie is jouw Heer (Allah), wat is jouw godsdienst (Islam) en wie is jouw profeet (Mohammed)?

jouw recht, middels de wetten die voor je opgesteld zijn.’ Dar al-Hudaa biedt ook praktisch advies aan ouders en helpt bijvoorbeeld bij het schrijven van brieven en het op hun rechten wijzen van de ouders.

In een van de jongensklassen vroeg een leerling raad met betrekking tot het meedoen aan een kerstdiner op school. Het kerstdiner vond plaats op een avond, en was volgens de leerkracht daarom niet verplicht. De betreffende leerkracht zei hierover in het interview: ‘Bovendien is het verboden om een feest van een ander geloof te vieren. Dat geef ik ze als kennis mee. Of ze er uiteindelijk iets mee doen dat is aan hen. Wij kunnen het niet gaan opleggen.’ In reactie op de vraag of die boodschap mogelijk tegenstrijdig is aan de wens van de school wijst de leerkracht op de verantwoordelijkheid van de school om ‘de islam’ en ‘de moslims’ te accepteren: ‘Net zoals bijvoorbeeld de jehova’s de ruimte krijgen om hun geloof te belijden zoals zij dat willen.’

De voorzitter van Dar al-Hudaa geeft aan dat het in zijn ervaring lastig is om een open gesprek te voeren over de volledige acceptatie van het behouden van de islamitische identiteit.

Bij scholen ligt dit vaak moeilijk, daar leeft ook angst; er wordt gezwaaid met de wet of met de Nederlandse cultuur. De vraag is alleen om bijvoorbeeld bij sommige feesten, activiteiten niet mee te doen op basis van geloofsovertuiging. Dat betekent niet dat we niet met de rest samenleving willen meedoen.

De voorzitter stelt veel in de methodiek van de ‘De Vreedzame School’ te zien, al ‘spreekt ook deze niet meerdere culturen aan’. Hij stelt: ‘Laat het normaal zijn dat je anders gekleed bent, anders groet enzovoort, dan kunnen we met elkaar meedoen.’ Meedoen voor moslims betekent volgens hem dat je dat kan doen vanuit je geloof. Hij stelt dat scholen alle culturen zouden moeten omvatten. ‘Leer kinderen dat sommige kinderen een andere achtergrond hebben en soms bepaalde feesten wel of niet vieren en leer dat te accepteren.’

Wat betreft de leerkrachten zijn er vooral overeenkomsten als het gaat om de gedragsregels, luisteren en goed met elkaar omgaan. Een leerkracht legt uit:

Maar we maken wel duidelijk dat de moskee een ander domein is dan school en dat ze zich hier op basis van ons geloof leren te gedragen. Dus dat hier ook eigen regels gelden die hier geldig zijn. En dit hoeft niet strijdig te zijn met de regels en omgang op de basisschool.

Een docente meent dat alleen de ‘waarde van de beloning’ die kinderen krijgen voor goed gedrag anders is. ‘De beloning die kinderen op hun gewone school krijgen is voor het tijdelijke (het leven op aarde), terwijl de beloning van Dar al-Hudaa betekenis heeft voor het eeuwige. Een ander verschil is het verkrijgen van kennis over de islam, die leerlingen alleen kunnen verkrijgen via Dar al-Hudaa en ‘mensen met kennis’¹⁹.

Het bestuur van Dar al-Hudaa geeft aan belang te zien in samenwerking met basisscholen van hun leerlingen in de omgeving. Het bestuur geeft aan het gesprek met enkele scholen op te zoeken, maar dat deze daar tot nu toe op een enkele uitzondering na niet positief op hebben gereageerd.

5.5 Samenvatting

In dit hoofdstuk hebben we gekeken naar de verbinding tussen de lessen van Dar al-Hudaa en de omgeving van de kinderen. We hebben daarbij aandacht besteed aan hoe het aanbod en de doelstellingen van Dar al-Hudaa zich verhouden tot de opvoeding van ouders, het reguliere onderwijs en tot de bredere samenleving. We spraken hierover met leerkrachten, leerlingen en ouders.

Het aanbod van de lessen van Dar al-Hudaa is breed en de kinderen leren naast Arabisch en de Koran ook hoe zij zich volgens de islamitische opvatting van Dar al-Hudaa behoren te gedragen in verschillende contexten waarin zij leven: thuis, op straat en op school. De kinderen leren om bij hun omgang met anderen en hun handelen in verschillende contexten altijd na te denken over de vraag of zij de tevredenheid van Allah ermee behalen. Vanuit Dar al-Hudaa worden de kinderen in de eerste plaats ondersteund bij het opbouwen van een band met Allah om zo zijn tevredenheid te verkrijgen. De kinderen wordt geleerd om alle andere mensen met respect te behandelen, slecht gedrag

¹⁹ Hiermee lijkt de docente te doelen op islamgeleerden.

als stelen, liegen et cetera te vermijden en te streven naar goede schoolcijfers en een goede baan. De kinderen leren tijdens de lessen dat ze als Nederlanders dienen deel te nemen aan de samenleving, met behoud van hun islamitische identiteit. Wat opvalt, is dat de nadruk hierbij primair wordt gelegd op het onderwijs en de arbeidsmarkt en de volgens Dar al-Hudaa juiste omgang met anderen. Ook wordt stevast benadrukt dat het gebrek aan acceptatie van 'de islam' en 'de moslims' een groot probleem is in Nederland, en dat de samenleving de moslims onderhand volledig zou moeten accepteren.²⁰

In de lessen worden ook daadwerkelijke situaties vanuit het dagelijkse leven van de leerlingen gebruikt om op die manier de verbinding tussen het islamitisch handelen volgens Dar al-Hudaa en de Nederlandse samenleving te maken.

Uit de interviews en observaties blijkt dat de leerlingen tijdens de lessen wordt geleerd om anderen te corrigeren of te 'adviseren', zodra zij zien dat anderen volgens hun opvattingen onjuist/on-islamitisch gedrag vertonen (bijvoorbeeld schelden, ruzie, niet naar de moskee gaan of de hoofddoek op een bepaalde manier dragen). Volgens de leerkrachten gebeurt het aanspreken en adviseren niet op een dwingende wijze. Geïnterviewde leerlingen stellen het als hun islamitische taak te zien om andere moslims aan te spreken op in hun ogen niet correct gedrag, waarbij ze eveneens aangeven niet verder aan te dringen als de ander daar niet positief op reageert. Zij hebben dan hun islamitische plicht gedaan en het is aan de ander hoe ermee om te gaan. Zowel leerlingen als leerkrachten beschrijven dit als de boodschap die de leerlingen van Dar Al-Hudaa hierover krijgen.

Dar al-Hudaa verwacht van ouders nauwe betrokkenheid bij haar werk. In de verplichte ouderbijeenkomsten komt onder meer de opvoeding van kinderen en de aansluiting daarvan bij Dar al-Hudaa aan de orde. Leerlingen leren tijdens de opvoedlessen hoe zij zich thuis, op school en buiten moeten gedragen. In de interviews gaven ouders aan dit als positief te ervaren. Ook blijkt uit de interviews met ouders dat zij wel eigen keuzes

maken als het gaat om de opvoeding en dat zij daarbij onderling van elkaar kunnen verschillen, bijvoorbeeld als het gaat over muziek en kerstviering op de basisschool.

Een deel van de ouders heeft gekozen voor islamitische basisscholen om het verschil tussen de verschillende werelden waarin hun kinderen leven zo klein mogelijk te houden. Anderen hebben juist voor een ander schooltype gekozen om hun kinderen met de diversiteit van de samenleving in aanraking te laten komen. Een deel van de ouders geeft aan dat er met de openbare of christelijke school goed valt te praten over de verschillen en bijvoorbeeld het wel of niet meedoen aan bepaalde activiteiten (zoals kerstviering). Andere ervaren juist geen acceptatie. Enkele meisjes benoemen dat zij zich op hun eigen scholen minder geaccepteerd voelen. Zowel leerlingen als leerkrachten maken wel eens opmerkingen over hun lange kleding. De opmerkingen komen ook van andere kinderen met een islamitische achtergrond.

Verschillende ouders menen dat hun kinderen vooruitgaan op de reguliere school, sinds zij bij Dar al-Hudaa komen. Een van de ouders geeft aan dat ook van de leerkracht op de basisschool te hebben gehoord. Verbeterde concentratie en motivatie zijn punten die de ouders noemen.

Leerlingen benoemen tijdens de groepsgesprekken vooral de aspecten die zij leuker vinden bij Dar al-Hudaa dan op hun 'gewone' scholen. Verder lijken de leerlingen de gedragsregels die zij leren bij Dar al-Hudaa als maatgevend te nemen voor hun gedrag in alle andere contexten.

Samenvattend kunnen we stellen dat er binnen Dar al-Hudaa aandacht wordt besteed aan de wereld buiten de moskee. Sterker, de kinderen krijgen een uitgebreide set aan gedragsregels aangereikt over hoe zich te gedragen in allerlei verschillende situaties. Hierbij worden in de les ook praktijkvoorbeelden van de kinderen gebruikt. Alle gedragsregels worden vanuit de islamitische opvatting van Dar al-Hudaa onderbouwd. De kinderen worden opgeroepen om het voorbeeld van de profeet ook in hun eigen dagelijkse praktijk toe te passen. Daarbij is er veel aandacht voor goed gedrag zoals mensen netjes behandelen, respecteren en accepteren zoals zij zijn, slecht gedrag als stelen, liegen et cetera te vermijden en goed je best doen op school om ook succesvol te kunnen zijn in deze samenleving. Bij dit alles wordt sterk benadrukt dat de kinderen vooral hun

²⁰ De islam en de moslims hebben wij hier tussen aanhalingstekens gezet omdat we willen benadrukken dat het hier gaat om een generaliserende uitspraak van een leerkracht.

islamitische identiteit en de gedragsregels die daarbij horen, dienen te behouden. Deze identiteit is daarbij gebaseerd op de islamitische opvatting van Dar al-Hudaa. Maar ook dat ze Nederlanders zijn en dat de samenleving ze als dusdanig dient te accepteren: als Nederlandse moslims. Ook leren de kinderen om anderen (binnen en buiten Dar al-Hudaa) aan te spreken op volgens hen gewenst en ongewenst gedrag. Overkoepelend krijgen de leerlingen mee dat ze met hun voorbeeld gedrag dienen te streven naar de tevredenheid van Allah als einddoel in het hiernamaals.

Het bestuur van Dar al-Hudaa acht samenwerking met basisscholen van hun leerlingen van belang. Het bestuur zoekt daartoe het gesprek met enkele scholen op, maar deze reageren daar tot nu op een enkele uitzondering na niet positief op.

6 Beschouwing en aanbevelingen

In dit laatste hoofdstuk geven wij eerst een samenvattende beschouwing van de hoofdpunten uit het onderzoek. Daarna volgt een beschouwing over de mogelijke kansen en risico's voor de ontwikkeling van de kinderen die het onderwijs bij Dar al-Hudaa met zich meebrengt. We kijken hierbij expliciet naar de verbinding met de rest van de Nederlandse samenleving, en naar de mogelijke positieve en negatieve effecten van de lessen op de leerlingen. We sluiten af met aanbevelingen aan Dar al-Hudaa en de gemeente Utrecht.

6.1 Samenvattende beschouwing

Moskeeonderwijs bij Dar al-Hudaa

Dar al-Hudaa is gericht op het verzorgen van buitenschoolse islamitische lessen aan 5- tot 12-jarigen. De school is opgericht, omdat men vond dat de problemen van islamitische kinderen in Nederland (waaronder criminaliteit en radicalisering) onvoldoende worden aangepakt en de oplossing ligt bij de volgens hen juiste islamitische kennis en opvoeding en het betrekken en ondersteunen van de ouders. Het opdoen van kennis over de Koran en het voorbeeld van de profeet staan centraal in de lessen van Dar al-Hudaa. Het aanbod van de lessen van Dar al-Hudaa is breed en de kinderen leren naast Arabisch en de Koran, ook hoe zij zich volgens de islamitische opvatting van Dar al-Hudaa behoren te gedragen in verschillende contexten waarin zij leven: thuis, op straat en op school. Een ander belangrijk onderdeel van de visie die wordt uitgedragen, is dat de leerlingen aan de Nederlandse samenleving dienen deel te nemen. Hierbij wordt vooral gewezen op het belang dat de leerlingen zich inzetten voor een goede schoolcarrière en later op de arbeidsmarkt. Dit dient te gebeuren met behoud van de islamitische identiteit, volgens de specifieke opvatting van Dar al-Hudaa.

De leerlingen doorlopen een intensief lesprogramma met veertien lessen per week (inclusief pauzes) verdeeld over drie lesdagen (zaterdag, zondag en woensdag). Het

gebruikte lesmateriaal is vooral afkomstig uit het Midden-Oosten (Saudi-Arabië) of betreft zelf ontwikkeld materiaal (vooral voor de opvoedlessen). Het lesmateriaal is voornamelijk in het Arabisch en de voertaal in de les is zoveel mogelijk Arabisch, maar daarnaast wordt ook het Nederlands gebruikt, als voertaal of hulptaal. De selectie van leerkrachten van Dar al-Hudaa vindt vooral plaats op basis van hun affiniteit met het lesgeven aan kinderen en voldoende kennis van de islam en de Arabische taal. De leerkrachten volgen een door Dar al-Hudaa aangeboden lesprogramma met daarin aandacht voor: kennis over de islam, pedagogiek, didactiek, en klassenmanagement (orde in de klas handhaven).

In vergelijking met andere moskeescholen is Dar al-Hudaa relatief professioneel opgezet en geleid. Onderscheidend zijn vooral de aandacht voor pedagogiek, ouderbetrokkenheid en ontwikkeling van de pedagogische kwaliteit van de leerkrachten. Daarbij zijn er goede voorzieningen om les te geven in de vorm van klaslokalen, bureaus, stoelen, schoolborden en de mogelijkheid om teksten te projecteren. In vergelijking met basisscholen zijn de aanwezige voorzieningen sober, maar in vergelijking met de meeste andere moskeescholen zijn ze juist goed te noemen.

Pedagogiek

Op basis van de vastgelegde werkwijze en de gesprekken met de voorzitter van het bestuur en leerkrachten, concluderen wij dat binnen Dar al-Hudaa veel aandacht bestaat voor belangrijke pedagogische voorwaarden op het punt van steun, stimulans en controle. De leerkrachten krijgen ondersteuning van pedagogisch medewerkers, die ook regelmatig lessen bijwonen om hen supervisie te kunnen bieden. Op basis van de lesobservaties concluderen we dat Dar al-Hudaa aan belangrijke pedagogische maatstaven voldoet. Er heerst een zekere discipline tijdens de lessen, maar die wordt niet met harde hand afgedwongen maar met aandacht, geduld, liefde en kennis. Wat de methoden van controle betreft, wordt het positief benaderen van de leerlingen (door ze

weer bij de les te betrekken) gecombineerd met het wijzen op en uitleggen van gemaakte afspraken. Hierbij krijgen de kinderen nadrukkelijk te horen dat Allah alles ziet en dat hij al dan niet tevreden zal zijn met bepaald gedrag. Ook wordt hierbij een directe koppeling gemaakt met de consequenties voor de kans op het binnentreden van het paradijs of de hel. De gehanteerde controlemethoden kunnen hiermee in pedagogische termen goeddeels ‘autoritair’ genoemd worden, en deels ‘autoritair’ in die zin dat verwezen wordt naar de uiteindelijke autoriteit van Allah.

De aanpak van Dar al-Hudaa is met name gericht op het uitdragen van de kennis (de waarheid volgens Dar al-Hudaa) aan de kinderen. De didactische aanpak van Dar al-Hudaa is verwant aan het transmissiemodel van onderwijs vanwege het accent op het dominante interactiepatroon van Initiatie-Respons-Evaluatie. Daarbij is er bij de behandeling van onderwerpen wel ruimte voor de inbreng en vragen van de kinderen en voor dialoog, en wordt ook onderlinge uitwisseling tussen leerlingen zeker niet ontmoedigd. In deze interactie wordt bijvoorbeeld gekeken naar de voor- en nadelen van bepaald gedrag. De kennis die uit deze dialoog voortvloeit, wordt echter direct onderworpen en getoetst aan de opvatting van de docent, die volgens de interpretatie van Dar al-Hudaa wordt ontleend aan de basisbronnen van de islam. De didactische benadering is in deze zin dus autoritair te noemen, maar dan wel via overreding en niet met dwang. Volgens de werkwijze van Dar al-Hudaa is het de taak van de leerkrachten om de kinderen door overtuiging te begeleiden naar de waarheid in de visie van Dar al-Hudaa.

De uitspraken van de voorzitter en leerkrachten en de geobserveerde lespraktijken zijn in lijn met het salafisme, zoals in paragraaf 2.5 besproken. Daarin ligt een sterke nadruk op de noodzaak van de vergaring van kennis van de geloofsleer, waarbij wordt uitgegaan van de waarheid van de betreffende interpretaties van de bronnen. Zoals in dezelfde paragraaf aangegeven wijst de voorzitter het gebruik van dit begrip af vanwege de negatieve connotaties die er aan kleven in het maatschappelijke debat.

Het accent ligt bij de lessen van Dar al-Hudaa sterk op moraliseren: de kinderen worden normatief gevormd, zodat zij op het rechte pad blijven, de maatschappij geen overlast bezorgen en zo succesvol mogelijk kunnen zijn in hun leven (op aarde) en in het hiernamaals.

Een andere bevinding betreft de correcties die door de leerlingen plaatsvinden. Zowel als het gaat om het lesonderwerp en de geldende gedragsnormen spreken kinderen elkaar — en soms ook de docent, of leeftijdgenoten buiten Dar al-Hudaa — aan op hun fouten. De leerlingen en leerkrachten accepteren dit gedrag en de laatsten moedigen dit gedrag ook aan. Daarbij wordt wel benadrukt dat het aanspreken van de ander respectvol dient te gebeuren, zonder dwang om de betreffende normen over te nemen.

De leerlingen die we hebben gesproken zijn positief over de lessen bij Dar al-Hudaa en over hun leerkrachten. Hetzelfde geldt voor de hulp die deze hen bieden bij het leren, die de leerlingen als intensief ervaren vergeleken met de basisschool. Ook geven zij aan erg gemotiveerd te zijn, vooral omdat ze meer over hun geloof willen weten. Tijdens de geobserveerde lessen zijn de leerlingen actief, ze doen in het algemeen goed mee en bij elke vraag van een leerkracht zijn er altijd meerdere kinderen die graag de beurt willen. Ook zien we grote behoefte bij de leerlingen om goede cijfers te behalen. De ouders geven in de gesprekken met de onderzoekers aan bewust voor Dar al-Hudaa te hebben gekozen. Redenen zijn vooral de geboden kwaliteit in vergelijking met islamitische lessen elders en de inhoudelijke religieuze lijn die wordt uitgedragen.

Verbinding met de samenleving

Over het geheel genomen kunnen we stellen dat er binnen Dar al-Hudaa aandacht wordt besteed aan de wereld buiten de moskee. Sterker, de kinderen krijgen een complete set van gedragsregels aangereikt over hoe zich te gedragen in allerlei verschillende situaties, zoals bijvoorbeeld in de omgang met hun ouders, op school of in het geval van conflicten. Hierbij worden in de les ook praktijkvoorbeelden van de kinderen gebruikt. Alle gedragsregels worden vanuit de islamitische opvatting van Dar al-Hudaa onderbouwd. De kinderen worden opgeroepen om het voorbeeld van de profeet ook in hun eigen dagelijkse praktijk toe te passen. Daarbij is er veel aandacht voor goed gedrag, mensen netjes behandelen en respecteren, en goed je best doen op school om ook succesvol te kunnen zijn in deze samenleving. De kinderen leren tijdens de lessen dat ze als Nederlanders dienen deel te nemen aan de samenleving, met behoud van hun islamitische identiteit. Deze identiteit en de bijbehorende normen dienen door de bredere samenleving geaccepteerd te worden. Wat ook opvalt, is de nadruk die hierbij primair

wordt gelegd op het onderwijs en de arbeidsmarkt, en de volgens hen juiste omgang met anderen. Het gaat vooral om invoeging in de maatschappelijke kerninstituten en daarmee om structurele integratie. Wat betreft de verbinding in sociaal-culturele zin ligt het accent op omgangsvormen en niet zozeer op contacten en culturele activiteiten (bijvoorbeeld viering van feestdagen) met personen van buiten de eigen geloofskring.

Overkoepelend krijgen de leerlingen mee dat ze met hun goede gedrag dienen te streven naar de tevredenheid van Allah als einddoel in het hiernamaals. Zoals gezegd, ligt bij dit alles een sterke nadruk op het behoud van de islamitische identiteit - volgens de opvatting van Dar al-Hudaa - en de gedragsregels die daarbij horen. De leerlingen leren bij Dar al-Hudaa dat, indien de volgens hen juiste islamitische handelwijzen niet overeenkomen met de gangbare normen en waarden in Nederland (bijvoorbeeld het geen handen schudden van mannen en vrouwen), dit door de andere partij geaccepteerd dient te worden. Volgens Dar al-Hudaa dienen zij als moslims te worden geaccepteerd zoals ze zijn. Vanuit Dar al-Hudaa wordt daarbij uitgegaan van wat we een statische opvatting van identiteit kunnen noemen, waarbij er weinig ruimte lijkt voor interpretaties die de eigen praktijk meer in lijn kunnen brengen met de mainstreamnormen en waarden in Nederland.

Het bestuur van Dar al-Hudaa geeft aan belang te zien in samenwerking met basisscholen van hun leerlingen in de omgeving. Het bestuur geeft aan het gesprek met enkele scholen op te zoeken, maar dat deze daar tot nu toe op een enkele uitzondering na niet positief op hebben gereageerd.

6.2 Mogelijke invloeden op de ontwikkeling van de leerlingen

Op basis van de observaties en de interviews is inzicht ontstaan in wat de kinderen leren, over hoe naar zichzelf te kijken, hoe zich te gedragen en hoe anderen te behandelen. Ook is inzicht ontstaan in de manier waarop de leerlingen leskrijgen en welke kennis, houding en vaardigheden ze hierbij wel en niet opdoen en ontwikkelen. In deze paragraaf kijken we naar mogelijke kansen en risico's die dit mee kan brengen voor de ontwikkeling van de leerlingen. We spreken hier bewust over 'mogelijke' kansen en risi-

co's, omdat het binnen het kader van dit onderzoek niet mogelijk is stellige conclusies te trekken. In paragraaf 1.3 hebben we toegelicht dat dit komt vanwege het ontbreken van een duidelijke 'meetlat' voor het waarderen van met name de risico's van de deels afwijkende normen en waarden die de leerlingen van Dar al-Hudaa krijgen aangeleerd. Wel kunnen we hier op basis van de gevonden empirie een eerste beredeneerde beschouwing geven van de mogelijke implicaties voor de positie van de leerlingen in de Nederlandse samenleving.

Mogelijke kansen

Dar al-Hudaa zet in op actieve deelname aan de samenleving, goede schoolresultaten, goed gedrag, alle mensen accepteren en goed behandelen, en het achterwege laten van slecht gedrag (overlast veroorzaken, liegen, stelen etc.). Ook wordt geweld duidelijk verworpen. Deze boodschappen worden niet alleen uitgedragen zijnde wenselijk of aangeraden, maar als islamitisch en dus door Allah voorgeschreven. De kinderen krijgen letterlijk te horen dat dit noodzakelijk is om Allah tevreden te stellen, hetgeen een voorwaarde is om in het paradijs te komen. De aansporing om het goede te doen en het slechte te laten is daarmee voor de kinderen groot.

Daarbij krijgen de leerlingen op deze manier vanuit hun religie een stimulans om in dit (aardse) leven succesvol te zijn, op school en in hun latere carrière. Ook wordt het Nederlanderschap van de leerlingen uitgedragen; er wordt nauwelijks teruggegrepen op etnische afkomst en landen van herkomst van (groot)ouders. De boodschap die de leerlingen krijgen, is dat ze Nederlanders zijn met een toekomst in deze samenleving. En dat ze met behoud van hun islamitische identiteit dienen te participeren in vooral het onderwijs en de arbeidsmarkt, en zo ook succesvol kunnen zijn.

Redenerend vanuit de bevindingen kan verondersteld worden dat de educatieve activiteiten van Dar al-Hudaa mogelijk kunnen bijdragen aan de participatie van leerlingen in de samenleving:

- afname van de kans op het internaliseren van een slachtoffermentaliteit;
- de motivatie bij leerlingen om kansen voor hun toekomst te zien;
- actieve deelname aan het onderwijs en de arbeidsmarkt (goed hun best doen op school en succesvol zijn op de arbeidsmarkt);
- de kans op betere schoolresultaten en mede daardoor betere kansen op de arbeidsmarkt;
- stimuleren van betrokkenheid van ouders bij het onderwijs van hun kinderen;
- respectvol omgaan met anderen en preventie van overlastgevend gedrag;
- verbetering van de beeldvorming over moslims als gevolg van de voornoemde punten.

Ook kunnen we als kans zien dat door het aanspreken door leerlingen van Dar al-Houda van andere jongeren deze, indien zij daarvoor open staan, hun gedrag mogelijk positief zullen aanpassen. Hierbij kan bijvoorbeeld gedacht worden aan het zich actiever inzetten voor hun studie of aan het stoppen met overlastgevend of storend gedrag.

Mogelijke risico's

De risico's hangen in belangrijke mate samen met de voor een deel afwijkende set van normen en waarden in vergelijking met de grote meerderheid van de mensen en instituties in Nederland. Vanuit Dar al-Hudaa wordt het behouden van de eigen islamitische identiteit uitgedragen en benadrukt. In de praktijk betreft het een aantal dogma's en concrete punten zoals het niet schudden van elkaars handen door mannen en vrouwen, het niet vieren van niet-islamitische feesten, geen muziek, het zoveel mogelijk fysiek scheiden van jongens en meisjes en mannen en vrouwen en een aantal religieuze uitingen in het uiterlijk en de kleding. Buiten de eigen kring kunnen deze deels afwijkende normen en waarden belemmeringen voor de leerlingen opleveren. Dit dient ook

te worden gezien in de context van beperkte maatschappelijke acceptatie van afwijkende normen en waarden.

Een ander mogelijk risico hangt samen met het alleen of vooral omgaan met mensen binnen de eigen kring (geloofsovertuiging). Deze leerlingen brengen veertien uur per week van hun vrije tijd bij Dar al-Hudaa door, waardoor minder vrije tijd overblijft voor contacten en activiteiten buiten de eigen geloofsgemeenschap. Dit brengt het risico mee dat de kinderen minder goed leren omgaan met de buitenwereld, en minder kans hebben zich de daarin geldende dominante 'habitus' eigen te maken.²¹ Uiteraard spelen de ouders hier een centrale rol, ten aanzien van de geloofsovertuiging, het praktiseren daarvan, hun attitude tegenover de bredere samenleving en de mate waarin zij hun kinderen daarmee kennis laten maken. Daarnaast dient te worden opgemerkt dat het fenomeen van sociale segregatie niet enkel op het conto van de moslimgemeenschap kan worden geschreven, maar een breder maatschappelijk probleem betreft waarbij ook segregatie in wijken, scholen en geringe interetnische contacten aan de kant van autochtone Nederlanders meespelen (bv. SCP, 2015).

Ook het aanspreken door de leerlingen van Dar al-Hudaa van andere kinderen op door hun al dan niet gewenst gedrag kan een risico vormen. Onderdeel hiervan is ook het uitnodigen van die personen tot het aanvaarden van de visie van Dar al-Hudaa. Ondanks het feit dat vanuit Dar al-Hudaa en de leerlingen wordt aangegeven dat dit zorgvuldig en terughoudend gebeurt, kunnen anderen dergelijk gedrag als ongewenst ervaren. Het kan tot wrijving bij kinderen en ouders leiden, bijvoorbeeld op school. Deze wrijving kan zich ook voordoen binnen de islamitische gemeenschap, aangezien de salafistische opvattingen van Dar al-Hudaa voor een deel afwijken van de overtuiging van andere moslims.

21 Deels betreft het hier algemeen voorkomende keuzeprocessen voor contacten en educatieve invloeden waarbij ouders en kinderen zich thuis, veilig en verrijkt voelen (zie bv. Day, Pels & Gilsing, 2016). Ook autochtone burgers dragen bij aan processen van segregatie door bv. hun vrienden- en schoolkeuzen. Autochtoon-Nederlandse kinderen die in 'witte' scholen en buurten opgroeien hebben dan ook vaak minder kans op het leren omgaan met diversiteit in de samenleving. Dit zal echter vermoedelijk hun maatschappelijke kansen minder beïnvloeden aangezien zij zich de dominante habitus doorgaans gemakkelijker kunnen eigen maken

Een laatste mogelijk risico betreft de invloed op de reflexieve vaardigheden van de leerlingen. In de Nederlandse samenleving en in het onderwijs wordt steeds meer ingezet op eigen oordeelsvorming, door middel van dialoog en co-constructie van kennis.²² Dit wordt binnen Dar al-Hudaa nauwelijks gestimuleerd, in lijn met de opvattingen over het (in dit opzicht ‘te vrij’ geachte) reguliere onderwijs zoals in hoofdstuk 4 beschreven. Uiteindelijk staat het streven naar de tevredenheid van Allah voorop, door zich te conformeren aan een waarheid die als onbetwifelbaar geldt. Hoewel er sprake is van veel interactie binnen de lessen, leren de leerlingen bij Dar al-Hudaa vooral de kennis die de leerkrachten aanreiken in zich op te nemen en te reproduceren, onder verwijzing naar de basisbronnen van de islam. De aangereikte kennis wordt als de juiste en correcte voorgesteld. Ook wat betreft hoe te handelen in specifieke situaties die zich voordoen in de dagelijkse praktijk van de leerlingen, en die ver af kunnen staan van de context en leefwereld in de tijd van de profeet. Dit geldt ook voor zaken die gevoelig kunnen liggen bij de ander, zoals het verbod op muziek of weigeren van de hand van de andere sekse. De ander dient dit te accepteren als een onderdeel van de islamitische identiteit, zoals deze wordt gezien en uitgedragen door Dar al-Hudaa. Deze gedragsnormen worden gedogmatiseerd en vanuit een waarheidsclaim uitgedragen, waar andere islamitische groeperingen en individuen een vrijere invulling kunnen geven aan dezelfde basisbronnen binnen de islam.

De leerlingen worden niet gestimuleerd tot reflectie op deze aangereikte kennis, omdat de interpretatie van Dar al-Hudaa als de waarheid wordt beschouwd. De ruimte voor leerlingen om zelfstandig en vooral afwijkende keuzes te maken kan daarmee onder druk komen te staan. Dit gebeurt niet zozeer door dwang, maar door overtuiging door te wijzen op de voor- en nadelen van gedrag. Volgens de voorzitter leren de docenten de leerlingen om te reflecteren en trachten docenten de leerlingen ‘middels voor en nadelen te overtuigen van de waarheid’. In het onderzoek is tijdens de observaties van de lessen overigens geen directe dwang of het opleggen van de waarheid geconstateerd. Wel is tijdens de lessen bij het behandelen van volgens Dar al-Hudaa gewenst en onge-

wenst gedrag een directe koppeling gemaakt met de consequenties voor de kans op het binnentreden van het paradijs of de hel.

De islamitische identiteit en daarmee geassocieerde normen en waarden, zoals Dar al-Hudaa die uitdraagt, kunnen botsen met normen en waarden die domineren in de bredere samenleving. Dit kan in de praktijk concrete barrières en beperkingen opleveren. Los van de vraag of dit eerlijk of wenselijk is en in welke mate dit zich kan voordoen, zijn negatieve gevolgen voor de kinderen reëel:

- meer kans om geconfronteerd te worden met vooroordelen en uitsluiting;
- minder ruimte voor het ontwikkelen van eigen opvattingen en het maken van eigen keuzes;
- negatieve impact op de schoolresultaten;
- moeilijker een weg kunnen vinden tussen de verschillende en soms elkaar contrasterende leefwerelden (thuis, Dar al-Hudaa, buiten, op school...);
- minder kansen op de arbeidsmarkt;
- negatiever beeld van moslims vanwege orthodoxe/dogmatische houding in een context waarin dialoog/streven naar consensus van belang is;
- door het voorgaande: meer kans op:
 - zich buitengesloten voelen;
 - terugvallen op de eigen (geloofs)kring;
 - doorgeven van deze ‘separatie’ aan de volgende generatie;
 - afname van vertrouwen in de Nederlandse samenleving.

Kansen versus risico's

Wij kunnen binnen deze studie geen uitspraken doen over de mate waarin de genoemde kansen en risico's zich voor zullen doen (zie toelichting in paragraaf 1.3). Toch kan nog wel extra inzicht ontstaan door deze mogelijke kansen en risico's tegenover elkaar te zetten.

22 Dit wil overigens niet zeggen dat het reguliere onderwijs hier in de praktijk al overal goed in slaagt (bv. Leeman & Pels, 2006).

Een belangrijke constatering is dat de kansen en risico's veelal op de dezelfde onderdelen van het leven van de leerlingen betrekking hebben: betere of slechtere schoolprestaties, meer of minder kansen op de arbeidsmarkt, meer of minder vertrouwen in de Nederlandse samenleving, et cetera. De mate waarin de kansen of de risico's voor de leerlingen de overhand zullen hebben, zal uiteindelijk sterk afhangen van de mate waarin deze kinderen en hun ouders en de rest van de samenleving tot meer gedeelde normen en waarden en wederzijdse acceptatie komen. Uit de praktijk blijkt dat sommige scholen bijvoorbeeld ruimte bieden aan leerlingen om islamitische feesten te vieren. Ook zijn er ouders en kinderen zoals we in deze studie hebben gezien die een eigen interpretatie hebben en ervoor kiezen om bijvoorbeeld wel op een bepaalde manier mee te doen aan de kerstviering op school of met de muziekles. Afhankelijk van de ruimte die kinderen aan beide kanten wordt geboden, kunnen de kansen en risico's toe- of juist afnemen. Vooral gezien de sterke nadruk vanuit Dar al-Hudaa op behoud van de eigen normen en waarden gecombineerd met de huidige maatschappelijke polarisatie, waarbij het punt van afwijkende normen en waarden juist sterk wordt geproblematiseerd, lijkt het ons aannemelijk dat de genoemde risico's voor de leerlingen zeker op de korte termijn reëel zijn.

Van belang hierbij is scherp te houden dat de ouders een grote invloed hebben op de geloofsovertuiging van deze nog jonge kinderen. Dar al-Hudaa speelt hier uiteraard ook een belangrijke rol in en heeft ook een beleid om de eigen opvatting actief uit te dragen en anderen uit te nodigen deze over te nemen. Uiteindelijk maken ouders veelal een weloverwogen keuze voor Dar al-Hudaa. De organisatie vervult een behoefte aan kennis en richting die deze ouders hebben en biedt hun houvast met een veilige omgeving en duidelijke regels volgens de eigen standaarden. Deze behoeften kunnen zeker begrepen worden tegen de achtergrond van de migratiecontext, het zijn van een religieuze minderheid (ook binnen de moslimgemeenschap binnen Nederland) en het brede en soms harde debat over de islam, dat in Nederland en daarbuiten wordt gevoerd. Deze omstandigheden kunnen allemaal bijdragen aan onzekerheid bij ouders over de (religieuze) opvoeding van hun kinderen en aan hun behoefte aan ondersteuning daarbij of aan het delegeren van een deel daarvan aan instellingen als Dar al-Hudaa. Overigens is het van belang er ook hier op te wijzen dat in de gesprekken met de ouders duidelijk ook

de goede organisatiegraad en de manier en de kwaliteit van de lessen in vergelijking met islamitische lessen elders als belangrijke redenen zijn genoemd om voor Dar al-Hudaa te kiezen.

Slotsom

In deze studie lag de focus op de pedagogische kwaliteit van Dar al-Hudaa. Op basis van het uitgevoerde onderzoek kunnen we vaststellen dat op belangrijke punten bij Dar al-Hudaa op een pedagogisch verantwoorde manier les wordt gegeven. Wel krijgen de leerlingen in de lessen geen echte ruimte voor een open dialoog en kritische reflectie op de aangereikte lesstof. De ruimte om zelfstandig en afwijkende keuzes te maken kan daarmee onder druk komen te staan. Ten aanzien van de verbinding met de rest van de Nederlandse samenleving is een veel genuanceerder en minder eenduidig beeld ontstaan. Enerzijds wordt vanuit Dar al-Hudaa de verbinding met de samenleving gelegd en worden de leerlingen aangemoedigd zich te ontwikkelen in met name het onderwijs en op de arbeidsmarkt om op die manier als Nederlander actief te zijn in de samenleving. De leerlingen worden verder aangemoedigd geen overlast te veroorzaken, zich niet in te laten met criminaliteit en geweld, zich netjes te gedragen en eenieder te respecteren. Het accent ligt daarmee sterk op structurele aspecten van integratie; wat betreft culturele verbindingen wordt vooral acceptatie vanuit de samenleving benadrukt. De nadruk op instrumentele integratie via onderwijs en arbeidsmarkt en op sociale omgangsvormen kan niettemin bijdragen aan de toekomstkansen voor de kinderen. De leerlingen wordt verder aangeleerd om anderen aan te spreken op volgens Dar al-Hudaa gewenst en ongewenst gedrag. Anderzijds wordt benadrukt dat de leerlingen hun islamitische identiteit en alle bijbehorende gedragsregels volgens de aan het salafisme verwante opvatting van Dar al-Hudaa dienen te behouden, ook als deze botsen met de gangbare normen en waarden in Nederland. Daar waar volgens Dar al-Hudaa de juiste islamitische handelwijzen daarmee niet overeenkomen, dient de Nederlandse samenleving dit te accepteren. Dit kan voor de leerlingen op persoonlijk niveau reële risico's met zich meebrengen en obstakels bij hun deelname aan de samenleving, bijvoorbeeld op de arbeidsmarkt.

6.3 Aanbevelingen aan Dar al-Hudaa

1. Blijf verder openheid bieden

Onbekend maakt onbemind. Met de medewerking aan het voorliggende onderzoek heeft Dar al-Hudaa de deuren geopend voor externe onderzoekers, de gemeente en daarmee feitelijk de hele samenleving. Met een open houding kan inzicht worden geboden in de feitelijke situatie en kunnen onjuiste beelden worden weggenomen. Uiteraard kunnen ook zaken die mogelijk voor sommigen in de samenleving confronterend zijn duidelijk worden. Dit is dan wel op basis van feitelijk inzicht. Door openheid kan begrip en vertrouwen ontstaan. We adviseren Dar al-Hudaa dan ook de geboden openheid vol te houden en zelfs verder uit te breiden.

2. Kennismaking en uitwisseling met basisscholen

Zowel de basisscholen (vooral de scholen waar veel leerlingen van Dar al-Hudaa komen), als Dar al-Hudaa, maar met name natuurlijk de leerlingen, zouden veel kunnen winnen bij contact en uitwisseling. Wanneer schoolse en buitenschoolse organisaties gezamenlijk werken aan een stabiel en positief pedagogisch klimaat draagt dat bij aan de ontwikkeling van kinderen. Vanuit Dar al-Hudaa is aangegeven dat men graag in gesprek gaat met de basisscholen. We bevelen aan om in het belang van het kind in te blijven zetten op kennismaking en uitwisseling ten behoeve van het bevorderen van een positief pedagogisch klimaat en de inzet op vreedzaam samenleven, in aansluiting op de aandacht voor vreedzaam samenleven in het Utrechtse jeugdbeleid. Daarnaast kan er uitwisseling zijn over de ontwikkeling van individuele leerlingen indien daar aanleiding voor is (bijvoorbeeld gedragsproblemen) en over het vergroten van ouderbetrokkenheid. Naast institutioneel contact tussen Dar al-Hudaa en reguliere scholen is (bevorderen van) een directe relatie tussen ouders en de basisscholen van groot belang. We

bevelen hier niet aan dat vanuit Dar al-Hudaa namens de ouders met scholen wordt gepraat. Uit de gesprekken die we met de ouders van Dar al-Hudaa hebben gevoerd, blijkt ook dat een deel van hen al contacten heeft met de basisschool van hun kinderen. Daarnaast blijkt uit de gesprekken dat er verschillende opvattingen onder de ouders bestaan over diverse onderwerpen (bijvoorbeeld hoe om te gaan met muziekles en kerstviering op school) en dat ouders daar zelfstandig keuzes in maken.

3. Buitenschoolse activiteiten

Er zouden meer mogelijkheden kunnen komen voor activiteiten buiten de school en het bestaande lesprogramma om, zoals het bezoeken van musea, de universiteit, rondleidingen door de stad en sport. Naast educatieve en ontspannende doelen kunnen hiermee de verbindingen tussen de verschillende werelden waarin de kinderen leven worden versterkt. Dit zou ook goed passen binnen het uitgangspunt van Dar al-Hudaa dat de kinderen als Nederlandse moslims aan de samenleving dienen deel te nemen. We stellen voor dat deze extra activiteiten binnen het lesprogramma een plek krijgen en ook binnen het bestaande aantal lessen.

4. Pedagogisch-didactische innovatie

Binnen de Nederlandse samenleving, ook in het onderwijs en op de arbeidsmarkt, wordt toenemend waarde gehecht aan eigen oordeelsvorming door het kritisch leren nadenken en een open dialoog. Dit zijn voor kinderen, ook die van Dar al-Hudaa, belangrijke vaardigheden om zo succesvol mogelijk te zijn in Nederland. In de huidige lespraktijk van Dar al-Hudaa krijgen de kinderen kennis en waarden en normen aangereikt die worden gepresenteerd als de waarheid. Ruimte om daar geheel vrij over na te denken, een open gesprek te voeren en de religieuze bronnen te interpreteren in de context van de tijd en plaats waarin de ouders opvoeden en de kinderen opgroeien, lijkt daarbij weinig aanwezig. We bevelen aan om te bezien hoe binnen Dar al-Hudaa de ruimte hiervoor kan worden vergroot.

6.4 Aanbevelingen aan de gemeente

1. Stimuleer het contact tussen partijen in de pedagogische civil society in de wijk

Er is in het belang van kinderen potentieel veel te winnen bij contact tussen de verschillende partijen die veel impact hebben op de ontwikkeling van kinderen. Hierbij kan uiteraard worden gedacht aan scholen, mede in het licht van ‘de Vreedzame School’ en ‘de Vreedzame Wijk,’ maar ook aan organisaties als Dar al-Hudaa en andere organisaties in de wijk zoals buurthuizen of verenigingen. We bevelen de gemeente aan om het leggen van contact op wijkniveau te stimuleren ten behoeve van de vreedzame ontwikkeling en burgerschap in de wijk. Een stimulerende rol van de gemeente om verschillende organisaties bij elkaar te brengen kan helpen om de eerste drempels te overwinnen. Uiteindelijk blijft het wel de keuze van die organisaties om de contacten wel of niet aan te gaan en te kiezen op welke manier. Ondanks het feit dat dit geen primaire taak van de gemeente is, lijkt een dergelijke rol van de gemeente gerechtvaardigd vanwege het directe maatschappelijke belang voor de bewoners in Overvecht en ook breder in Utrecht. In het bijzonder is dit van belang vanwege de gemeentelijke verantwoordelijkheid voor ondersteuning van een gunstig opvoed- en opgroei-klimaat voor ouders en kinderen in de stad.

2. Draag verder bij aan het debat over samenleven

De gemeente Utrecht hecht, mede in het kader van het beleidsprogramma ‘Utrecht maken we samen’, belang aan versterking van ‘de relatie tussen bewoners, ondernemers, organisaties en de gemeente, vanuit een open houding en gelijkwaardigheid in een netwerksamenleving’. De gemeente zou in dit kader kunnen bijdragen aan het stimuleren van deze open houding en gelijkwaardigheid in het maatschappelijke debat over samenleven, mede met het oog op de ruimte die daarin van alle kanten nodig is voor een positief pedagogisch klimaat. Deze discussie is uiteraard niet een taak van alleen een bepaalde gemeente of van een individuele organisatie.

Ook de landelijke overheid, scholen, religieuze en andere maatschappelijke instellingen en burgers hebben hierin een rol. Vanwege het belang van een positief pedagogisch klimaat voor de ontwikkeling van kinderen dient de pedagogische civil society in de volle breedte aan een dialoog over samenleven en samen opvoeden deel te nemen.

3. Blijf het gesprek aangaan

Tegen de achtergrond van dit onderzoek, met de nodige maatschappelijke discussie over alFitrah, waaronder ook Dar al-Hudaa, zien we dat de open houding van de gemeente wordt beantwoord. Het feit dat wij als externe onderzoekers op deze manier met medewerking van Dar al-Hudaa dit onderzoek hebben kunnen doen, is daar een bewijs van. Op basis van deze ervaring kunnen we ons dan ook goed voorstellen dat de ingeslagen weg van de constructieve dialoog wordt voortgezet.

6.5 Overige aanbevelingen

1. Nader onderzoek

Tijdens de voorbereiding en het uitvoeren van de studie is gebleken dat er vrijwel geen vergelijkbaar onderzoek beschikbaar is en dat dit een nog grotendeels onontgonnen onderzoeksveld is. Gezien deze grote schaarste aan onderzoek op dit terrein, het belang van pedagogische innovatie in het moskeeonderwijs, het belang van vergelijking en het 'leren van elkaar en door variatie' om dat doel te bereiken, is onderzoek in andere moskeescholen in Utrecht en elders in het land dringend gewenst. Overigens zou ook uit de vergelijking met (pedagogisch-didactische overeenkomsten en verschillen met) religieus onderwijs voor bijvoorbeeld orthodox-joodse en orthodox-christelijke kinderen veel lering kunnen worden getrokken.

Zoals gesteld, is het niet bij voorbaat duidelijk op welke manier of in welke mate zich kansen en risico's voor leerlingen van moskeescholen zoals Dar al-Hudaa, evenals moskeescholen van andere signatuur, zullen voordoen. Voor gedegen inzicht in de effecten van de door de kinderen gevolgde lessen op hun ontwikkeling en participatiekansen in de maatschappij is het aan te raden om hier nader onderzoek naar te doen. Het onderzoek zou zich dan vooral moeten richten op de sociaal-emotionele en maatschappelijke ontwikkeling van deze kinderen, in moskeescholen van uiteenlopende islamitische geloofsrichtingen.

2. Ontwikkeling kwaliteitskader moskeeonderwijs

Zoals gezegd, is een brede beweging van pedagogische innovatie van het moskeeonderwijs van belang, zoals ook (verbetering van de) onderwijskwaliteit een permanent aandachtspunt vormt in het reguliere onderwijs. Reguliere scholen worden daarbij gemonitord en ondersteund door de Onderwijsinspectie, via een systeem waarin zelfreflectie en zelfbeoordeling een belangrijke plaats

zijn gaan innemen. Omdat het bij moskeeonderwijs om particulier initiatief gaat, kan de Onderwijsinspectie formeel geen rol spelen. Wel is een systeem van kwaliteitsbeoordeling van binnen uit de moskeegemeenschappen denkbaar, waar moskeescholen zich aan zouden kunnen committeren. Een dergelijk systeem van (begeleide) zelfbeoordeling en implementatie van kwaliteitsverbetering kan deels zijn inspiratie vinden in de kennis, expertise en werkwijzen die ontwikkeld zijn door de inspectie, deels in expertise vanuit de wereld van moskeeonderwijs en in expertise zoals in deze en vorige onderzoeken naar de pedagogiek in moskeeën is opgebouwd. In de eerste plaats is het daarbij van belang dat wordt aangesloten bij de vragen, behoeften, prioriteiten en ook mogelijkheden van de stakeholders, de moskeeën en hun organisaties. Een gezamenlijke ontwikkeling van een dergelijk kader voor kwaliteitsbevordering, met ondersteuning vanuit de genoemde expertise, is dan ook een cruciale voorwaarde. Het resulterende instrument zou vervolgens in enkele pilotstudies kunnen worden geëvalueerd en aangescherpt ten behoeve van een breder gebruik.

- AIVD & NCTV (2015). *Salafisme in Nederland: diversiteit en dynamiek*. Den Haag: Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid.
- Ashraf, S.A. (1985). *New horizons in Muslim Education*. Cambridge: Hodder and Stoughton.
- Boyle, H.N. (2004). Modernization of education and Kur'anic adaptation in Morocco. In H. Daun & G. Walford (Eds.) *Educational strategies among Muslims in the context of globalization: Some national case studies*, pp. 132-138. Leiden: Koninklijke Brill.
- Charhabil, M. (1982). *Le Kottab prepare t-il l'enfant a l'école primaire?* Rabat : Ministère de l'Education Nationale, Centre de formation des inspecteurs (ongepubliceerd).
- Créton, H. & Wubbels, T. (1984). *Ordeproblemen bij beginnende leraren*. Utrecht: Uitgeverij W.C.C.
- Day, M., Pels, T., & Gilsing, R. (2016). *Eigen voorzieningen van migranten in het jeugd-domein. Een literatuuronderzoek*. Utrecht: Kennisplatform Integratie en samenleving/ Verwey-Jonker Instituut.
- D'Amato, J. (1993). Resistance and compliance in minority classrooms. In: E. Jacob and C. Jordan (Eds.) *Minority Education: Anthropological Perspectives*, pp. 181-208. Norwood: Ablex Publishing.
- Hajer, M. (1996). *Leren in een tweede taal. Interactie in vakonderwijs aan een meertalige mavo-klas*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Halstead, M. (2004). An Islamic concept of education. *Comparative Education*, 40, 517-529.
- Koning, M. de (2008). Ambivalent purity. *ISIM Review*, 22, 40-41.
- Leeman, Y., & Pels, T. (2006). Citizenship Education in the Dutch Multi-Ethnic Context. *European Education*, 38(2), 64-76.

- Khan, S., Husain, W., & Masood, S. (2013). *Situating weekend Islamic schools in the American Muslim context*, accessed 25 May 2013, <http://www.docstoc.com/docs/26374575/Situating-Weekend-Islamic-Schools>
- Ledoux, G., Leeman, Y., Moerkamp, T. & Robijns, M. (2000). *Ervaringen met intercultureel leren in het onderwijs. Evaluatie van het project Intercultureel Leren in de Klas*. Amsterdam: SCO.
- Leeman, Y., & Pels, T. (2006). Citizenship Education in the Dutch Multi-Ethnic Context. *European Education*, 38(2), 64-76.
- Linden, J. van der & E. Roelofs (2000). *Leren in Dialoog*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Macías, J. (1992). The social nature of instruction in a Mexican school: Implications for U.S. classroom practice. *The Journal of Educational Issues of Language Minority Students, special issue*, 10, 13-26.
- Matthijssen, M.A.J.M. (1986). *De ware aard van balen*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Matthijssen, M.A.J.M. (1991). *Lessen in orde. Een onderzoek naar leerlingperspectieven in het onderwijs*. Leuven: ACCO.
- Mujahid, A.M. (2005). *Rethinking the masjid in America* accessed 4 Nov. 2005. <http://www.soundvision.com/info/muslims/masjids.asp>
- Nijsten, C. (2000). Opvoedingsgedrag. In: Pels, T. (Red.). *Opvoeding en integratie. Een vergelijkende studie van recente onderzoeken naar gezinsopvoeding en pedagogische afstemming tussen gezin en school*, pp. 56-88. Assen: Van Gorcum.
- Pels, T. (1987a). De ontstaansgeschiedenis van het (Islamitisch) onderwijs in Marokko' *Samenwijs*, (7)6, 203 en 217-218.
- Pels, T. (1987b). De plaats van de Koranschool in het Marokkaanse onderwijs. *Samenwijs*, (7)7, 244-245 en 252.
- Pels, T. (1987c). Programma en pedagogie van de Koranschool in Marokko. *Samenwijs*, 7(8), 284-286.
- Pels, T. (1987d). Het Marokkaanse onderwijs in Nederland. *Samenwijs*, 7(9), 352-354.
- Pels, T. (1991). *Marokkaanse kleuters en hun culturele kapitaal: Opvoeden en leren in het gezin en op school*. Amsterdam/Lisse: Swets & Zeitlinger (proefschrift).
- Pels, T. (2003). *Tussen leren en socialiseren. Afzijdigheid van de les en pedagogisch-didactische aanpak in twee multi-etnische brugklassen*. Assen: Van Gorcum.
- Pels, T., Lahri, F., & El Madkouri, H. (2006a) *Pedagogiek in moskee Othman*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut en FORUM.
- Pels, T., Lahri, F., & El Madkouri, H. (2006b) *Pedagogiek in moskee Al Wahda*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut en FORUM.
- Pels, T., Dogan, G., & El Madkouri, H. (2006c) *Pedagogiek in moskee Ayasofya*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut en FORUM.
- Pels, T. (2014) Dilemmas of educating Muslim children in the Dutch immigration context. In M. Sedgwick (ed.), *Making European Muslims. Religious socialization among young Muslims in Scandinavia and Western Europe*, pp. 56-73. New York & London: Routledge.
- Pels, T., Distelbrink, M. & Postma, L. (2009). *Opvoeding in de migratiecontext. Review van recent onderzoek naar de opvoeding in gezinnen van nieuwe Nederlanders, in opdracht van NWO*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Ramadan, T. (2005). *Westerse moslims en de toekomst van de islam*. Amsterdam: Bulaaq.
- Roex, I., Stiphout, S. van, Tillie, J. (2010). *Salafisme in Nederland. Aard, omvang en dreiging*. Amsterdam: Instituut voor Migratie- en Etnische Studies (IMES).
- Roy, O. (2003). *De globalisering van de islam*. Amsterdam: Van Gennep.
- Sociaal Cultureel Planbureau (2015). *Werelden van verschil*. Den Haag.
- Soundvision.com, *Challenges of the weekend islamic school*, accessed 2 June 2003, <http://www.soundvision.com>.
- Tauhidi, D. (2001). *The Tarbiyah Project. Towards a renewed vision of islamic education*, accessed 17 May 2001, <http://www.tarbiyah.org>
- Verkuyten, M. (2002). Making teachers accountable for students' disruptive classroom behaviour. *British Journal of Sociology of Education*, 23, 1, 107-122.
- Verlot, M. & Sierens, M. (1997). Intercultureel onderwijs vanuit een pragmatisch perspectief. *Cultuurstudie*, 3, 130-178.
- Waardenburg, J. (1983). *Religieuze voorzieningen voor etnische minderheden in Nederland: rapport tevens beleidsadvies van de niet-ambtelijke werkgroep ad hoc*. Rijswijk: Ministerie van WVC.
- Wubbels, Th., Brok, P. den, Veldman, I., & Tartwijk, J. van. (2006). *Teacher interpersonal competence for Dutch multicultural classrooms. Teachers and Teaching: Theory and Practice*, 12 (4), 407-433.

Bijlage 1. Lesroosters

Onderstaand enkele voorbeelden van roosters van verschillende klassen.

Niveau: Beginners	Klas: Abd al-Rahman ibn Awf
Vak	Tijd
Woensdag	
Opvoedkundige zitting	17.00-17.30
Pauze	17.30-17.40
Opvoedkundige zitting	17.40-18.10
Pauze	18.10-18.25
Opvoedkundige zitting	18.25-19.00
Zaterdag	
Schrijven:lesmethode Nourania	9.00-10.00
Pauze	10.00-10.10
Grammatica	10.10-11.00
Pauze	11.00-11.30
Islamitische educatie	11.30-12.15
Pauze	12.15-12.25
Schrijven: lesmethode Nourania	12.25-14.00
Pauze	14.00-14.10
Koranrecitatie	14.10-15.00
Zondag	
Schrijven: lesmethode Nourania	9.00-10.00
Pauze	10.00-10.10
Schrijven en dictee	10.10-11.00
Pauze	11.00-11.30
Schrijven: lesmethode Nourania	11.30-12.15
Pauze	12.15-12.25
Biografie van de profeet	12.25-13.10
Pauze	13.10-13.20
Koranrecitatie	13.20-14.00
Pauze	14.00-14.10
Koranrecitatie	14.10-15.00

Niveau: 1	Klas: Oethman ibn Affan
Vak	Tijd
Woensdag	
Opvoedkundige zitting	17.00-17.30
Pauze	17.30-17.40
Opvoedkundige zitting	17.40-18.10
Pauze	18.10-18.25
Opvoedkundige zitting	18.25-19.00
Zaterdag	
Schrijven:Arabische taal	9.00-10.30
Pauze	10.30-10.45
Schrijven:Arabische taal	10.45-12.00
Pauze	12.00-12.10
Islamitische educatie	12.10-12.55
Pauze	12.55-13.25
Koranrecitatie	13.25-15.00
Zondag	
Schrijven:Arabische taal	9.00-9.55
Schrijven en dictee	9.55-10.55
Pauze	10.55-11.05
Islamitische educatie	11.05-11.50
Pauze	11.50-12.05
Biografie van de profeet	12.05-12.50
Pauze	12.50-13.20
Koranrecitatie	13.20-15.00

Niveau: 3	Klas: Aicha oum al Mouminine
Vak	Tijd
Woensdag	
Zaterdag	
Schrijven:Arabische taal	9.00-10.45
Pauze	10.45-11.00
Schrijven:Arabische taal	11.00-12.00
Islamitische educatie	12.00-12.45
Pauze	12.45-13.10
Islamitische educatie	13.10-13.55
Pauze	13.55-14.05
Koranrecitatie	14.05-15.00
Zondag	
Schrijven:Arabische taal	9.00-9.55
Pauze	9.55-10.00
Schrijven en dictee	10.00-10.55
Pauze	10.55-11.10
Islamitische educatie	11.10-11.55
Biografie van de profeet	11.55-12.40
Pauze	12.40-13.10
Koranrecitatie	13.20-15.00

Bijlage 2. Voorbeeld oefening opvoedles

Hoe kan ik Allah aanbidden?

Denkstof

Elke zaak die ik wil verrichten, dan dien ik eerst te weten of dat deze daad die ik wil verrichten, behoort tot de gehoorzaamheid van Allah *subhaanahu wa ta3aalaa* (allerheiligste en hoogste)

Als ik het antwoord niet weet vraag ik mensen met kennis

Ervaarstof

1. Als ik overtuigd ben en zeker weet dat de gehoorzaamheid aan Allah *subhaanahu wa ta3aalaa* de weg naar mijn geluk is en het slagen in het wereldse en het hiernamaals, en als mijn ziel er niet van houdt, dan herinner ik mezelf dat Allah *subhaanahu wa ta3aalaa* beter weet wat goed is dan ik en dan de mensen.
2. En als ik weet dat deze zaak mij verwijderd van de tevredenheid van Allah *subhaanahu wa ta3aalaa* al houdt mijn ziel daarvan, dan gedenk ik aan de gevolgen die zullen voortvloeien uit het verrichten van het kwade, Allah *subhaanahu wa ta3aalaa* weet beter wat goed of slecht is.

Met de daden van de ledematen:

1. Het naderen tot de gehoorzaamheid van Allah *subhaanahu wa ta3aalaa* en het verrichten van het goede en het ertoe oproepen
2. Het wegblijven van het verrichten van het slechte en van slechte mensen en slechte plekken en de mensen ervan afhouden.

Praktische oefening (5min)

Oefening: het ervaren van de zoetheid en de smaak van gehoorzaamheid en de tevredenheid van Allah *subhaanahu wa ta3aalaa*, het voelen van de gevolgen van de ongehoorzaamheid aan Allah *subhaanahu wa ta3aalaa* en de aanhoudendheid ervan, voor één minuut volledige stilte in de klas waarbij de studenten de hun afhankelijkheid aan Allah *subhaanahu wa ta3aalaa* voelen.

Taak Docent:

- Uitleggen van de praktische oefening.
- De klas rustig houden.
- Begin en eindtijd vaststellen.
- Een aantal studenten vragen naar hun gevoel.

Praktische oefening (5 min)

Oefening: de studenten leren om Allah *subhaanahu wa ta3aalaa* te smeken (we kunnen nooit zonder het smeken van Allah) met wat goed voor hun is in het wereldse en in het hiernamaals met het voelen van de grootsheid van Allah *subhaanahu wa ta3aalaa* en hun enorme afhankelijkheid aan Allah *subhaanahu wa ta3aalaa*

Taak Docent:

- Uitleggen van de praktische oefening.
- De klas rustig houden.
- Begin en eindtijd vaststellen.
- Een aantal studenten vragen naar hun gevoel.

Denkstof:

Het nadenken over de gehoorzaamheid van Allah *subhaanahu wa ta3aalaa* en dat voelen door het nadenken over hoe aanhoudend het goede te verrichten, en het nadenken over de gevolgen van zonden en ongehoorzaamheid en onachtzaamheid met betrekking tot de gehoorzaamheid.

Het hart:

Het voelen van de zoetheid van de gehoorzaamheid in het hart door het nadenken over hetgeen Allah *subḥaanahu wa taʿaalaa* heeft klaar gemaakt voor de weldoeners en de blijvende genieting op de volgende tijden: tijdens de pauze op school/ voor het beginnen met spelen/ met je vrienden.

Met de ledematen:

Praat over de gehoorzaamheid van Allah *subḥaanahu wa taʿaalaa* en haar vruchten thuis met je ouders/ en met jouw vrienden op school, smeeek Allah *subḥaanahu wa taʿaalaa* dat hij jou succes geeft om hem te gehoorzamen en naar zijn leiding en dat hij zijn weg voor jou vergemakkelijk, met jouw gevoel voor de grootsheid van Allah *subḥaanahu wa taʿaalaa* en liefde voor hem en vrees voor hem.

Colofon

Opdrachtgever
Auteurs

Gemeente Utrecht
prof. dr. T.V.M. Pels
drs. A. Hamdi
drs. E.M. Klooster
M. Day, MSc.
drs. F. Lahri
Ontwerppartners, Breda
Verwey-Jonker Instituut
Kromme Nieuwegracht 6
3512 HG Utrecht
T (030) 230 07 99
E secr@verwey-jonker.nl
I www.verwey-jonker.nl

Omslag
Uitgave

De publicatie kan gedownload worden via onze website:
<http://www.verwey-jonker.nl>.

ISBN 978-90-5830-787-3

© Verwey-Jonker Instituut, Utrecht 2016.

Het auteursrecht van deze publicatie berust bij het Verwey-Jonker Instituut.

Gedeeltelijke overname van teksten is toegestaan, mits daarbij de bron wordt vermeld.

The copyright of this publication rests with the Verwey-Jonker Institute. Partial reproduction of the text is allowed, on condition that the source is mentioned.

In opdracht van de gemeente Utrecht heeft het Verwey-Jonker Instituut onderzoek gedaan naar de pedagogische kwaliteit van de lessen die binnen de alFitrah moskee (pedagogisch onderdeel Dar al-Hudaa) worden gegeven aan kinderen van 5 tot 14 jaar.

De studie biedt inzicht in de achtergrond, doelen, inhoud en het pedagogisch-didactische klimaat van de lessen. Daarnaast biedt het inzicht in de relatie die wordt gelegd met ouders en de verbinding met andere partijen die belangrijk zijn rondom kinderen in de 'pedagogische civil society', met name de basisschool.

Op basis van de bevindingen en met het oog op het belang van de kinderen en de bredere samenleving, doen de onderzoekers aanbevelingen aan alFitrah en de gemeente.